

કર્તાને માટે કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર્ડ

કર્તા અને પ્રકાશક;

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ, અમદાવાદ

આવૃત્તિ પહેલ્લી

. પ્રત ૧૦૦૦

મુદ્રક: પા. ૧ થી ૬૬, હરિહર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કોટમાં,
દોળી ચક્કો, મુંબઈ.

બાકીનું: ચીમનલાલ ઇશ્વરલાલ

મુદ્રણસ્થાન: 'વસન્ત મુદ્રણાલય,' શામળાની પોળ; અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

પૂર્વભારત એ નામથી એક મહાકાવ્ય લખવા મનોરથ હતો. સહુ મનોરથો કંઈ ફળતા નથી, તે એ વસ્તુને નાટકરૂપમાં ગૂંથીને ગર્જર નરનારના કરકમલમાં આજે આ મૂકું છું.

૨. લોકકથા તેમજ વિદ્વદ્વાર્તા મુખ્યત્વે એમ કહે છે કે સકુન્તલા ને દુષ્યન્ત મહારાજના પુત્રરત્ન ભરતદેવના નામથી આર્યાવર્ત ભરતખંડને નામે ત્રિકલવિખ્યાત થયો. આદિ પર્વ અધ્યાય ૭૪ માં મહાભારત લાખે છે કે “દુષ્યન્તના પુત્ર ભરતે આખી પૃથ્વીના રાજાઓને પોતાના ખંડિયા રાજા કરી નાંખ્યા:” શ્લો. ૧૨૮. “એ જ ભરત ચક્રવર્તી પ્રતાપી ને સાર્વભૌમ રાજા કહેવાયો:” શ્લો. ૧૨૯. “એ જ ભરતથી ભારતી, કીર્તિ થઈ, અને ત્હેના નક્ષત્ર ઉપરથી ત્હેના વંશને ભારત કરીને અઘાપિ સૂધી પણ લોકોમાં કહેવાય છે:” શ્લો. ૧૩૧. આદિ પર્વ, અધ્યાય ૬૪ માં લખ્યું છે કે “આ ભરત રાજાઓ ભરતવંશનો મહોદો યશ પ્રસર્યો:” શ્લો. ૧૬. “ગુજરાતી” પત્રના મહાભારતના લાપાન્તરની પ્રસ્તાવનામાં ૬ મે પાને લખ્યું છે કે “પુરના વંશમાં ભરત રાજા થયો. ભરતના રાન્ય-પ્રદેશને ભરતખંડ કહે છે.” એ ભરતદેવના ત્રીજા, કે પાંચમા વંશજ હસ્તિના ઉપરથી પૌરવનગરીનું નામ હસ્તિના-

પુર પડ્યુ ભગતખડની એ સનાતન ગાંધાનીને રાજમિ-
હાસને મેરોપોત્રકુલ્યા ભાગતવશના અભિનામદાતા ભન્ત
દેવને નામે ત્રિકાનમા ભગતખડ મૃત્યુમા પ્રખ્યાતિ પામ્યો છે

૩ આ વ્યૂત્પત્તિકથાથી નિરુદ્ધ ખીન્ને ગૌણ પક્ષે છે વ્યા
સજી શ્રી કૃષ્ણ મેમગ-ને ૧૬ મી મદીના સુવિખ્યાત ઇંગ્રેજ
નાટકકાર ગેફસપિયર સુદ્ધા-ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ જ નથી
એવો ગૌણ પક્ષ ખડો છે ને એ ગૌણ પક્ષની નોંધે વિના
પ્રધાન પક્ષ ઐતિહાસિક મત્ય તરીકે ઇતિહાસોમા નોંધાય
છે ગાજર્પિ ભગતની યે પ્રાચીન મશોધનની એ ચર્ચા લ
ખાન્યા વિના એ કહીશ કે આ નાટકની રચના પ્રધાન
પક્ષના પગથાગ ઉપર માડેલી છે, ગૌણ પક્ષ ઉપર નથી.

૪ મહાકવિ કાનિદાસના નાટકમા જન્મઘડીથી માડીને
પરેના ને ત્રીજા અંકમા તપોવનવાસિની વલ્કલધારિણી
શકુન્તલાના દર્શન થાય છે એથા અંકમા તપોવનમાથી
રાજનગર ભણી અચરતી, ને પાંચમા અંકમા રાજ
મહેલમાથી તુચ્છમરાઈ પુનરપિ તપોવનમા પાછી વળતી
શકુન્તલા દર્શન દે છે છેક સાતમા અંકના મધ્ય ભાગ
મધી શકુન્તલા વિરહના તપ તપતી તપસ્વિની જ રહે છે
મહાકવિની રસિકતાએ નાટકમા પૂરેલા રંગો પ્રેમજીવન ને
ભર્ગવન્તા હોઈ શકુન્તલાના તપજીવનનો આ ઉડો રચાયી
ભાવ તરત સ્પષ્ટ થતો નથી આ નાટકમા તો તપસ્વિની
શકુન્તલાની જ ભાવરંગો ત તા ને ઉવડતા છે, ભગવાને
સોનેરી કાર ચહાવી નથી એક દૃષ્ટિએ આ ગ્રન્થને-ઉત્તર-
ન્તના યે કહેવાય.

૫. ભરતદેવે ગંગાનો પ્રવાહ રાષ્ટ્રીને પપ અશ્વમેધ યજ્ઞ ક્રીધા, ને યમુનાનો પ્રવાહ અવરોધીને ૭૧ અશ્વમેધ યજ્ઞ ક્રીધા: (ભાગવત, સ્કં. ૬, અ. ૨૦, શ્લો. ૨૪-૨૫.)
ભરતદેવના 'એ મહાયજ્ઞોમાં મુખ્ય આચાર્ય કણ્વ મુનિ હતા: (મહાભારત, આદિપર્વ, અ. ૭૪, શ્લો. ૧૩૦.)
" જેવી રીતે હાથો (હંથા દરવા) થી સ્વર્ગને (અડકી શકાતું નથી, ત્હેવી રીતે) ભરતનાં મહાન કર્મને પૂર્વે પ્રાધ્ન્ય રાખ્યો કરી શક્યા નથી, પાછળના પણ નથી કરી શક્યા, ને (હવે પછીના પણ) નહીં કરી શકે: " (ભાગવત, સ્કં. ૬, અ. ૨૦, શ્લો. ૨૬.)

૬. પુરુવંશનું પૌરવપુર યમુનાને તીરે, સત્તાવર્તથી બહુ દૂર નહીં એમ, હતું. ભરતદેવથી ત્રીજા કે પાંચમી પેઢીએ મહાપ્રનાથી હસ્તિના રાજા યયા ત્હેમણે એ પ્રાચીન પુરને જગત્વિખ્યાત હસ્તિનાપુર નામ આપ્યું, અને ભરતખંડની એ સનાતન રાજધાની થઇને શોભ્યું, એ ઉપર કહેલું જ છે.

૭. ગંગાદ્વારના સન્ધ્યાસ અને એવા અનાર્યોમાં નરમેધની પૃથા હતી એની તો સર વિલિપ્યમ હન્ટર જેવા આધુનિક ઇતિહાસવ્યાસકે યે સાક્ષી પૂરે છે.

૮. આ નાટકમાંની અવન્તીનાથની કથા ઐતિહાસિક નથી. અવન્તીના મહાકવિ કાલિદાસનાં કાવ્યરત્નોમાંનાં મૃચનોમાંથી પ્રમંગલ ઉપખંડી બની શક્યા તે કવિતાને રંગે રંગીને ઉજ્જયિનીનો વાર્તાલાગ આમાં ગૂંથેલો છે.

૯. ધણીખરાં મંદૃત અવતરણોમાં કાવ્યબુતકમનો દોષ છે એ કહેવાની તો જરૂર છે ?

૧૦. યુગના યુગથી ભરતખડના માહિત્યગ્રન્થો ધર્મશાસ્ત્રો ને વેદમંદિતા શુદ્ધનવિધાનના મસ્કાગે મટોત્તમવોપુણ્યપરવો ને મસ્કૃતિ એ સહુ, ધર્મિનીની પેઠે, એ-પાટ છતાં મે ભરતખડ કે ભાગતવાસીઓ એક નથી ભાખનાર ને માન નાર મત્તપાગખની યન્ને આખોથી જોઈને જોલે કે માને છે કે નાકે કાન આખ ને શુભના, હાથ પગ ઉદર ને હૃદય એક માનવદેહના એ અવયવોની વિધવિધની ને નિરનિરાણા ત્રિગોપતાઓને લીધે નગ્દેહ એક નથી દહેનારા દેહલા સામ્યા દેવાશે ? આર્યાવર્તના દેરો ને પ્રજ્ઞઓ ભરતવના ધર્મ-ખડના લિન્ન લિન્ન અન્યવો છે આર્યવર્તના પ્રાન્તોમા અવયવોની લિન્નતા ને દેહની એકતા છે સાગરની પેઠે જ્યપગજ્યના ભગ્તીઓટ અનુભવતો, પણ સદા મે આપૂર્યમાણમ્ અચલમ્ પ્રતિષ્ઠમ્ સમોવડો ભરતખડ ભરતકુલનો એક અખડ મનાતન કુલવાસ છે વિગટને કિરીટ તિલકકીનડી મમ-મહાબ્રહ્માડના સૌભાગ્યચન્દ્રક સમો બ્રહ્માડપતિ એને ચિરશુભજ્યોત રાખો ! ભરત રાજર્ષિના એ ભરતખડથી પૃથ્વી મૌભાગ્યવન્તી છે .

ન્હાનાલાલ દક્ષપતરામ કવિ

ଶୂଦ୍ରାଣାମ୍ ଭବତୁ:-

નદી તથા } ગાઓ એ મહાકથા મનુષ્યમોહિની,
 ચાર } અરે! ભારત કુલ !
 ઋષિકૃમારે } ગાઓ એ મહાકથા—

મૂત્રધાર (પ્રવેશીને)

પ્રિયે ! શાં સંગીતથી રીઝવે છે ?
 પ્રેક્ષકસભા છે બુદ્ધિમાન ને રસપારખઃ
 આર્યજનોને શાભે એવું આપજો.

નદી ભારત કુલની મહાકથાનું આ છે ગીત.
 એથી વધુ તો, પ્રાણેશ !
 ભરતસન્તાનોને ખીણું શું ભાવે ?
 કુલપતિ કણ્વદેવના તપોવનમાંથી .
 ઋષિકૃમારે આવ્યા છે, ને લાવ્યા છે.

ઋષિકૃમારે ત્રિકાલદ્રષ્ટા મહર્ષિઓથી ઉતરેલી
 પ્રાચીન પ્રેરણાનું અર્વાચીન ફલ છે
 ભરતવંશની મહાકથાનું એ ગીત.
 એમાં ઇતિહાસ આત્મેષેલો છે
 જગત્વિખ્યાત ભારત કુલનોઃ
 કવિતાની આંખે જોયેલો,
 મૂત્રધારે શી મનીષાએ સારવેલો.
 સૂર્યતેજમાં લખ્યું વાંચ્યું, :
 વાયુમાંથી વાતું સાંભળ્યું એ ગીતઃ
 તે સંભળાવિયે છીએ સહુને.

મુનપાર: એ માઓ ડા, ઝાપિપુડા !
 આયંકુલની મનુષ્યમોદિની મદાધ્યા !
 જુલકાલને હરે ક્રાનરેલી,
 અધિપ્તકાલની કિલિને આલેખેલી !
 માઓ ત્પદારે, માઓ મુકનદિ
 એ જગ-મોદન યમોગાન.

નદી નદા } માઓ એ મદાધ્યા મનુષ્યમોદિની,
 ચાર } અદા બારન કુલ !
 ઝાપિપુમારે } જોભો એક કાલાનીન યશના યશખેલ દો !
 કાટિ કાટિ નરનાર ! માઓ એક મુખ્યાન:
 એક મુખે, એક શબ્દે, એક ભાવે, બારન કુલ !
 માઓ એ મદાધ્યા.

મુનપાર: ભરતખંડનાં કાટિ કાટિ નરનારને તો
 એ જ કથા દોષ મૈત્રી બતાવી.

નદી: પ્રાણેશ ! ભરતખંડવાસીઓને કાળે તો
 એ જ છે યશસ્વિની મદાધ્યા,
 એ જ છે કાલાનીત બદાધું સત્ય:
 ક્ષિતિદામોના હૃદય ને અમ્ભમાં
 પ્રવના તારા સમું નિલન્યોન:
 મદાકાલના વજ્રપાન પડનાં જે
 યુગના યુગથી અખંડ:
 ભરતખંડવાસીઓને કાળે
 એ જ છે એ મદાસત્ય:
 કે સાગરની પાગળાંધ્યો,
 દિમાદિના ગગનચુમ્બી કાંગરાશોબ્યો,

મહાઅશ્વત્થની મહાશાખાઓ
 દિશદિશમાં વિસ્તરતો શો,
 કમલપાંખડીઓ શો અનેકદલ,
 મયૂરકલાપ શો અનેકવર્ણી,
 સુન્દરીના ચોરસા સરિખડો
 નાના વિધનો બાલીગર,
 ભરતખંડ રાજર્ષિ ભરવનો છે.
 કાલ્પનુ ને ઇતિહાસસિદ્ધ
 એ જ છે એક આત્મનુબદ્ધ મહાસલ.

સૂત્રધાર: પ્રિયે ! ભરતકુલને બાખો છો
 એમની કુલકથાનાં મૂળ આજે:
 વડવાઓના વડલાની મહાવાર્તા.

નટી: ભારત કુલના પિતામહ
 પૌરવમણિ ભરતદેવનો તો
 એ જ છે મહાઇતિહાસ કે
 દેશદેશનાં કૂલડાં ગૂંથીને
 આપ્યો છે આ ભરતખંડ
 યુગના યુગથી હિમાલય ગો ઉમેલો.
 ભવ્ય કથામન્ત્રો ગાતો ભરતખંડ જ છે
 આર્યરાજનુ ભરતદેવનો
 ચિરંજીવ કાર્તિકમંડપ.

સૂત્રધાર: સામ્યું જ બાખો છો, પ્રિયે !
 ભરતદેવનું જ આ ભારત કુલ:
 એ પિતામહનો આ ગોત્રવિસ્તાર

નરી જૂવો પધારે પહોળે આઘેઆઘેથી
 શકુન્તલાના એ પૃથ્વીપરાક્રમી પુત્રદેવઃ
 હિમાલયના કેા શિખર સમોવડ શોભતા.

ઋષિકુમારોઃ ભરતદેવનું તો આજે આ
 આદિ પર્વે જ જાળવાય છે
 આ તો એમનો પ્રથમ અશ્વમેધ.

સત્રધારઃ હા, પ્રિયે ! પધારે છે ભરતરાજ,
 રાજસૂય યજ્ઞના અશ્વને દોરતાઃ
 જાણે જગતના મહાસારથી !

ઋષિકુમારોઃ જાણે આર્યત્વના અવતાર !

(સહુ જાય છે.)

રાજર્ષિ ભરત:—

અંક પહેલો

મુભટપતિ મન્ત્રીશ્વરજી !

કિરાતદ્વણાન્ ચવનાન્
 મન્ધાન્ કટ્કાન્ ગ્રશાન્ ચક્રાન્
 મગ્નદ્વણ્યાન્ નૃપાંધ્યાદન્
 મ્લેષ્ટાન્ દિગ્વિજયેઽગ્નિભ્યાન્
 આર્ષાવર્નમા દિગ્વિજયપત્તાદા દુઃકાયનાર્મા
 ત્રણુ દેશ વળજીત્યા છે દશ
 સિન્ધુદેશ, મંપદેશ ને ગગાદાઃ
 આયુધ્ય મન્દેયાય ને પદેયા
 ભવિષ્યવાણી દળની નિરખુ છું એ
 કે પુણ્યાયુધી ભરતદેવને રાજશિરે,
 ચક્રવર્તીનો કીર્તિમુગટ વિરાજશે.

અમાય જયમિદ્ધ જ છે સદા
 મુભટપતિ જયધ્વજનાં ધનુષ્યબાણ
 ભરતદેવ ક્રોધના અરિ નથી,
 અશ્વત્થામના જ અરિ છે.
 ત્રિગ્વિજયને કાળ અશ્વમેધનો રાજ્યાશ્વ
 આજે પૃથ્વીતલમાં પરવરશે
 આજે એનું છે મુક્તિ,
 આર્યત્વના ત્રિગ્વિજયના મહાભૂતું.

મુભટપતિ આર્યત્વને મંરથાપવા ને સરક્ષવા
 મહારથીઓનાં અશ્વસશ્ત્ર
 મળજ જ છે સદા ત્રિકાલમાં ચે.

અમાયઃ જૂવો આવે એ અશ્વમેધનો અશ્વરાજ
 જશે પુરુષગરીનું યનગનનું સિંદાસન

શુભદ્રપતિઃ સૂર્યદેવના સપ્તમુખા શો છે તેજસ્વી ।

અમાત્યઃ ને સૂર્યકિરણની તેજમંજરી શો

પરવરશે પૃથ્વી ભરમાં :

પુરુષરાની કૃષકીર્તિ સમોવડો.

(અશ્વમેધના રાજ્યને અસંકુત રાજ્યઅશ્વને દોરતા, ઋત્વિજને તથા શુભદ્રવૃન્દથી વીરળાયેલા, ભરતદેવ, ટોપ કવચ ને ધનુષ્યમાણે વિભૂષિત, પધારે છે. આગળ પ્રતિહારિણી યવની ચાલે છે, પાછળ રાજ્યઅશ્વનું ગીત ગાતી ગાતી ચારણિયાણીઓ સંચરે છે.)

ચારણિયાણીઓઃ (ખે શુવતિઓ ઉપાડે છે, ને અન્ય ઝીલે છે.)

શુભના શુકને હો । સંચરો, મહારાજ ।

રણને છતીને બહેથેરા વીર । પધારજો,

મહારા રાજ ।

જગને જયડંકે ધરણી મૂળવળે,

મહારા રાજ !

ધોડો મહારો યશપંખાળો, ને ઉડશે :

ધોડો મહારો જયપંખાળો, ને છતશે :

ગરવો રણધ્વજ ઓ ફરફરે, મહારાજ ।

શુભદોનાં હૈયાં એવાં રણના રમણે મહડયાં,

મહારા રાજ ।

ચરનો મહેરામણ ઉવટયો, મહારાજ ।

વીરો કેરા પગના પડે છે પડછન્દવા,

મહારા રાજ ।

શુભના શુકને હો । સંચરો, મહારાજ ।

(રાજઅશ્વને આર્યધ્વજની સમીપમાં સ્થાપે છે. સંખ્ય
ત્રેરી પશુવનાં વધામણાં વાગે છે.)

જયધ્વજઃ પુણ્યશોક પિતામહ પુરુષેવના મદાગ્ન્ય
પૃથ્વીશના વંશનો આ રાજઅશ્વ છેઃ
પૃથ્વીશને ઘેર એ પૃથ્વી લાવશે.
મદારાજની શી આજ્ઞા છે !

ભરતઃ સુમટપતિ ! તપનિ કે ભૂપતિ યવા
નથી જોઇતું મદારે પૃથ્વીનું ચક્રવર્તિત્વ.
તપાસ ને ભૂપાસ યવા કાળે
સાર્વભૌમત્વના મદાધર્મ વાંછું છું
રાજદંડનાં ધર્મ ને શોભા
લોકપાલનમાં ને લોકભર્તૃત્વમાં છે

અમાત્યઃ સાધુ વચન, મદારાજ !
પૌત્રનમાં વૃદ્ધવાચા ઉચ્ચારે છે,
પરમ રાજમન્ત્રો બાળે છે.
સોમતીર્થે મંચરેલો યાત્રીસંઘ
આચ્ચે છે, ને કષ્ટવાતા લાગ્યો છે
સૌરાષ્ટ્રના દસ્યુઓની કનેથી.

ભરતઃ સૌરાષ્ટ્રીઓ ! ? ભૂલ હશેઃ
સૌરાષ્ટ્રમાં દસ્યુઓ નથી, આર્યો જ છેઃ
સોમતીર્થ અનાર્યના થે આર્ય ધરે છે.
આતિથ્યહિદાર સૌરાષ્ટ્રીઓ
કહી થે ન આચરે એવો અધર્મ.
આમન્ત્રો એ આર્ય યાત્રાળુઓને.
(આર્ય યાત્રાળુઓ સન્મુખ આવે છે.)

યાત્રીઓ: મહારાજનો જમ હો !

સ્વરત: નિર્ભય ને પુણ્યશાળી હો, પ્રગ્મજનો !
કહો, શી કથા છે ?

યાત્રીઓ: સોમતીર્યે જતાં સંઘ ભૂયો પડ્યો,
સાગરની શીંગાળા ગાળીઓમાં જઈ ચડ્યો,
સંઘે કહ્યું, આર્ય છીએ,
આમરસનાને સોમતીર્યે આગ્રહ છીએ,
દ્વિશાઓના જેતા, પૃથ્વીપરાક્રમી
ભરતદેવના પ્રગ્મજન છીએ,
ન સાંભળ્યું, સંઘને લૂંટ્યો,
ને આર્યદેવને તિરસ્કાર્યા.
યાત્રાણુથી આંખે ઉઘી ન થાય,
નહીં તો ઓળખાવત એમને પણ
કે અમે જે આર્યકુલનાં કિરણ છીએ.

સ્વરત: (અમાત્ય ભણી કમલપુર શો કંઠ નમાડીને)
મન્ત્રીશ્વર ન હોય સૌરાષ્ટ્રાઓ એ
આનર્તના એ તો અનાયો.
આનર્તમાં જવાનું તો ભાખ્યું છે
ધર્મશાસ્ત્રમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત.
(યાત્રીઓ ભણી નિહાળીને)
એ ભૂશીરે મહાતીર્ય થશે,
તે દસ્યુઓને સ્થાને બ્રાહ્મણો ઉભરાશે ત્યાં.
ધીર ગમ્ભીર ને દક્ષ
સહુ આર્યધુત છો, અધીર આ યાત્ર !
સાગરમંડલાદિત સારી જે ધરિત્રી
ધર્મક્ષેત્ર સમી પુણ્યવન્તી બનશે.

મુલરૂપતિ મહારાજ ! શી ગાણા છે ?

ભરતઃ યુધ્ધે મ્હડતી મહાસેનાને
ફરી એક વેળા સભળાવે
પુરુષશના સશ્રામનિવમનો
રણસશ્રામ પણ પ્રજાનુવન છે,
પૃથ્વીની પ્રજાપ્રજાઓની
પુણ્યપાપની સામુદ્રધુનીઓ છે

મુલરૂપતિ સાભળજે, મહાસેનાનીઓ !
પૌરવકુલના મુખ્ય મશ્રામમન્ત્રો
મદા ચક્ર શરચાપની સહારખેલના જે
ગાત્રભાખ્યો પ્રજાપત્ર છે, ને
શાસ્ત્રાગ્રાઓ પાળવાની છે ત્હેમા ય તે
એકઃ રણખેલના આર્ષેનિ કાળે ધર્મધુલ જ હોય.
બેઃ પીકનો ધા કદીયે ન થાય.
ત્રણઃ એકની રહામે એકથી જ લહાય.
ચારઃ શરશ્ચાગતને ન હણાય.
પાચ નિ ગત્રની રહામે શસ્ત્રધારીના શસ્ત્રો
હાથની આંગળાથી જે અનુપદ્રવી હોય

ભરત ને એક મ્હારો સચમાદેશ છે,
પાળો છો તેમ જ પાળતાં રહેજો
મૂલકમૂલકમા વિચરો ત્હાં ત્હાં
રાજલક્ષ્મીને અડચે હાય દાઝરો,
પ્રજાલક્ષ્મીને અડચે હાય કાપીશ.

આજ નહીં તો આવતી કાલે
 સર્વ દેશ આર્યદેશ યશે,
 સર્વ લક્ષ્મી આર્યલક્ષ્મી યશે.
 પરભોમની વાડીઓ વેડવી,
 આર્યોનું એ પુણ્યકર્મ નથી.
 કરમાવશે એટલાં પછી કરમાશે,
 જૂઓ આ આર્યધ્વજ !
 એ આર્યધ્વજને આગળ ધરજો,
 લઈ જાઓ છે તેવો
 નિષ્કલંક પાછો લાવજો.
 અન્દ્રને ચે કલંક છે,
 મ્હારા જયધ્વજને કલંક નથી.
 આપજો, આર્યત્વ સદ્ગુને આપજો,
 પૃથ્વીના પ્રાન્તેપ્રાન્તે સ્થાપજો.
 લ્હમને સોંપી છે, સેનાનીઓ !
 આર્યત્વના સનાતન યશની રક્ષા.
 દિશદિશમાં વિચરશે આ રાજઅશ્વ,
 મ્હારો નથી, પુત્રવંશનો નથી,
 જ્ઞાતાવર્તનો ચે નથી એ અશ્વ
 એ અશ્વરાજ રાજસભ્ય યજ્ઞનો છે.
 આર્યાવર્તની એ યશોમૂર્તિ છે.
 પૂજું છું તેમ પૂજજો,
 ને પૂજ્ય રાખજો સદા ચે.

પુરોહિતઃ યવનિ ! લાવો અશ્વપૂજનો યાજ.
 (યવની અશ્વપૂજનો યાજ લાવે છે.)

આર્યકીર્તિની લહરો શો અશ્વરાજ
 દિશદિશમાં વિચરશે:
 સૂર્યનાં કિરણ સમો,
 અનિલની હિમિઓ સુમો,
 જલનાં ફેરાં સમોવડો
 મેઘવર્ષા નહી હોય
 ત્હા આર્યત્વવર્ષા નહી હોય.
 કલ્યાણકારી થાવ એની જગત્પાત્રા.
 પુરુષશના પુણ્યપરાક્રમો સમો
 આ અશ્વરાજ ઉછળશે બધે,
 પુરુષશની પુણ્યભાવનાઓ સમો
 આ રણધ્વજ લહરશે સદા.
 આરોપો વિજયમાળ, રાજેન્દ્ર !
 પૃથ્વીપ્રદક્ષિણ કરીને પધારશે

(અશ્વને ભરતદેવ તિલક કરે છે, અક્ષતે વધાવે છે,
 જયમાળ આરોપે છે, અભિવંદે છે. સકલ રાજસમાજ
 જયવંદના કરે છે.)

ભરતઃ જયધ્વજ ! પહેલાં મધ્યદેશમાં જાશે;
 પછી દિશાઓની ગુંફાગુંફામાં સંચરશે.
 અશ્વહાણત્વ તે અનાર્યત્વ હોય
 સુલટપતિ ! ત્હાં ત્હાં જાશે છતાં.
 આ મેઘપડછન્દ મહેલમાં
 ઘેરો મેઘપડછન્દો પડે છે,
 એવો પાડજો આર્યત્વનો પડધો
 પૃથ્વીના રાજમહેલો ભરી ભરીને.

(મહાસૈન્યને સમ્બોધીને)

અનાર્થલુપ્ત અસ્વર્થ અકીર્તિકર
કાંઈ ચે એવું મા કરતાઃ
પાપનો પડછાયો ચે મા ઝીલતા.
જાઓ ને જીતો, મહારા મહાયોધ !

મુજાપતિઃ વિન્ધ્યાદિનાં મહાવનની
ધેરી ઊંડી ભૂવભૂલામણીઓ
• ઓળગવાની આજ્ઞા છે ? મહારાજ !
નર્મદાને દક્ષિણ તીરે ઉતરી—

ભરતઃ ખન્નીશ્વર ! મુજાપતિ ! યુસ્વીર !
સાંભળો પુરુવારસતું આ રાજવ્રત,
ભરતરાજનો છે આ પ્રથમ અસ્વમેધ.
માલિનીતીરે પિતામહ કણ્વદેવના તપોવનમાં
રાજમાતા શકુન્તલાની ચંરણવન્દન કરી
પૂછી ભરતરાજ એકડશે
મહાબુદ્ધની પૂર્ણાદિતિએ.
ત્યાં તપોવનમાં તપસ્વીઓને
પૂછીશ આર્ચનનો એ મહાપ્રશ્ન.
મહારે તો સીમાઓ નિ.સીમ કરવી છે,
મહારે તો મહીપાળ બિરદને બહલાવી
મહાવિસ્તારી મહીતલને પાળવું છે,
વૃદ્ધનાં અણુખત્ર ને ડહાપણ,
યૌવનનાં સાહસ ને હિતસાહઃ
એ અધ્યતનુદ્યતને રાજરથે

ભરતને તો ધૂમવાનું છે
આ જગત્પાં જગત્ત્રમાં.
રાજપિતાના અમાલ્યર છો,
પિતાસ્થાને પૂજ્ય છો, મન્ત્રીય ? !
મહારાં જતન કીધાં છે
એમ મહારાજ્યને જાળવળે
એટલું કહેવું જે અપમાનવા જેવું છે.
જમ્મશ દિમાદ્રિના તટપ્રદેશમાં—

પુરોહિતઃ જયતુ વસુધામપ્રતિરયઃ

અમાલ્યઃ મહારાજ ! પારજનોને પ્રીછળે,
અક્ષાવર્તને વિસારશો મા.

ભરતઃ સુભટપતિ ! આર્યસેનાને મોખરે
રથાપળે સદા ઋત્વિજરાજ્યને.
ભરતરાજનો નહીં,
પણ મંડાથો છે આ તો આજે
આર્યત્વના દિગ્વિજયનો મહોત્સવ.
જયધ્વજ ! આ સર્વજેતા પુરુધ્વજ
સોંપું છું એથી અધિકો પાછો મોંપળે.
સિધાવો, પૃથ્વી છતી પધારળે.

(સુભટપતિને રથુધ્વજ સોંપે છે. મોખરે ઉદગાતા
ઋત્વિજરાજ્ય, પછી પુરુધ્વજધારી સુભટપતિ, ને પાછળ
મહારથીઓથી ઘેરાયેલો યનગનતો અમરાજઃ એમ આર્ય-
સેના દિગ્વિજય કાળે સંચરે છે. અનેક મહારથીઓએ શસ્ત્રાન્
દધ્મૌ પૃથક્ પૃથક્ ત્હેમનો પ્રમુલ ધ્વનિ આસને વિદાન્તો
આકાશની જે પેલી માર વિચરે છે)

યવની: સન્ધ્યા કાળે દેવગૃહનો માર્ગ
તો, મહારાજ ! આ છે.

ભરત: મન્ત્રગૃહે, મન્ત્રીશ્વર !
પધારશેને જે ઘડીએક પછી ?

અમાત્ય: આવું છું, મહારાજ ! છાયા પેડે.

ભરત: નહીં—નહીં, મન્ત્રીશ્વર !
સુકુદ ને સન્મિત્ર સમા,
દીર્ઘદૃષ્ટા ને હિતૈષી સમા પધારજો.
મન્ત્રીશ્વર તો, આર્યપિશુન !
મહારાજ્યનું ખીણું મસ્તક છે.
(ભરતદેવ જાય છે.)

અમાત્ય: (પુરોહિતને)
દુષ્યન્ત મહારાજ મહાનુભાવ હતા,
પણ ભરતદેવ તો ભરતદેવ છે:
પૃથ્વી ને તૃસોકના ભર્તા—

પુરોહિત: કાં વિસ્મરે છે ? મન્ત્રીશ્વર !
ભરત इति लोकस्य भरणाय.

(આદ્યેથી ગાજતો આર્યસેનાનો સંખનાદ એ મહા-
વચનને વધાવી લે છે.)

પ્રવેશ બીજો:

ગન્ધવનીના સરિતકુંડ

(ગન્ધવનીના વિશાલ સરિતકુંડને કપક કે વૃક્ષમાલા ઝૂકી રહી છે, ને એ વૃક્ષમાલાની અટારીઓમા થઇ આધેથી કપ્હાંક કપ્હાંક મહાકાલેશ્વરનું મંદિર ડોકિયાં કરે છે. જસમા એક પાસ કમલવેસો પથરાયેલી છે, વચ્ચે વચ્ચે જસમાગે છે, ને કમલો ઉપર ભમરા ગુંબરવ કરે છે. મન્યાની સન્ધિકા ખીલી રહી છે, ત્યાં માથે પક્ષવમાલાઓ ધાગેલી, પુષ્પોનાં આભૂષણોથી વિભૂષિત, બાણચાપથી મજબૂત અવન્તીનાથની રાજકુમારિકા વસુન્ધરા ને મહિયરો આગળ પાછળ દોડતાં આવે છે.)

ચન્દ્રિકા: (મોખરે દોડતી વસુન્ધરાને હસતાં હસતાં,)
રાજકુમારિકાઓ આમ દોડતી હશે ?

માલતી: વાઠ જોઇ ઉભા નથી કોઇ
કે દોડયે બેઠેલા દર્શન દેશે.
પ્રારબ્ધ ઉઘડશે ત્હારે પામીય.

વસુન્ધરા: હારો ત્હારે અવળાં બોલો છો
તો ચરત રો કીધી હતી
દોડવાની ત્હારે ?

માલતીઃ એ તો સન્ધ્યાકાલ પડી ગયું
 ને લાસ્યાતે હંસખગલે
 ત્હમે તો ધરતીને માપી માપી
 ચાલતાં હતાં, માટે.
 મોડું તો થયું છે,
 ત્હારા જીવનમાં ને અત્કારે ૫ તે.

ચન્દ્રિકાઃ ને હજી જલ્લહીડા તો બાકી છે.

માલતીઃ ને વસુન્ધરા આ સરચાપનો
 જલમાં બાર લાગશે તો ?

વસુન્ધરાઃ કાલે તો ત્હને ત્કારે
 ત્હારા ચૌવનનો ચે બાર લાગશે.

માલતીઃ કાલે શા માટે ? વસુન્ધરા !
 ત્હને તો આજે ચે લાગે છે
 ત્હારા ચૌવનનો બાર.
 તે પિના લડસડતી ચાલતી હતી ?

વસુન્ધરાઃ ત્હમને તો એકે ૫ ન પાલવેઃ
 ધીરં ચે ન પાલવે,
 હતાવળું ચે ન પાલવેઃ
 બારે ન પાલવે, હળવું ન પાલવે.
 તો પાલવશે શું ? બાખશે ?

માલતીઃ કહું ? જરૂરી કે ?

ચન્દ્રિકાઃ એ તો અન્તરમાં રાજી થશે
 ને જીભે ચ્હીકારો.
 રસરમનારાંઓની ટેવો હોય છે ને એવી !

માસતીઃ એણે તો સાંભળ્યો છે
 યૌવનનો ટહુકાર,
 તે દોડતી આવીને અહીં ઉભીઃ

વમુન્દરાઃ અને ત્હમ્હારા યૌવનના તો
 સઘળા ઢોંગ હશે ત્હારે ?
 કે ત્હમને યૌવન બોલાવતાં જ નથી ?

સખીઓ સામજો ને સ્હમજો, સહિયર !
 આવ્યાં હવે રસનાં સોણાનાં ત્હમને.

યૌવન બોલાવે આ વારઃ
 મુણજો ઉરના એ ટહુકારઃ
 સખિ ! સાંભાળ તણા સત્કારઃ
 યૌવન બોલાવે આ વાર.

પવન તણી લહરી-લહરીમાં લાતા એ ઉચ્ચારઃ
 દિશદિશ કંઈ કંઈ કહેણુ કલાવેઃ
 અણુબોધ્યા આમન્ત્રણુ આવેઃ

રસની ઝાંઝરીના ઝણુકારઃ
 બણે જો ! ભવના જમજમકારઃ
 યૌવન બોલાવે આ વાર.

વમુન્દરાઃ સહુને ય બોલાવે છે
 તે મ્હને યે આમન્ત્રે છે.
 ત્હમને નહીં આવ્યાં હોય
 યૌવનનાં એ આમન્ત્રણુ ?
 (મ્હોં મચકોડી જલમાં પ્રવેશે છે.)

માલતી: આ તો મ્હાત કરે છે, બા !
 હગસે ને પગસે.—
 એ-એ ! બાણુચાપ બીજારો,
 એ બાણુચાપથી તો, વસુન્ધરા !
 સાર્વભૌમને હરાવવા છે ને !

વસુન્ધરા: હા સ્તો વળી, લે
 ચક્રવર્તી એ માણસ છે ને ?

માલતી: પૌરવનગરીનાં દળ ચ્હડ્યાં છે:
 અવન્તીને, અવન્તીનાયને,
 ને અવન્તીનાયની રાજકુમારિકાને,
 છતવાને કાળે, વસુન્ધરા !
 એટલે બ્રહેક્ષાં આબ્યાં આત્રે
 બાણુચાપ ધારી પૌરવદળને હરાવવા.

ચન્દ્રિકા. ને કાઠ આગળ દોડ્યાં
 કે ચક્રવર્તીનાં દર્શન થય.

(વસુન્ધરા અનુતર સાંભળે છે, ને ક્રમજો ઉઘાડી બિધાડી
 કેટલાક મંદીથી પૂરાથેલા બમરાને ઉઘાડી મૂકે છે.)

વસુન્ધરા (સ્વગત)
 કોને નિરખવા આવું ?
 કીર્તિના જયધ્વજ સરિખડા
 સકલ આર્યાવર્તમાં સચરતા
 યશકિરીટી ભરતદેવ તો
 અવન્તીના અરિ થઇ આબ્યા છે.

આશાની અમરવેલ ઉચ્છેદાય જશે ?
 ને પ્રફુલ્લેલાં ફૂલડાં ખરી પડશે ?
 દિલ દોડે છે એમનાં દર્શને,
 પણ વાગે છે સસારની ઢાકરો.

માલતી: (કંઈક સાંભળ્યા જમને)
 દિલ તો દિશાઓમાં દોડી દોડી
 અધારનું ચે દર્શન કરે છે.
 આંખોનાં પોપચાં તો જો !
 પડે, ને ઉપડે, ને ફરફરે:
 જાણે કમલની પાંખડીઓ ફરકી.

ચન્દ્રિકા: આંખો જૂવે છે આભમાં
 એ ચક્રવર્તીનાં સ્વપ્નાં,
 ને મદનઆપની પશુછ ગૂંથવા
 પોતે વીણે છે ભમરા.

માલતી: અધી વસુન્ધરે ! ચક્રવર્તિને ચે
 બધાં બાણ વાગતાં દરો કે ?

(અનુત્તર વસુન્ધરા કમલ ખોલી ખોલી મંહીથી ભમરા
 ન ઉડાડે છે.)

ચન્દ્રિકા: કવચધારીને તો ન વાગે:
 મુગટધારી તો ગુણ ગંભીર હોય ને ?
 આપણા શા આળપંખાળી
 કે જોછા ન તોફાની હોય છે એ ?

(વસુન્ધરા સહિયરોને પાણીની છાલકો મારે છે, ને
 અંગુલિનિર્દેશથી શિરછાયા આભ દાખવે છે. તે ન સ્થમતી)

કે ન નિરખતી સહિયરો મ્હામી જલજાલકો ઉછાળે છે.
ઉજ્જવિની ફરતું આકાશમાં એક વિમાન ઉડતું હતું તે ગન્ધ-
વતીને સેયે ધડી યંબુનું હતું. ને વિમાન પણી ઉતાર ભણી
ઉડી ગયું. એ અદૃશ્ય થયે)

વસુન્ધરા કાંઈક લાગે હવે જરા.
જલમાંના પડછાયા મેં નહીં જૂવો !
આંખો મીંચીને સચરશે સંસારમાં ?
ચક્રવર્તીનાં સ્વપ્નાં ન્હોતી જોતી,
ચક્રવર્તીનાં વિમાન નિરખતી હતી.
તહમારા ખોલ એ ઝીલતા હતા,
તહમારી જલકીડા એ નિહાળતા હતા.

માલતી: અમારી કે તહારી જલકીડા ? વસુન્ધરા !

(આછી લજ્જનની ઝીણી છાયાઓદણી ઓઢી, ઉગવું-
આછેરું રિમત વઢને પાથરતી વસુન્ધરા ઉમે કંઠે જલપગથાર
ઉપરનું અન્તરિક્ષ નિહાળી રહે છે.)

ચન્દ્રિકા: પૂછું તહારે ? સાચું બોલીશ ?

વસુન્ધરા: રસની રમતોમાં સાચું
તહમે બોલો છો એટલું બોલીશ.

ચન્દ્રિકા: તો ભરતદેવને કેમ વાંચે છે તું ?

વસુન્ધરા: આંખો ઉધડે તેટલી ઉપાડો,
ભરતદેવનાં રૂપ જૂવો, ગુણ જૂવો,
પણી ઉતાર ન મળે તો મ્હને પૂછજો.

માલતી: જુહી, નરાતાર જુહી.

રૂપાળા ને ગુણાળા

ક્યાં જોઈ છે અવનીપટમાં ?

ચન્દ્રિકા: વસુન્ધરા ! સાચું નહીં જ કહે ને ? આ

વસુન્ધરા

દિશદિશમા કાન માડો,

દિશદિશમાથી ભરતદેવનાં કીર્તિગીત

લછ લછ અનિસરાજ આવે છે.

મુખ્યાં છે એ યગોગાન

એ જગત્પ્રસરવીનાં ?

માલતી:

જુહી સહિયર જૂઠ્ઠાં શાં ભાષે ?

જગત્પ્રીતિતે ક્યાં કોક જ છે ?

ચન્દ્રિકા:

તારે સાચું, કહેતું નથી,

અમારે સાચું સાંભળતું સરખું નથી.

વસુન્ધરા.

સાચ્યે સાચું કહું ? માનસો ?

ધણી વેળા જગત્

સાચ્યાંને જ નથી માતવું.

ભરતદેવ છે પ્રેમદેવના કુમાર

દુષ્યન્ત મહારાજ ને દેવી શકુન્તલાના

એમનો દેહ છે પ્રેમનો સરજેલો.

એમની આંખોમાં પ્રેમ ચન્દ્રગતે છે,

એમને વદનચન્દ્રે પ્રેમ હાસે છે,

એમના અંગોઅંગને હિન્ડોલે

પ્રેમ હીંચકા ખાય છે.

પ્રરુપ માત્ર પૃથ્વીના ધર્યા છે,

ભરતદેવ એક પ્રેમના ધર્યા છે.

નથી એ અનુપમ ને અદ્વિતીય ?
જગત્તરમા એક જ ને અનોખા ?
પ્રેમદેવના કુમાર ભરતદેવ તો
સાક્ષાત્ પ્રેમમૂર્તિ છે પૃથ્વી ઉપર

અન્દ્રિકા દવે તો વધી બાધ ! તું,
પ્રેમદેવના કુમારને તું વરીશ
માનસી તારા તો સ્વપ્ના એ સાચા પડે
ભરતદેવ બહાવર્તથી પધારે
હારે દર્શને

વમુન્ધરા સોના એ સ્વપ્ના સાચા પડશે
સાબળ એ સ્વપ્નાઓનું ગીત.

સહિયર! ઝીવજો રે સલૂણા જીવનચનના સ્વપ્ના
પૃથ્વીના છેડાઓ જયહી વિરમતા,
આબના પડદાઓ જયહી લટકતા,
અદ્વિતીયાળી આખડી શા ઉધડતા
જીવન કેશ મન્ય ત્વહી ઝમકતા
જલ મહીની હાથડી શા છળી જતા,
દેખાઈ-દેખાઈને ઉડી જતા

ઝમકતી વીજ શા રે, જગતમા ઝમકેને ઉડી જાય
જઈ હું આવના રે, કિરણ શા ગાલ્યા એ ન ઝપાય
કહેને શા હશે રે એ અદ્વિત વિધિચિત્રો
મુજ તપના ?

સહિયર! ઝીવજો રે સલૂણા જીવનચનના સ્વપ્ના

(ગીત પૂરું થયે પરસ્પરને જલછાલકો છાટતી સહિયરો
જલકોનિમા મચે છે. ગન્ધવતીના ઉપકંઠની અન્ધારી ગ્રાડીઓ
માથો આઢેક દસ્યુઓ જલતીરે ઉતરે છે)

૧ લો હરથુ ચઢનર્તીની મેના તો આગની આગ્યા

૨ નો હરથુ અવન્તીમા, સામજ્ય છે, પદ્મણી છે
મગાદારના નરમેધને લાયક.

૧ લો હરથુ. અધોરનાથ ! આ પાણીમા
કીવા પોયણા ખેલે છે !

અધોરનાથ એજ નોક છુ કંહારનો.

(હડી આખે ઘડો઼ નિહાળી ગદી, હુતમાહમા આતિને)

એ જ અવન્તીનાથની રાજકન્યા,
એ જ પૃથ્વી રોખાવતી પદ્મણી
આપણા નરમેધની વેદીએ
મગાદારે વધાવવાનો એ બધિ.

૩ નો હરથુ શિકાર સ્કામો આગ્યો,
ને થાક આહો કીવો આપણો.
શો રૂપરૂપનો છે અગાર !

૧ લો હરથુ કેવું ગાણે સરજમુખી કૂધ
આથમણ નિહાળી રહ્યું છે !

૨ નો હરથુ: આગળીઓમાથી તો ગણે
કૂસારાની જલધારાઓ હડે છે !

અધોરનાથ: એ જ અવન્તીનાથની પદ્મણી
આપણે રૂપ નથી જોઈયુ,
મંગા મૈયાને ગુણ જોઈએ છીએ.
મગા સાગરમા નથી બળતી,
અવળી વહે છે, ઇલકાષ છે,
ગામ ફરતી જાળ માટે છે,

સંધના બાલકોને--માવને લઈ જાય છે.

મા નરમેધ માગે છે.

મંગાદારે નરમેધ યજ્ઞમાં તો

સર્વશુભકારી પદ્મણી જ જોઈએ

(ચાર દસ્યુઓ પાણીમાં પ્રવેગે છે, ચાર કાંઠે રહે છે
અયોરનાથ આડકોટા ઉતરે છે.)

વમુન્ધરા: કરડ્યો હો, કરડ્યો, માલતી !

છૂટો ક્યોં ત્હો ચે કરડ્યો.

માલતી લે, લેતી જાને હવે,

છોડવજો કાળા બમરાઓને.

ચન્દ્રિકા: અવશુભિયા તો એવા હોય

છોડવનારને જ કરડે.

વમુન્ધરા. કરડે-કરડે ત્હો ચે

છોડવવા તો જોઈએ જ ને?

માલતી. પણ આ જલસંચાર રોનો ?

(સહ કાન માડે છે, પાછળ જુવે છે ને દસ્યુઓને નિજ
બણી આવતા નિહાળે છે.)

માલતી: પૌરવ ચોધ હરણ કરવા આવે છે ?

વમુન્ધરા: હો તે હો- દુસ્મનના દેહાર છે.

સાવધાન ! ચાપ પર આણુ માડો.

(સહિયરો સાવધાન થઈ ધનુષ્યબાણ સજે છે. એ એક
નહિયરો ઉજ્જવિની બણી ખજર પહોચાડવા દોડી જાય છે)

ચન્દ્રિકા: કાણુ છે એ ? દસ્યુઓ ?

મહાકાળેશ્વરજીની ઝાયામા યે
કીડતી કુમારિખાઓને પગવશો ?

અધોરનાથ અમે છીએ ગ ગાદારના દસ્યુઓ
આ તો બહેનિયુ છે,
મહી પૂરતા પાણી યે નથી
ગ ગાદારના મહાજલપમયારમા
જલહીડા લદમને કરાનીશુ

માલતી લે, તુ તો લેનો જ

(માવતી બાણુ મારે કે અધોરનાથ એ આવતા બાણુને
દાયથી ઝાની લે છે)

અધોરનાથ એ તો આનાનુ પાદુ અમારે
(જલમા આગળ આવે છે)
એવી ફૂલધારાઓ મા વરસાવશો,
દસ્યુઓને નહીં વાગે એ

વસુન્ધરા લે ત્હારે મહાકાળેશ્વરનુ મૂર્છા

(અધોરનાથ મૂર્છા ખાઈ પાણીમા પડે છે, ને બે દસ્યુઓ
કરડાળીઓમા જલનીતરતા અધોરને હપાડી ભાગી જાય છે
માવતીને એક દસ્યુએ તેડી લીધી હોય છે, સહુને ન્હાસતા
ઠિહાળી માલતીને જલમા પડતી મૂખ તે ન્હાસી જાય છે
એક દસ્યુ કમળ વેતોમા ઘૂસવાઈ જલમા પડે છે, ને બીજો
કાઠે ન્હાડતા ઠોકરાઈ જલતીરે પડે છે અન્ધકારમર્તિઓ
સમોવડા દસ્યુઓ અન્ધકારમા અદૃશ્ય થાય છે, વિજેતા કુમા-
રિકાઓ હર્ષજેર ધનુષ્યટકાર કરે છે)

પ્રવેશ ત્રીજો:

યુદ્ધસભા ને વ્યૂહમન્ત્રણા

(દિવમની સઆમખેડનાથી પરારેલા આયં યોધરા
જેની યુદ્ધસભા સુભટપતિને શિબિરે વ્યૂહમન્ત્રણાને કાળે
રાત્રીએ મળ્યા છે. ધનુષ્યાસને સુભટપતિ વિરાજ્યેય છે અને
જટામાં ફરતું ચક્ર ધારેલ છે. એક બાણુ ગદાઓનો હગ
અને ખીજ બાણુ શરભાયાંઓનો ગંજ ખડકેયાં છે, શિબિ-
રને ફરતાં ધનુષ્યનાં તોરણ છે.

(રાત્રીનો સપનડકો વાગે છે)

ઋત્વિજરાજ. સેનાનીઓનો સપનડકો વાગે
હારે સુભટપતિના જાગરણ મંડાવ,

યા નિશા સર્વ મૃતાનાં

તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી

સુભટપતિ યોગીરાજ ને સેનાધીશ

એટલા મમાનપર્મા.

(યુદ્ધસભાને)

યોધરાજે ! મહાકાળેશ્વરને આરે હવેથી

સૈન્યઅમ્મે પાણી પીવા ન જાય

પનિકારીઓનો એ પાણીધાટ છે.

યોધરાજ માધુ વચન મુલટપતિ !
હજારબિનીની પૌરાણનાઓ
પુરના રમઝીયન ત્હા મંગરો છે

મહારથી અવન્તીનાથે અશ્વરાજને બાધ્યો
ત્હારથી અહી મોરયા માડ્યા
એ રીક નથી કાધુ આપણે

મુલટપતિ ત્હારે ?

મહારથી આપણે શિખાના પાણી પીએ,
ને અવન્તીમેના સજ્જ થાયઃ
વેળાનો એ સદુપયોગ નથી વારનો

વજ્રધન્વા પ્રમગના પામા પડવા જ નોંધએ

મુલટપતિ અમજ્જ શત્રુને નિહારવા,
આપેનિ એ ઘટે ?
અવન્તીનાથે ગદ્યબ્યૂદ આદર્યો છે.

મહારથી. રહામે અર્ધચન્દ્ર વ્યૂદ માંડી
ચન્દ્રશૃંગો વચ્ચે શકટને ઘેરું કાલે

ઋતિજરાજ પૌરવપુરનો નિત્યદૂત કહે છે કે
પૌરવદેવ દિમાદિમાળામા પધાર્યા છે

મુલટપતિ ત્હારે તો ધાર્યાથી બહેલા
પધાર્યો અહી પૃથ્વીપાલ.

વજ્રધન્વા પૌરવપતિના પધારતા પહેલા
અવન્તીના દુર્ગ પડવા નોંધએ

ઋતિજરાજ અવન્તીનાથ આજ્ઞાનજાહુ વિરચીદેવે
ધાસનો પૂજો નથી કમ,
પૌરવકેસરી રહામે રૂપશાઈલ છે.

મુલપતિ: આવતાં જાણુ ઝીણે ને ચીરે,
શૂરાશીરોને એવાથી યુધ્ધ મોઝે
(એક ધનુર્ધર પ્રવેશીને)

ધનુર્ધર: મહારાજ ! સિન્ધુ દેશથી દૂત આગ્યો છે,
ક્ષેમમન્દેશ લાવ્યો છે.

મુલપતિ: આર્ધકુલનું સદા ક્ષેમ જ છે.
પાઠવો અંહી યોધસભામાં.

(ધનુર્ધર જાય છે. પછેક પછી સકેલેલી ધનુર્ધરો સિન્ધુ
દેશનો દૂત પ્રવેશે છે.)

દૂત: યોધરાજોનો જય હો !

મુલપતિ: યોધરાજ ! સુરાષ્ટ્ર શું કરે છે ?
સિન્ધુ દેશની કયા પછી કહો.

દૂત: સોમનાથના યાત્રીસંઘને શાન્તિ છે,
સુરાષ્ટ્ર સંમત છે પૌરવનાથની તીર્થરક્ષાને.

મહારથી: સુરાષ્ટ્ર તીર્થરક્ષાથી અણગુ' નથી.
ઝોળધીઝોનો નાથ લોકપાલ સોમદેવ
સાગરતીરે ત્યાં વિરાજે છે.

પદ્મવન્દ્યા: સોમતીર્થને સાગરની પાળ બાંધી છે;
પૃથ્વી ત્યાં પાણીમાં સગાય છે.

મુલપતિ: ભરતદેવનો પ્રથમ અશ્વમેધ યજ્ઞ
ઝેટલે આર્યો કાળે આર્યવર્તન ની તીર્થરક્ષા,
ધર્મરાજવીને ધર્મપાલના સિવાય

અન્ય ઉદ્દેશ નથી અશ્વપત્તનો.

હતઃ સિન્ધુનદના મહાજલની પેઠે
સિન્ધુ દેશ દહા ઉઝળે છે,
ભરતી ઉભરાય છે

ઋત્વિજરાજ જટાધારી જોગેશ્વર
ત્હા તો મૈન્યનાયક છે ને ?
કાર્તિક રસમીની જુદરચનાઓના પક્ષપાતી ?

હતઃ હા, જોગેશ્વરની કૂચાળી જટાથી
સિન્ધુલોકને બચકચ છૂટે છે.
સેનાનીઓને માથે ચે
જટાશુભ માડ્યા છે જોગેશ્વરે.

સુભટપતિ જોગેશ્વર છતરો સિન્ધુના જલને.

ઋત્વિજરાજ ગાન્ધાર છત્રો, સપ્તસિન્ધુ છત્રો,
અમરનાથની યાત્રા કીધી,
હરહારના હિગામપદ્માર ખોડ્યાઃ
ગંગોત્રી-જન્મોત્રી નિર્ભય કીધાઃ
સુરાષ્ટ્રનાં સોમતીર્થની શાન્તિક્રમા છે.
અજયપુત્રાના જલકોટના કાંગરા છત્રા
દક્ષિણે વિન્ધ્યાદ્રવિના મહાવન બેઠા
રેવાના રમણીય જલપ્રવાહમા
મહારથીઓના યથા અપરાધને
પાણી પીશે, ને યાક ઉતારશે.
કાળિયાર વિચરે છે તે

સકલ આર્પદેશના આર્થનૃપાલ
 યશસ્વામી ભરતદેવ યયાઃ
 શિવાય સિન્ધુદેગ ને અવન્તીદેશ
 સામગાતા ! ગારો
 ભરતકુલનું એ મહાગાન !

સામગાતા: ગાત્રિનીતીરથી ઋષિશાલકો આવ્યા છે,
 ને ભરતકુલનું મહાગાન લાવ્યા છે.
 યોધરાજેની આજ્ઞા હોય તો ગાય.

ગુભરૂપિનિ: આર્પાવર્તની મહાકથાના યશોમાનથી
 અધિક પ્રિય તો શું હોય આર્પસેનાનીએને !

સામગાતા } કોણ નહીં ગારો તુજ ગુણગાથા ! ભરતભૂમિ !
 ને ચાર } ધન્ય જોઈ બણશે તુજ કીર્તિકથા, ભરતભૂમિ !
 સપિઆલકો: } અવતારો કેરી પરમ જનની, અહો ભરતભૂમિ !
 કોણ નહીં ગારો તુજ ગુણગાથા ! ભરતભૂમિ !
 પ્રાચીનો મહી તું પ્રાચીન,
 નવીનો મહી તું નવીન;
 યુગયુગથી સદાની યે સજ્જન, હો ભરતભૂમિ !
 ગાઓ-ગાઓ ગુણપૂજક ગરવાં નરનાર હો !
 ગાઓ એહ અમ્ભરતુ અમર યશોમાન હો !
 બ્રહ્મચારી ! સંન્યાસી ! ગૃહસ્થી ! વાનપ્રસ્થી !
 દૂરી વળી એક વેળ એહ યશોમાન હો !
 ત્રિશ્વનિરખે, મહાકાલહારે, અમરસંઘ કુતૂહલકંઠે,
 સાગર ! સનાતન રાજદે,
 માનવકુલ ! મન્ત્રોચ્ચારે,

ગિરિગર્વર । ઘોર ધ્વનિથી ગાઓ,
ગાઓ એ અનરતનું ધ્રુવતાન કીર્તિગાન ? ।
ઋષિપુત્રો । ક્ષત્રિયકુલ । વૈશ્યવંશજ । શુદ્રદેવો ।
ગાઓ એ મહાકથા રિ

(અવન્તીનાથનો એક ફત પ્રવેશીને)

ફત બીરબૂપણ્ય મુભટનાથ ।
આ સારગધનુષ્યને હેડે છે
અવન્તીનાથનો રાજકિતર

મજ્જધન્યા (ઉત્તરપત્રિકા છોડતા છોડતા)
શુભના શુકન છે એ,
સારગખુદી પૃથ્વી પૈરવોને મળગે

(ઉત્તર વાચે છે.)

• અવન્તીનાથના બાણુના સપથ
અવન્તીના બાણુચાપ
તીણાં ને તીખા છે,
અકષરોના મહાચક્ર ફરતી
વીરણી હડે છે, અડતા દઝાડરો
સહાર ચબાવવા હન્ડયુધ રીકારશુ.
મગાદારના અન્ધારમુખા દરુખો ખાછળ
અવન્તીકુમાર ચહડવા છે.
ખાછા વાંચે મુક્ત માગજો '

ચોધરાજ તીખા બાણુચાપ તો બાળ્યા
એ મન્ધ્યાઓ, યાદ છે ને ?
અથ નચાવતા અન્નમેલા અવન્તીચોધનો
ચક્ર હોડી ફિરીટચેદ કીધો હતો તે ?

શિપ્રાને સ્થામે આરે
ફરીથી દોઢા હોય એ સુમટરાજને.
તો આ ધનુષ્ય લાગી પડજો ભરરણુમાં

દૂતઃ એક ફૂલ વસન્ત નથી,
તેમ એક યોધરાજ અવન્તી નથી.
મધ્યદેશનો તો મહિમા કેવો ?
પ્રગ્નદેહનું એ નાભિચક્ર છે,
રાજ્યચક્રની એ ચક્રનાભ છે.
મહાકાસેશ્વરનું છત્ર છે
એને શિરે સદા.

વજ્રધન્વાઃ દૂત ! ત્હારો દેહ પવિત્ર મનાય,
નહીં તો પ્રકાશત પૌરવપુત્રો.
પ્રગ્નદેહનું હેયું તો છે પૌરવપુત્ર.

મુલદ્રપતિઃ અવન્તીના યોધરાજને અનાદરશે મા.
દૂત ! અવન્તીકુમારીના દરચુજયને માટે
અવન્તીનાથને જઈ અભિવંદન દેજો
આર્યોની મમરત યોધસભાની વતી.
કહેજો, અવન્તી અમારે યુદ્ધયોગ્ય છે.

ઋત્વિજરાજઃ સેનાધીશ ! ગદાધુર માગે તો ?

મહારથીઃ આયુધખેલનો અખાડો માંડો તો ?

માર્ય મુલદ્રોઃ સંગ્રામખેલનો અખાડો માંડો,
યોધરંગની લીલા આદરો.

મુલદ્રપતિઃ દૂતદેવ ! અવન્તીનાથને કહેજો
આવતી પૂર્ણિમાની સ્થાંત્રે

મહાવિશાલ દેવવર્ણા તાડનમાં
ચોધરમણનો અપ્પાડો મંડરોઃ
અવન્તીના સબટરાજોને
આમન્ત્રણ છે આર્પ ચોધરાજોનું.

દૂત આપો તે પુદ્ગુ આમન્ત્રણ
સ્વીકારવા મહેને રાજાજા છે
અવન્તીના ચોધરાજ પધારશે,
જય માંડશે, ને જીતશે.

(અવન્તીનાથનો દૂત જાય છે.)

મુલતપતિ. શા હતો એનો ચે મધ્યાહ્ન !
એના આગત્યા યુગમાં
યુગોનો એ સૂર હતો.

મહારાધી. (હતાં ઉઠ્યાં)
ત્યારે હાલે અર્ધચન્દ્ર બૂદ ?
(ચોધસમા સહુ ઉઠે છે.)

વજ્રધન્વાઃ. શિખાનો જલપ્રવાહ રોકાશે તો ?

પ્રવેશ ચોથો:

માલિનીતીરનું તપોવન

(સધન વૃક્ષઘટાઓમાં યગ્રને માલિનીનું પ્રુષ્પન્નોત વહે છે. કુંભે મંદી દરણો રમતાં હોય છે. વૃક્ષગ્રણેથી વેલીઓ અને વલ્કલો લટકે છે. પાછળ આધે દ્વિમાદ્રિમાલાનાં આઠાં શિખરો મેઘમાલા જેનાં લાસે છે, ને યગદુતારાનાં ધૂમ્રવાદળ છડતાં હિમે ચઢે છે તેમાં ભળી જાય છે. શાન્તિ, પરમ શાન્તિ, દિમાલયની ખીણો માંડેની શાન્તિ, એ આશ્રમમનોદરતામાં પથરાયેલી છે.

(ત્યાં એકવેણીજદ વલ્કલધારિણી શાન્તિની મૂર્તિ સમી તપસ્વિની શકુન્તલા કુંભઘટાઓમાંથી પધારે છે.)

શકુન્તલા: એક આશાપાશે બાંધી શુભું છું,
મ્હારા ભરતનો મુવરાજ જોઈ.
ને એક આ તપોવન સ્મરણો સ્મરણે છે,
ધડીએ ને પવકે, પગલે ને ડગલે,
એ સ્મરણોમાં શુભું છું.
અરેરે ! લાંબા આયુષ્ય
એટલે શું સ્નેહસત્તાં શુભન ?
દાતં જીવ શરદો ઘર્ષમાન.

એ આશીર્વાદમન્ત્રનો અર્થ શો ત્હારે ?

(૬૬ ઠાળી પછેક હૃદયમાં ઉતરી જાય છે. ઉલ્કંઠ ધર્મ)

સંસારની પંખિણીઓ સરિખડી
 સખીઓ ये હડી ગઇ
 પ્રેમનો કસાધર મોરસો,
 સંસારવનમાં ન ચી-નચાવી,
 કસાઓ કરી, આયમ્યો.
 જીવનનાં વિધિવિધરમી પુખ્તો
 ખીલ્યાં, કરમાયાં, તે ખરી પડ્યાં.
 આ સૂકાયેલી વનજયોત્સ્ના સમી
 હું ये જોલાં ખાઉં છું
 અદૃષ્ટની અનિસસહરીઓમાં.

(વળા વિચારીને મન વાળે છે.)

તપોવનમાં જીવન આદ્યું
 તે તપોવનમાં જ પૂરું કરવા.
 આત્મના ત્હારે તો સદા ये
 તપ જ તપવાનાં છે ત્રણે વયમાં
 તપોવનમાં ઉછરેલાંને ખીજું શું હોય ?

(આસપાસ નિહાળીને)

મ્હારા પ્રેમની આ પુણ્યભૂમિ.
 આંખાની આ રસધરા નીચે,
 વનજયોત્સ્નાને આ માંડવડે,
 પ્રિયતમનાં પ્રયમ દર્શન કીધાં હતાં.

પૃથ્વી પુષ્પપાચરી દત્તી,
 પૌરવપતિને જુદો પુષ્પવૃષ્ટિ કરતાં.
 શો હતો મન્ય ને અલભેલો.
 પુરકુલપ્રદીપનો ત્હારે મહાપ્રભાવ !
 જાણે આભના ચે થંભ.
 સખીઓ અમે ફૂલછોડને જલ સીંચતી.
 ઘટા પાછળથી સૌન્દર્યધન શા પધારી
 આખી ચે આંખડી ભરી ઉભા,
 ને સલૂણી પ્રેમની પ્રતિમા
 હૃદય ભરીને પાડી.

(માસિનીતીર ભણી નિકાળી નિઘાસ મૂકી વિચારતન્દ્રામાં
 ચાલતા માંડે છે.)

એ ગે એક યુગ હતો
 આજે ભરતને કાળે જીવું છું.
 આ તપોવન તો બીજે બ્રહ્મપોક છે.

(પગથીમા ઉપરથી આવેલા જુદામૂલની પદ્મમસને ઢોકર
 વાગે છે.)

હા ! આયુષ્યની પગથીમાં ચામનાં ચાલતાં ચે
 ધણી ધણી ખાધી પ્રારબ્ધની ઢોકરો.

(આગળ ચાલતાં અમરવેલીની લટકની સરમાં વલ્કલ
 ભગવ છે, એટલે ખચકીને)

ઢોનાં પુષ્પદર્શનને કાળે
 આજે રોકે છે ! એ અમૃતવેલ !

નથી પૃથ્વીના પડ ઉપર ફરે
એ પ્રિયતમનુ ત્રેમમુખક.

(કમલઆરે ઉભેલો માલિનીતીરનો નેતરવેયો વનામડપ
નિદાળીને)

ધર્મારબ્ધના પ્રાણીમાનની મતા માલિની
ત્કારા દર્શન નો સદા યે સનાતે છે
એ જલમાયી કમન્વત્ર સીધુ દણુ,
એ લતામડપમાયી જ પ્રીતમને
ત્રેમયન્નિકા લખી હતી ને ?

(હૃદયદેગે લાયેગી પપાળતી પપાળતી)

ઓ સ્મરણો ! શન્ત થાવ,
હું ત્કમને ભૂલી નથી.
પળ ઉઝળી ઉઝળીને આવી,
સ્મરણી મેઘમાયા શા પધાગી,
અન્તઃસ્થોમ ભગી ભગીને,
જે પજવો છે મ્હને એકાકિનીને ?
મ્હારો સારસ ઉડી ગયોઃ
મસારના સરોવરને તીર
એકલડી છે આ મારમી.
સ્મરણો ! મતાનો મા ઝડુ.
ઉઝળતા દ્રવ્યોર્મિઓ ! શાન્ત થાવ

સ્મરણો ! મા મનાવો, હું બહાવગી
ધન્દ્રંગ આમે પૂર્વા, કુકુમચન્દન આતે ક્યાં,
કૂલકૂલે ચોક બધાં

જોવાં ને રોવા, જોઈ જોવા ને રોવાં
 અલખેવડના ગ્રેમરંગે મ્હોવાં,
 વિલાસરંગે રહોવાં,
 દાદી-દાદીમાંથી બ્રમર છૂટે,
 ડખે ને દાહ દે એ દિલનેઃ
 રોમ રોમ ફવારા ફૂટે,
 ઝખે ને શાપ દે અનિલને.
 રમરજો ! મા સતાવો, હુ બદાવરી.

(ઉભરો સમી ગયે સ્વસ્થ થઈને)

આ તપોવનને તીર તપ તપતી
 ભરતદેવ ! ત્હારે કાળે શુધુ શુ' હવે હો.

(પાછળ, આઘે, માલિનીને તીર ભરતદેવ પધારે છે.)

ભરતઃ આ જ એ તપોવન.
 આ એ પુણ્યસ્થાત માલિનીનો આરો,
 આ એ સુકુમાર હરિણોનાં યૂથ,
 ને આ એ ધર્મઆરિણોનું ધર્મારણ્ય

(આશ્રમ ભણી ડગલા ભરે છે સહવારના આહ્વિકથી પર-
 વારેલા કણ્વ ઋષિ ઉચ્ચી ધાસસળીઓમાથી, વૃધ્ધ સિદ્ધ
 મમોત્સા, ઓચિન્તાના ઉડી કુરકુલનિલક ભરતદેવને સત્કારે છે.)

કણ્વ મહારાજ દુષ્યન્ત રક્ષતા તપસ્વીઓને,
 આને પધાર્યા છો, રાજેન્દ્ર !
 ધર્મારણ્યમા ધર્મધેનુઓના પરિત્રાણાર્થે.
 આયુધ્યમાન હો ! જગજ્જેતા હો !
 આમ એકાકી કેમ ?

ભરત આત્મવન્દન છે, પૂજ્ય વડિય !

ખાવ-ને શરમાવો કા ?

તપોસ્નોના ગ્લેખ તો

તપસ્વીઓના તપ છે

ધર્મારૂપમા ધર્મમૂર્તિઓના દગને આ-રો છ

યોધમાય તપોવનની મદાર છે

શકુન્તલા (જનાન્તિઃ)

સ્વયં થયેના હૃદયમન્મા

પછો આ જો અણુપણે મથાર ?

કંદાના આપે છે એ અગ્નિ ન ?

(આમણામ નિજાને છે સા નિદનાદ સમોતરો ઋષિશબ્દ
તપોવનમા ગાત્ર ઉઠે છે)

કણ્ઠ્ય અગે તપોવનનાગીઓ તે !

તપસ્વિની શકુન્તલાને મ્લે ૩

તહેના પુન્કુવનુ મૌભાગ્ય

ને મહારાજ દુષ્યન્તના બાણાનનાર

ભરતદેવ તપોવનમા પરાયા છે

(૩૦૪ શબ્દોઆરે તપોવન ગાત્ર ઉઠે છે, અને ઘટા
ધર્માથી તપોવનવાસીઓ માનિનીની કુજમા ભગવ છે
ઋષિશબ્દે મચેત ઘણે ને આપે રક્ષવટાઓમાથી વાગને
આવતો નિદાગીને)

શકુન્તલા (મ્વગત)

મહારી આખની કીકી,

મહારા આપુ' રતો આધાર,

આગ્યો-આગ્યો આગ્યો

મહારો આશાનો મીઠો મહેરામણ

(જડવત્ ઉભો છે. આશ્રમવાગીઓના પરિવાર માથે કપ્પ સગાથે ભરતદેવ માતા સમીપ પધારે છે)

ભરત માતા ! ચરણધૂનિ શર્ણિ સ્થાપુ છુ.

(તપસ્વિની શકુન્તલાને ચરણવન્દના કરે છે. માતાને હાથમાથી ફૂવારા ફૂટે છે, ધવણની સેરા પ્રગટે છે, હર્ષાશ્રુ ઉભરાઈ ઢહરોધ કરે છે)

કપ્પ (ચરણોમા પડેલા ભરતદેવને દાખવીને)

શકુન્તલા ! આર્યાનર્તનુ પ્રારબ્ધ

ત્હારા પગમા પડ્યું છે.

હાહ, ઓ ભરતકુળની માતા !

ને ત્હારા સમસ્ત તપોધનથી

પૌરનકુલપતિને આશીષ દે.

શકુન્તલા (ભરતદેવને હાડી ડાળા કરતી વેલ મથે સ્થાપી અને જમણા હાતની પાઠડીમા ભરતની ચીખુટ ઝીરી, અનન્ય ભાવે મુખપદ્મની અનિમિષ નિહાળી રહીને)

વત્સ ! આયુષ્યમાન થા,

પુણ્યમ્હેર્થો ને જયકિરીટી થા

પૃથ્વી ત્હને વરશે.

(આખમાથી હર્ષાશ્રુનુ જલસિંચન કરી માથે ઝળને હાત પાડીઓ સ્થાપી આશીર્વાચન ઉચ્ચારે છે.)

કૃષ્ણ ભરતદેવની આણુ વર્તે છે ત્હાં
તપોવનમાં તો અહ્યાશાન્તિ જ છે.
અહ્યાવર્તમા તો કુશળતા છે ને ?

ભરત વડિલોની મથાવત્ કૃપાવર્પાથી
કલ્યાણુના જ પાક ઉતરે છે અહ્યાવર્તમા.
કુશ્યપદેવના તપપ્રભાવથી
રક્ષાગ્રેલો જ છે આ પુણ્નપ્રભ તો

કૃષ્ણ શો આવે છે પુણ્નસમારભ હમણાં ?
નદીના બહેણુ પેડે પ્રવૃત્તિનુ સ્ત્રોત પણ
સૂકાવા દેતુ તો ન જ ધટે.

ભરતઃ આપનાં બાળેલાં ભવિષ્ય
સામ્યા પાડવા મથુ છું.
માંડ્યો છે મ્હારો પ્રથમ રાજ્યસૂચ યત્ન,
ને આબ્યો છું વડિલોના આશીર્વાદને કાળે.
ધર્મચારિણીની ધર્મપદધૂસિથી,
તપસ્વીઓના મહાતપોજ્ઞથી,
ફરી વળા એક વેળા
પધારો ને પાવન કરો
ધૌરવવશની રાજનગરી

કૃષ્ણ વડિલોનાં ઉરનાં અમૃતફોરાં વરસે છે,
પૃથ્વીના પરીધમાં ત્હારી આણુ ફરશે
પૃથ્વીમાં આર્યત્વનો પ્રસાર
આર્યનૃપાલનો એ આઘ ધર્મ છે.
ધૌરવવશના રાજમહાલપોમાં

સંચી રાખવાને કાળે જ નથી
વેદ્યતુષ્ટ્યના મન્ત્રોચ્ચાર.

(એક કાપિકુમારના કાનમાં કણ્વ કાવિ કાંઈક કહે છે,
કાપિકુમાર આશ્રમ લાણી બાંધે છે.)

ભરતઃ કેટલાક પ્રદેસોમાં રાજઅશ્વ ફરી આવ્યો,
કેટલાકમાં ફરવા મંચર્યો છે.
સુમતપતિ જયધ્વજ સાથે છે,
આતુર્વેદી કાવિજવરો સંગાથે છે.
માતુશ્રીના વૃદ્ધ મન્ત્રીશ્વર આર્યપિશુન
રાજનગરીમાં રાજસિંહામનને રહે છે.
વિન્ધ્યાટવિનાં મહાવન વીધવા વા નહીં ?
એ બ્રહ્મમન્ત્ર આપે કિચ્ચારવાનો છે.

કણ્વઃ બ્રહ્માવર્તમાં બ્રહ્મસભા આમન્ત્રી
દીર્ઘદૃષ્ટાઓને એ બ્રહ્મપ્રશ્ન પૂછીશું.
વિકટ છે વીધવા એ મહાવન.
એ મહાનદ ને એ ગિરિમાલાઓના
ચચ્ચાર છે ગહન અન્તરાયો
ઉત્તર ને દક્ષિણની વચ્ચે.
ને ભરતદેવ ! તારો ધોડીસો !
ચક્રવર્તિનો એ અશ્વરાજ છે,
પૃથ્વીવિજેતાનો એ રાજઅશ્વ છેઃ
પણ એથી મેં અધિક છે એ.
દિસદિસમાં સંચરતું
આર્યત્વનું એ સિંદાસન છે.

પુરુવંશનો માત્ર એ દિગ્વિજય નથી:
આર્યકુલનો-આર્યત્વનો એ દિગ્વિજય છે.
રાજવત્સ ! દિશદિશમાં તારો જય છે.

શકુન્તલા મહોજસ પુરુવશને ચે
ભરતદેવ ! તહે ઉજ્જવળો કીધો.

કૃષ્ણ કપિપુત્રો ! ગાઓ ભારતનું મહાગાન:
ભારેડ સામના બચ્ચ ગાન સરિખડુ,
મગાયમુનાના સગમતીર્થ સમુ'
આખ સન્મુખ એ રાખીને
આયુષ્યને તીર્થમાર્ગે રાજવીઓ સંચરશે.
રાજર્ષિઓનો એ રાજમાર્ગ છે, ભરતદેવ !
આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ ખમરે છે એમાં,
ભૂત ને ભવિષ્યનો.

કપિકુમારો: મહાભારત ! માંડીવટંકારે,
સૂર્યવંશ ! નિજ રામગૌરવે,
કપિવસ્તુ ! સિધ્ધાર્થ તણા
બીધણુ બવસંન્યાસે;
ભૂગોલ ભરી, ખગોલજગાડી, સિંહનાદથી
ગાઓ એહ વિક્રમ, ઉજ્જવિની !
ગાઓ એહ વીરત્વ, ચિનોડ !
ગાઓ-ગાઓ એ અધૂરા
પુનરુદ્ધાર, શિવાજી !
ગાઓ ધર્મનાં ઐક્ય, નાનક !
ગાઓ એ હરભાવ, ચૈતન્ય !

રામરાજ્ય, ધર્મરાજ્ય; અરોક્ષમહાત્મ્ય,
અકબરઝૌદાર્ય;

ગાઓ સહુ એ ઝોજસૂ-વર્યસૂ,
એ પ્રતાપ, એ જાહોજલાલી:

જૂગોળ જરી, ખગોલ જગાડી, મેધનાદથી
ગાઓ એ વિધાત્રીનાં વિધાન, કુસ્ક્ષેત્ર હો !

(ગયેલ ઋષિકુમાર દિવ્ય શસ્ત્રકવચ લઇને આવે છે.)

તમમ્ ને રજસૂ મંહીની ચિરંજીવ સાર્વિકતા;
મૃત્યુની ચિતાચિતાવસી નિત્યસંજીવનતા:

ગાઓ—ગાઓ આર્યકુલનું સનાતન આર્યત્વ હો !
ગાઓ એ મહાકથા વિ.

દુષ્ટ: તહમારું છે ને તહમે હ્યો.
દુષ્મન્ત મહારાજ ઈન્દ્રસહાયાર્યે મંચર્યા'તા
તહારે એ સ્વર્ગસહાયકને શિરે
અમરનાથે ધરાવી હતી મન્દારમાલા.
એ પૃથ્વીપાલ પૃથ્વીમાં હિતર્યે
મરીયાશ્રમમાં ભગવાન મરીયદેવે,
મંહી અપરાજિત રાખડી ગૂંચીને
એ મન્દારમાલાનાં કીધાં
આ અજિત શસ્ત્રકવચ
તપસ્વિની શકુન્તલા આ તપોવનમાં .
નિત્યશઃ પૂજે છે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં
નાથના એ આયુધઅવરોધ.

પુત્ર ને જ પિતા છે:
તો હવે ધરો પિતાનાં એ શબ્દજ્વલ,
ને ધરીનીમાં સ્થાપો ધર્મ.

(કૃષ્ણ ઋષિ અને ઋષિકુમારા ભરતદેવને દિવ્ય શરદ્-
જ્વલ ધરાવે છે.)

શકુન્તલા. ઉતરજો ત્હારા આળપ પાળ.
વત્સ ! હરે ડાઘે પુણ્યમુહૂર્તે
મહેશ્વલક્ષ્મી રી શોભશે ત્હારા મહેશ ?
આર્યકુલની મહારાણીશ્રીની
પુણ્યજ્યોતથી કહારે એ ઝળહળશે ?

ભરતઃ માતા ! મહાર્ મન છે,
દિવિજ્વલ પહેલાં ન પરશ્વતું.
મારા પ્રેમનું સ્થાન
આજે મહારે આર્યકુલ એક જ છે.

કૃષ્ણ. શકુન્તલા ! અકારણ છે આ ત્હારી ચિન્તા.
ભરતકુલની અમરવેશ
ભવિષ્યકાલના છેડા સૂધી
પાંતરશે ને પ્રસરશે.
દિશાઓ થે એને નહાની પડશે.

શકુન્તલાઃ મહારા ભરત કાજે સૌન્દર્યલક્ષ્મી શોધવા
દેવાંગનાઓ પાકવીશ અવનીતલમાં:
પછી એ સ્વયંવર આદરશે.

ભરતઃ વડિલોની રમ્મ છે હવે ?

સમરાંગણુ વાટ જૂવે છે.

કંહારે પાવન કરસો રાજનગરી ?

કણ્વઃ આદર છે તો આવીશું જ ને.

શકુન્તલાઃ ક્યાં આધો છે

રાજસૂય યજ્ઞનો એ મહોત્સવ ?

કણ્વઃ (ભરતદેવ જવા માડે છે એટલે)

શકુન્તલા પૌરવપુરે પધાર્યાની પૂર્વઋતિ,

એક યુગ ઉગીને ઉતર્યે,

અધિક કલ્યાણુગરી મુહૂર્તે આજ,

દમરજુદેશે, ભરતદેવ !

ફરીથી ખડી થાય છે.

પાતુ ન દ્રવ્યમં દયયરચાતિ કલં સુરમારદધીતૈષુ યા,

નાદત્તે દ્રિયમ્પદનાપિ મદતાં રજેદૈન યા પદ્મમ :

ભાષે ય. કુસુમદ્રક્તિસદ્રવ્યે યસ્યા મધાયુરસઃ,

સેયં યાતિ શકુન્તલા પતિગૃહં, સુધૈરનુશાયતામ્.

આશ્રમ વાસીઓ ! આશીર્વાદ ઘો

એ શકુન્તલાના પુત્રરત્નને.

ધર્માદ્યનાં વન દેલી ને ઋષિગુમારે !

ભરતદેવને વિદાય ઘો.

દેવોનાં જયદુહાંભિ વાગે દિગ્વિજીતમાં.

શાન્તાનુકૂલપવનઃ શિષ્યઃ પગ્યાઃ

સિધાવો, ભરતદેવ !

પૃથ્વીને પરસ્પૃને પ.જળો.

(ભરતદેવ ચાલવા માંડે છે ત્યાં આકાશમાં દેવેનાં
જયદુદુલિ વાગે છે, ને આલમાંથી ધનુષ્યઆણુ ઉતરે છે.
ઋષિકુમાર તે સહ ચક્રાન્તજ્ઞાને આપે છે.)

શકુન્તલાઃ ધારણ્ય કઃ આ દેવધનુષ્યઃ

ને જીતજે માનવ જાતિને, ભગતવત્મ !

(ભરતને દેવધનુષ્ય ધરાવે છે. કમ્પે એક વેળા કપરદેવના
આશીર્વાદ પામી, માનની ચરણવન્દના સહ ભરત તપોવન-
માંથી સિધાવે છે. ઉર્ધ્વ હરને આશીર્વાદ દેતા આત્રમવાસીઓ
સ્નેહભીની આંખે પાછળ નિહાળતા તપોવનમાં ઉભા રહે છે.)

શ્રીગણેશ-મુદ્રા:-

અંક બીજો.

પ્રવેશ પહેલો:

ચન્દ્રાનન સરોવરનાં ઉપવન

(વિન્ધ્યાટવિનાં મહારનને તીર ચન્દ્રાનન સરોવરની વચ્ચે અવન્તીનાથના વનમહેસ ઉપર પાછલી રાતના પડછાયા પથ-રાયેલા છે. સરોવરજલની ઝીણી ઝીણી ઘઢરીઓ આની આવીને એ ચન્દ્રમહેસનાં પમયિયાં ધ્રુવે છે. મહેસ ફરતું સુરમણીય ઉઘાન છે, ને ઉઘાન ફરતે સરોવરપગથાર છે. મરોવરથેરતો ગાઢ ઉપવનનો ફાટ છે, ને એ ઉપવનવદ્ધમી આથે આથે ઘેરાં ઘેરાં થનાં વિન્ધ્યાટવિનાં મહાવનોની વનલક્ષ્મીમાં અંગમ પામે છે. બહું સમસમાકાર ને મૂનું હોય છે.

થોડીક વારે પમત્તાં ચે ન વાગે તેમ, પણ તરલગામિની, વસુન્ધરા કમલશયુગારેથી શયુગારાયેલી, ચક્રારી યાં નયનો દિશદિશમાં ઉગડતી, જાનું જાનું બેબે બેની, ને દિશદિશમાં કાંઇક શોધતી જેવી આવે છે.)

વસુન્ધરાઃ ક્રાપ્ત જડતું નથીઃ સખીઓ સન્તાપ્ત ગર્ભ.

સખીઓની પેઠે પૌરવપતિ ચે

સન્તાપ્તકડી રમે છે.

(હૃદયદેશે દગેલો પાલવ ઊઘાડી અંદર હૃદયભાગે નિહા-જતી નિહાજતી)

અં. ૨, પ્ર. ૧, પા. ૫૬

તદમે એ સન્તાપ્ત ગયા,
નાય ! હૃદયકુંજમાં.
જીવનમા કંઈકાં જરૂરો હવે .

(એક વૃદ્ધગર્જની પથવધરામા સપ્પાછ દત્તી તદ્દાર્થી
ચન્દ્રિકા ઉતરે છે.)

ચન્દ્રિકા: નાયને મોઢા જ દાવમા,
કે મખીઓને ! વસુન્ધરા !
ઉપવનમા મોઢે છે કે દયામાં ?
આ તહારા દાવ દેવાના હમ કે ?

(વેલીપથવને દિન્ડોલે મન્તાયેવી દત્તી તે માલતી બહાર
આવે છે.)

માલતી: દાવ દેતાં મહિયરને બૂલી
સ્વપ્નચગડોળે રહડે તેને તો ને
એ દાવની શિક્ષા છે રમતમાં.

(વૃદ્ધોનાં થડ પાછળથી સખીઓ ડોકિયાં કરે છે.)

વસુન્ધરા: આયુધ્યકમરની સોળ પાંખડીઓ શાં
આપણાં મોળમોળ વર્ષો
એળે ગયાં ત્હારે તો.
એ શિક્ષાએ તો મોંઘા પડે
પ્રીતમના સંજ્ઞારણાં ને મંગેલન.

(કંઈકાંથી કુંકુમકેમરની ઝોળીઓ લટકાવેલી વૃદ્ધમાના
પાછળથી ડોકિયા કરતી સખીઓ આવી વસુન્ધરાને ઘેરી
ગે છે.)

ચન્દ્રિકા એને જગાડે માનમાંથી.
આજે ગોરીપૂજનું જગરણુ છે તે !

માસતી: માગે મોગગની કળાઓનો માર.
મખીઓને ભૂલી ઉઠે છે,
ને મનાનાં જૂવે છે સસાગનાં

(કૃષ્ણઠોળાઓમાથી મોગરાની કળાઓ ફફડાડી વસુન્ધરાને
મેડી વધાને મખીઓ જાગવદેશે કપોલપ્રાન્તે વદનપટે વક્ત્રઅથથે
ને દેહમર્તિને એ વણખીસી કળીઓ મારે છે.)

વસુન્ધરા: મા મારો, સખીજન ! મા મારો
પુષ્પધન્વાનાં એ પુષ્પગાણુ:
પ્રાણુને ચારણી શો શારી
હરનાં અમૃતને ઢોળી નાંખશે
મખીજન ! ફૂલફૂલનાં એ ગાણુ
ભલી હો ! મારો મા મુજને
અન્તર્ગળ જલાવી ન રમચ્છે
(એક સખીને મખોધીને)

શાપ યશે તુજને.

(બીજી સખીને મખોધીને)

અલી જો ! શાપ યશે તુજને

સખીજન ! ફૂલફૂલનાં એ બાણુન્નિ.

ચન્દ્રિકા: અમે પુષ્પના પરિમંથે વધાવિયે ત્હને.

વસુન્ધરા: નહીં રમના એ દીપ્તી જલાવો છો મ્હને:

માલતીઃ ત્હારા અગમાથી અનગના કુવારા દેાદિરે
ત્હારાં આંખ વદન હૃદયમાથી કિન્નુ ખેલિયે

વસુન્ધરા નર્દા કરના અમીઝરણ ધૂળમાદિ દેાળિયે
ગથી હો ' માગે મા મુઝને
અન્તર્ગળ જતારી ન શમજ્યે

(એક મખીને સમ્બોધીને)

ગાપ થગે તુઝને

(ખીજી મખીને સમ્બોધીને)

અધી ઓ ' રાપ થગે તુઝને

મખીઝન ! કૂણકપનાં એ પાનુ રિ.

અન્દિકાઃ ન કિતાપાં હો, વસુન્ધરા ! ત્હે
એ અખાની તન્દાના ઓઢખાં.

(મખીઓ કળીઓ માર્યે જ ગયે છે.)

વસુન્ધરાઃ (નખી નખીને દમતી, ને દમી દમીને દગના-
જલિમા મુખચન્દ્રને જમાવતી જમાવતી)

કોઈં યે લગ્યું છે કહી

જીવનનાં સ્વપ્નાંઓમાથી,

કે મ્હને જ જગાડ્યો એકને ?

કહું ? દિવમા ગલીપચી કરે છે

• આ ત્હમારો મોગરાની કળીઓનો માર નો

(વનમાથી એક દાથી મરોવરજવમાં આવે છે પૂર્વમા

પ્રેરોડ પ્રગટવા માંડે છે.)

આજના ઝારીકિતસવ પંડી તો—

અન્નિકાઃ આજનો ઝારીકિતસવ ઉજવ્યા પંડી
દિવવાસીના દિદાર કરજો,
મનના મનોગ્ધની મૂર્તિ જોજો.

માસતીઃ ઐ જોવા, લે, પોપચું ઉપાડું.
(આંખ ઉપર તાપીને કાઢી મારે છે)

ચતુર્થઃ (આંખડીને પંખાળતી પંખાળતી)
ઐ પોપચાં તો કુદારનાં ચે ઉપડયાં,
મદારાં ને ત્હમાગં ચ તે.

અન્નિકાઃ હા, જા ! ત્હારાં ગસપોપચાં ઉપડયાં;
વમન્તપંચમીની વરધેા ટીકી;
સ્વયંવરનાં આમન્ત્રણની જામપત્રિકા
દેશદેશના રાજમહેશ્વોમાં સંચરી મળ.
પણ ખટ માસ ઐ શે વીનરો !

માસતીઃ આ અળતીનરાં રહેવા લેા હવે.
ગઝની બીડી બીડી જાય છે,
અણપડછન્દ પગલે સરી સરી જાય છે;
જારે માસે આવશે પાછી
આ ઉત્તમચંદનની રજની.
ને વસુન્ધરા ત્હારે કુદ્યા ચે દરો,
મંચારના આ વનમાં કે પેલા વનમાં !

(ગાયત્રી સખીઓને વારે છે. પાછળ મરોવરજલમાં દાથી-
ઓનાં જૂથ જામે છે)

વસુન્ધરા તે ત્હારે ગમ ઝીવતો છે ને ।

ચન્દ્રિયાઃ ત્હારી પામે રાસ ઝીનાવતો કે

વસુન્ધરાઃ ઝીનજો ત્હાર નો બેઠના ના

માલતી નહીં ગાઓ ત્હા ૧ મનરાવશુ
ત્દમાગે મનના મનોહરનો એ રામ

વસુન્ધરા ના ઝીવો ને નભારજો ના
નિજનિજના મનના મનોહરન

(ચન્દ્રિયાશુ મઠી મઠીઓ સમચન્દ્રમા ગોપાલ ૭ મનન
સેદના નથી વસુન્ધરા ગમ ઉપાડ કે)

મનનો હરનાર મનોહર એ
હુ મ્હા ગોષુ મનનો હરનાર મનોહર એ ૨
મણિ । હુ કે મનનો હરનાર મનોહર એ ૧

શુકનનીર મ્હારા ઘેરા રેના બેઠનાગ
જનકેરે મારે ઉભો એ,
વાર જરીને ઉડો પડાઓ પાડ્યો ના
દેવે તો હેતયા ઝીત્યો એ
મ્યમ જાય વડી યે બૂધ્યો એ ૨
મનથી વગી છુ ન્હા મો એ

હુ મ્હા ગોષુ મનનો હરનાર મનોહર એ
મણિ । હુ કે મનનો હરનાર મનોહર એ ૨
મનો હરનાર રિ

(મગેવર રના દાથીઓ ને દાચિણીઓ શુદ્ધ મગી ના
અન્યોન્ય ઉપર દોગા દોળા જનકીડા કરે છે)

સાન્તદેન (જનાન્તિ)

ચિન્ધાટવિમા આનં સુખદે
હાથીઓના સિકારે નહકયા છે
ચન્દ્રાનન મરોનગ્મા ક્રિષિસિદ્ધાર
જનકીડા કરે છે નિનનિતે
એ જાણી આ સરોવરે આ યા છે
મૃગને જેમ મૃગધટરમાળા વાટે
તેમ આ ગીતસન્દે રૂને તો દોરો
અ ધારામા ને અન્ધાગમા ગામે જનો હુ

(આપ સુખમે અ જાનન સરોવરને તીરે ઉવરે ન રૂને ।
જાળ ને ધાર મહોન અડુગો મહામ જો તીલજી ત્રિશ ।
મદામુદ્ગરોથી શાસ્ત્રમજ્જ હોય છે હાથીઓ ને હાથિગીઓના
જુથ તો જનકીડામા મનેના છે જનતીગથી ને જનમા
કતરીને મેધરાજો સિદ્ધાર માટે છે)

મહાનના (એમ મહાપાલ હોડી એક હારીની રાઠ ૧૧૧ ।)
મદગા ૥ થકની પેઠે
એક મહાપાસે શૂને ૧૧૧ લીધી

યોધરાજ (૧૧૧પાસ શુ મહાજાગતુ અસ્ત હોડીને)
મહાજાગથી એ હાથિણીના પગ માખ્યા
યજ્ઞ ૥ વેદીયભોને જાણે
વનનતાઓએ વીંગી લીધા

મુખપતિ મદારાજ બરતદેન તો ઉચ્ચર્થા કે
સિશુત્વમા સિદ્ધમાનના ૧૧ મળ્યા,
તાગ્વ્યમા મરદમ ૧ જિરત મેળુ યુ,

(શ્રુપંનારાયણનાં કિરણોમાં હેમમૂર્તિએ ઓભળી જાય તેમ સખીસંઘના મદ દ્રવી પડે છે. સહુ ચિત્રવત્ નિઃશબ્દ રહે છે. અન્તે લગ્નગતી-શરમનીતરતી ચન્દ્રિકા આગળ આવે છે.)

ચન્દ્રિકા: ક્ષમા વીરસ્ય મૂષણમ્

વીરત્વભૂષણુ યશસ્વણુ આપ સા
અકવર્નએ ક્ષમા તો વિસ્તારવાની
દે અમારી અડપણી સહિયરે
વીરોની મહામૃગયામાં વિધન પાડ્યાં.

હરત: અવન્તીનાથની રાજકુમારિકાને કહેજો
આર્યકુલનાં પૂજ્ય ને વન્દનીય છે તે,
આર્ય યોધરાજોથી નિર્ભય રહે.
આર્યોમાં રાહુઓ છે નહીં,
અને હવે કહી ચે રાહુનાં મહણુ
અન્દ્રાનન સરોવરે આવશે ચે નહીં.

(સુમટોને)

યોધરાજો ! વિન્ધ્યાટવિ વિશાલ છે:
આલો વીરભદ્રો ! ખીજ મહાવનમાં
આપણી વનરમણાને કાજ.

(જતાં જતાં સ્વગત)

ત્કારે લોકવદન્તી જુહી નથી જરા ચે.
કીર્તિકયામાં સાંભળ્યાં હતાં
તહેવાં જ દીકાં સૌન્દર્ય ને વીરત્વ:
આર્યકુલના સામ્રાટીપદને શોભતાં.

(હૃદયે હાથ પંપાળીને)

—પણ સાવધાન ! હરતરાજ ! સાવધાન !

ભરત. કુમ ત્રિકાઓના રજાગહેવના ઉપવનમાં
રાત્રીભાગમાં આવનાર આપ કોણ ?
અન્નકરણે મેં જરી ન આવરોધ્યા ?

ભરત પૌત્રવપુત્ર હું ભરતગજ
અવન્તીની પદ્મણીના પુણ્યદંધને
કૃતાર્થ થયો આજે.

(ગણીઓ વધુ આશ્ચર્યચકિત થાય છે. ચન્દ્રિકા ને માલતી
પરંપર નેત્રપદ્મલી માટે છે)

આર્ય સુભટોની ભૂલ થઈ છે.
તપોવનમાં મૃગીની મૃગયા ન હોય,
તેમ કુમારિકાઓનાં ઉપવનમાં
જલકીડતા દાથીઓના સિકારે ન હોય.
શિપ્રાને સ્લામે તીર
આર્યોનાં શિબિર છે, દીડાં લશે.
દેવપરવને કારણે લમણાં
બે દિવમનો યુદ્ધવિરામ છે:
દાથી શા મ્હારા આર્ય મુખે
વિન્ધ્યાટવિના મહાવનમાં
દાથીઓના સિકારે મ્હડ્યા છે.
અજાણ્યે ભૂલ થઈ છે ચોધરાન્નેની.
મુન્દરતાના ઉપવનમાં
આત્રા ભવભેદુ દોડાહલ ન હોય
ક્ષમા કરશે ત્હમારાં રાજકુમારી ?

(સૂયનારાયણનાં કિરણોમાં હેમમૂર્તિએ ઓગળી જાય તેમ સખીમંધના મદ દ્રવી પડે છે. સહુ ચિત્રવત્ નિશ્ચય રહે છે. અન્તે લગ્નગતી-શરમનીતરતી ગન્ધિકા આગળ આવે છે.)

ચન્દ્રિકાઃ ક્ષમા વીરસ્ય મૂષણમ્ :

વીરત્વભૂષણ યશસ્વજી આપ શા
અકર્વર્નિએ ક્ષમા તો વિસ્તારવાની
કે અમારી અડપવી સહિયરે
વીરોની મહામૃગયામાં વિધ્ન પાડ્યાં.

ભરતઃ અવન્તીનાથની રાજકુમારિકાને કહેન્તે
આર્યકુલનાં પૂજ્ય ને વન્દનીય છે તે,
આર્ય યોધરાજોથી નિર્ભય રહે.
આર્યોમાં રાહુઓ છે નહીં,
અને હવે કહીં જે રાહુનાં ગ્રહણ
અન્દ્રાનન સરોવરે આવશે જે નહીં.

(સુભટાને)

યોધરાજો ! વિન્ધ્યાટવિ વિશાલ છેઃ
આસો વીરભદ્રો ! ખીજ મહાવનમાં
આપણી વનરમણાને કાજ.

(જતાં જતાં સ્વગત)

ત્હારે લોકવદન્તી બુદ્ધી નથી જરા જે.
કીર્તિકયામાં સાંભળ્યાં હતાં
ત્હેવાં જ દીકાં સૌન્દર્ય ને વીરત્વઃ
આર્યકુલના સામ્રાટીપદને સોમતાં.

(હૃદયે હાથ પંપાળીને)

—પણ સાવધાન ! ભરતરાજ ! સાવધાન !

સયમરશ્મીઓ ! સાવધાન

ત્રેમનાં પ્રથમ દર્શને.

આર્યાત્વના દિગ્વિજયના મહોત્સવ પછી ન

માડવાનો છે હૃદયનો ત્રેમવિજયોત્સવ

(સુમટપરિનારની પાછળ પાછળ જાય છે. પ્રાતઃકાલનું
પ્રગટ્થ પુષ્પતોજ જતા ભરતદેવ ઉપર વર્ષો છે)

વસુન્ધરા (ચમકીને)

મયા ?

ચન્દ્રિકા મયા, હા, ભરતદેવ મયા
ને હૈયાના પીંજરમાં પૂરી
ત્હને યે હરતા મયા

માલતી: વસુન્ધરા ! જૂની પડી જીવનપથમાં,
ને દિવના પીંજરમાં પૂરાણી તુ.

સાગીઓ દિલના પીંજરમાં પૂરાણી ત્રેમની પંખિણી:
મનની મનાઈ ત્હાં મહારાણી, ત્રેમની પંખિણી,
માપી લીધો મહાશિન્દુ એક અજલીએ,
માપી લીધો ત્રેમસિન્દુ એમ એક શીટ:

પછી આવરીને આખડી ઉભી રહી, સખિ !

પછી દાળી દગપાંખડી દળી રહી, સખિ !

દિલના પીંજરમાં પૂરાણી ત્રેમની પંખિણી.

આત્માગે જેડી જોતી આકાશમાં,

જીવનવનમા હડન્તી જે હસાસમાં,

હવે પંખિણી પૂરાણી પીંજરપાશમાં:

રસનાં ફૂલડાંની સુવાસમાં,
અણુદીકાં અમૃતની આરામાં:
દિલના પીંજરમાં પૂરાણી પ્રેમની પંખિણી.

ચન્દ્રિકા: ગૌરીપૂજના આજ જગરણુમહોત્સવે
દિલના દેવનાં દર્શન થયાં લને.

માલતી: પણ દિલના દેવે દર્શન દીધાં
ત્હારે તો દેવ શું બોલી ચે નહીં !

વસુન્ધરા: દેવનાં દર્શન વેળાએ તો
દર્શન કરવાનાં કે વાર્તા !
દિલ દિલ શું બોલતાં હતાં.

ચન્દ્રિકા: 'દિલના અબોલ બોલ ઝીલતાં બતાવો કેમ.'
એ અમને તો શીખવ, બાધ !

વસુન્ધરા: ત્હમરી ચે ગૌરીપૂજ ફળશે,
ને જીવનપન્થે જીવનદેવ મળશે એટલે
શીખશે હું ચે નથી શીખી એકું ચ તે.
પૂર્વ પ્રગટી છે, સખીઓ !

માલતી: ત્હારાં સૌભાગ્ય સરિખડી !

વસુન્ધરા: પણ આડાં વાદળાં છે
અવન્તીનાથના અરિપણાનાં.

ચન્દ્રિકા: જગરણુ મોડાં થઇ ગયાં.
વસુન્ધરા ! ચાલો ચન્દ્રમહેત્રમાં.

માલતી: એને તો વાર છે હજી.
ફૂલડાં વીણી વીણીને
પગલાં પૂરશે ને મુજશે પૌરવનાથનાં,

પાછળ પૃથ્વી ઉપર પડેલાં
આપણે આવે

અન્દ્રિકા. આગ્યા ત્હારે ઉચ્ચરી મે નર્દા,
ને ગયા ત્હારે દિગાઓ ગોખરો દને
પ્રજાતને પ્રેમપોષારે જગાડી જગાડીને
(સખીઓ જાય છે)

વમુન્ધરા (ધડીક ચિન્તનમુગ્ધ માન રડીને પછી)
શો મિહ ગો પધાર્યો,
ને દેવ રો સિધાબ્યો ?

(મહાવનમાથી, રીંછ શા, નીરવ પગથે અગોરનાથ ને
બીપણુમન્યા દસ્યુપરિવાર સાથે આવે છે.)

એ તે આર્મ નૃપાવ.
પૃથ્વીનુ પુરપાતન ને ગર્ગનુ દેવત્વ
વીરત્વ એટલે જ વિનય
મ્હને વિનયે બાંધી વિવશ કાંધી
ગયો, ને હરી ગયો મ્હારા પ્રાણ

(વિચારજલમા ડૂબે છે ફરતો દસ્યુઓ ઘેર માડે છે.)

પણ અવન્તીને સ્થામે તીરે તો
મુહના મોરચા માઝા છે ને એમણે ?
મ્હારા પ્રારબ્ધ આડુ જ પાડુ છે

અધોરનાથ: હા, પુણ્ય એટલા ઝોઝ છે.

પૃથ્વીકુજની પદ્મણીને
પ્રારમ્ધ આડુ પાડુ જ છે
બીપણુમન્યા ! નવો,

ને લઈ જાઓ ગંગાકારે:
અને રાખજો એ બલબલામણીઓમાં,
લૂંટમાં ન ફાવ્યાં તો ચેલી

(વસુન્ધરા મૂર્છા પામે છે. મૂર્છાવશ વસુન્ધરાને સ્ત્રીપશુમન્થા
વેશી પેટે તેડીને માર્ગે પડે છે. 'પાછળ પગમાં ભૂંસના બૂંમનાં
દસ્તુઓ ને અધોરનાથ બાપ છે.

એવે વીજળાઓના ઝખકારાઓ જેવું દેવાંગનાટુન્દ ઉતરે
છે. ચન્દ્રાનન સરોવરને જનસૂતું નિરખે છે.)

એક દેવાંગના: આ જ અવન્તીનું ચન્દ્રાનન સરોવર ને !

બીજી દેવાંગના: ચન્દ્રાનન મરોવર તો આ જ.

જા, ને જો મંદી ત્હારો વદનચન્દ્ર.

પહેલી દેવાંગના: પુરુષવીરની મહારાણીજી શકુન્તલાના

ઉછળતા ઉરબાવ જાણીને

મેનકાએ ક્રીધેલી પ્રાર્થનાથી

દેવપતિએ પાઠવ્યાં છે આપણને અંદી

પૃથ્વીની પદ્મણીને સ્વર્ગસુંદર સમવા.

અંહી તો સૂતા છે આ ચન્દ્રમહેશ.

બીજી દેવાંગના: સ્વજન પહેલાં અવકાશે મૂતો હતો.

ત્રીજી દેવાંગના: વસુન્ધરાનું હરણ થયું છે.

સારસસંઘની પગલીઓ સરિખડાં

જૂઓ આ પગલાં ઉચ્છેવાંની રેખામળા.

બીજી દેવાંગના: (આજમાં ઉમે = દડી આશપાગ નિદાગાને)

એ જગ ગંગાકાર બણી

દસ્તુઓનાં દળવારજા:

જણે ધૂળના વટોળ.

વચ્ચે છે સુરજમુખી સુન્દરી.

ત્રીજી દેવાંગનાઃ ચાલો ત્હારે એ દિશામાં,
ગંગા ને સાગરના સગમતીર્થે.

(મારસડાંની હારમાલા મરિખડી કુંકુમવર્ણી દેવાંગનાએ
ગંગાદ્વાર બણી આકાશમાર્ગે પરવરે છે. પાછળ સૂતાં સૂતાં
ચન્દ્રાનન સરોવરનાં ઉપવન એકલા રહે છે.)

પ્રવેશ બીજો:

શિખાનાં આરાઓ

(વર્ષાવૈભવવન્તી વિશાલપટશાળી શિખા ગમ્ભીરભાવે વહે છે. એક કાઠે આથે અર્ધચન્દ્રાકાર આર્ચસેનાનાં શિખિરો છે, ને મધ્યમાં આર્ચધ્વજ હોડે છે. સ્કામે કાઠે ઉજ્જયિનીને ન્હાની ન્હાની દેહરીઓ મોંડેલો ધ્વજઆરો, ને પાછળ જયતોરણશુશ્રુગાર્યો રાજમાર્ગ, ને રાજમાર્ગને તીરે ઉજ્જયિનીની ધ્વજધારી હવેલીઓ આમથી વાતો કરે છે.)

વજ્રધન્વા: સુભટપતિ ! ભરતદેવ પધારશે ?
અવન્તીનાથે સ્વયંવર આહર્યો છે.

ઝલ્લિજરાજ. ભરતદેવ પધાર્યા છે
માટે તો મંડાવ્યો છે એ સ્વયંવર.

મહારથી: કાં જૂલો છો ભરતદેવનાં પ્રત ?
આર્ચત્વના દિગ્વિજય શિવાય
અન્યને કાળે અણુ જોટણું ચે
ભરતદેવના દેવામાં સ્થાન નથી હમણું.
પહેલો દિગ્વિજય ને પછી સ્વયંવર:
એ ભરતદેવનું પ્રત છે.

સુભટપતિ: સ્વયંવરે એક રાજનીતિ છે:
રાજમહારાજેને રાજનગરે આમન્ત્રી
સુદ્ધકાલે પક્ષ સળંગ કરવાની.

વજ્રધન્વા: અહોહો ! તો તો અવન્તીમન્ત્રીઓ દીર્ઘદ્રષ્ટ.

સુભટપતિ: જૂલાય છે, વજ્રધન્વા !

સગળ કરવો એટલે શું ?
નિર્જીવને સગવ કરવાના હોય;
સગવને સગવ શા કરવાના ?

વજ્રધન્વા: અમે તો ધનુર્ધરા.
અમને ઉકેલતા ન આવડે
પ્રમંજાના આવા અટપટા અર્થ.
આનુ નામ યુધ્ધમન્ત્ર ને રાજવીરિતિ ?
દહે તો ગિરિશિખર છેદુ,
ઉજ્જવિનીના રાજમહેલના કળશ પાકું.
આ નો યોધરાજેના અંકમણિત નહીં.

મુણટપતિ: તો યોધરાજેના મદિમાને શોભતું
મુણતું જે આર્યકથાનું પેદું મહામાન
કણ્વાશ્રમના ઋષિકુમારેનું ?

વજ્રધન્વા: ભરતદેવને પ્રિય છે તે ?

ઋતિજદાજ: આર્યોવર્તનાં નગરનગરે વિચરી
નગરમોકમાં ઋષિકુમારો ગાય છે તે.

આર ઋષિ- } (આર્યધ્વજ પાછળથી સન્મુખ આવીને)
કુમારો: } મુણ્જે આર્યજનો ! આર્યદેશની મહાકથા.
મહાપ્રભા તણી મનોહારિણી;
ઇતિહાસોના યુગની યુરત્વાકર્ષિણી;
પૃથ્વીમહેલની પરમ મોહિની;
પ્રકૃતિ માતની લાડકોડધૈયનભર ફલદન હો !
કોટિ કોટિ નરનાર ! ગાઓ એનાં મહામાન;
એક મુખે, એક શબ્દે, એક શાવે, ભારત કુલ !

માન સરોવરની નિર્મલતા,
કાશ્મીરકુંજોની કમનીયતા,
વનલક્ષ્મીના હરિતવલિત સોહાગસુંદરતા;
કાંચનગંભી સુવર્ણેશ્વર્યા,
મલયગિરિની પરિમલ રેખા,
ગોરીશાંકર-ધવલગિરિની અદ્વિતીય ઉન્નતતા;
હારિકાની અમૃતતલગીતા,
મોક્ષપુરીઓની મોક્ષપ્રસ્તા,
ધર્મધાનગરી કાશીની જ્ઞાનગોરવતા;
પાટનગરીઓ તથા પિતામહી હસ્તિનપુરીના
ભવ્ય ભાગ્યઅન્ય હો !

શક્યપ્રવર્તક સમ્રાટોના
લોકહિતસ્વી નિત્યયશસ્વી મહાતપસ્વી
સ્વિય જીવનપન્થ હો !
કાટિ કાટિ નરનાર ! ગાઓ એક ગુણગાન.
ગાઓ એ મહાકથા વિ.

(શિપ્રાને રહાએ તીરથી આવી એક અર્ધચન્દ્ર બાણુ
આર્યધ્વજના ધ્વજદંડને અથડાઇ ભાગી નીચે પડે છે.)

યૌવરાજ્યઃ (અવન્તી બણી નિહાળીને)
આર્યોના એ તો વજ્રનો છે ધ્વજદંડ.
આર્યોના ધર્મધ્વજને પાડનાર જન્મ્યા નથી,
જન્મવાના એ નથી ત્રિકાલમાં.
અનાર્યોના એવા ગર્ભ જ નહીં જન્મે.

ઋત્વિજરાજઃ આર્યત્વ એટલે જ સનાતન ધર્મ.
આર્યધર્મ પડે તો

આજનો થાજો પડે,
ધર્મ માનનો પાચો પડે

યોધરાજ પાણુ મુઠપતિ ! જોજો દવે
એ યનગનના યોધનાજની તો અવદશા

મુસટપતિ પ્રાણુ મા હના, યોધરાજ !
પ્રાણુ તો ગુમઆમમા જ દગલ

યોધરાજ ના પ્રાણ નહીં દડ, મુઠપતિ !
યોધનાજને પ્રાણથી ચે દાવા
આર ને મદિમા દડી લડ છુ

(ઉજ્જવિનીના ગજમાગેથી આર્યજ્વજ ઉપર અર્ધચન્દ્ર
મૂંઝનાર હયસ્વ મી સેનાની ઉપર ચક્ર છોડી યોધરાજ તીવ્ર
દૃષ્ટે નિદાણી રહે છે ચક્ર જઈને હયસ્વમીઓ કાપે છે,
હયસ્વામીના હાયમા કપાયેલા રમ્મીછેડા જ રહે છે, સગામ-
વિદ્વોણા ચતા અથ અમકે છે, ઝાડ થાય છે, હયસ્વામીને પછાડી
ભાગી જાય છે)

એક ધનુર્ધર આયસુભટો સમીપ આવે છે)

ધનુર્ધર આર્યસેનારો જય તે !
મહારાજ ! લોકનદન્તી છે કે
અવન્તીદ્રુમારિકાનુ હરાયુ થયુ.

મુસટપતિ આજે પહોડિયે જ નિરખ્યા છે ને
જગનના એ સૌન્દર્યઅવતારને,
વીર રમણીઓના વીર્યમુગ્ધને ?

બીજો ધનુર્ધર (પ્રવેશીને)
બરનદેવનો જય હો !

અનન્તીમાથી વાતારી આવી છે કે
મગધારના અગ્રેર દસ્યુઓ
નરમેધમા હોમવાને કાળ
ચન્દ્રાનન સરોવરના ચન્દ્રમહેલમાથી
અનન્તીકુમારીને હરી ગયા.

મહારથી નરમેધમા હોમવાને કાળે ?

ઋત્વિજરાજ નરમેધની વેદીએ પદ્મણી હોમવાનું
દસ્યુઓ મદાપુણ માને છે

વજ્રધન્વા અવરોધવું જોઈએ એ તો આર્યોએ
મગધારના પુણ્યતીર્થે તો
સુભટપતિ । પુણ્યપત્રો જ હોય
અનન્તીનાથના હાથ લાગ્યા ન હોય
તો આર્યોએ અવરોધવો ઘટે એ નરમેધ

સુભટપતિ આર્યત્વનો મહિમા આપણને છે,
ભરતદેવને એથી થે અધિક છે
મહારાજને ચિન્તા છે સમસ્ત આર્યદેશની

(ધનુષ્ય ઉપર જ્યાં નજ દરકાનતો એક દૂત, અને પાછળ
મેનાનીઓનો પરિનાર આવે છે)

દૂત સિન્ધુદેશનો હું દૂત છું,
સુભટપતિ જોગીશરે પાઠવ્યો છે.
કહાવ્યું છે મિન્ધુનદના ને સિન્ધુદેશના
ઉજળતા જલપૂર સ્થાનતે યથા છે,
હવે આર્યહોડીઓ તરે છે

ચોધરાજો • ભરતદેવનો જ્યાં હો !

વજ્રવન્ધા દૂતો ॥ કુકુરો જાવજા જ
ઉચ્ચારે છે જયનાર્તા જગનો
(જીને ધનુધર પ્રવેગે છે)

ધનુર્ધર મહારાજન જય તે
સુભગ્નિ દાનને લીર
એ દિવસ શુદ્ધિ મે છે
તો મહારાજ બગદેર આમ્ર, મયના ઈ

સુભગ્નિ પશુ આવતી પ્રત ના
ચોધર નેના રણખેલનો અખાડો છે ને ?

ધનુર્વર મહારાજ બરતદેવે કહાવ્યું છે કે
સુભગ્નિ માયરમે સુભગ્નો એ અખાગે

(જલો પૃથ્વીમાથી જ પ્રગમ્તો હોય એમ એક વ્યાખ્યા
અરધારી એમએ આવે છે)

વ્યાખ્યાઅરધારી હમારે વાવ થયું છે કાષ્ઠને ?
માણસના વાવ સરવુ છું

મહારથી શુ ? શુ કરો હો આપ ?

વ્યાખ્યાઅરધારી માણસના વાવ
સ્તિવજના એ તે ઉત્તિ કે આવતિ ?

વ્યાખ્યાઅરધારી એના બલધારી રક્ત,
એવી અગારા શી આખો
એવો લોહીનસ્તો સુખગોખ,
એના કરાવ દંટૂખીના,
એની પગ શી પ્રાણહારી આગળીઓ,
આપહિંડોવ સા હિંડોના ખાના

એવા જોમવન્તા પગહિન્ડોન
માણુમનો એવો વાધ
એવા કીધા છે મ્હે
અવન્તીકુમારના અગરક્ષકોને.

મુસરપતિ પુરુષવ્યાધ ને નરશાહલ
આર્યોમાં યે છે અલખેવડા-
પણુ અમારે તો પુરુષત્વ પહેલું,
ને શાહલત્વ પછી છે
આર્યોનાં શરીર સિહના છે,
પણુ આત્મા દેવના છે.

(આવ્યો હતો એમ જ એકાએક વ્યાધાન્નરમારી અલોપ થાય છે.)

વજ્રધન્વા વ્યાધાન્નર ધાર્યે વાધ નથી થવાનું.
વીરના વાધા સજે તે વીર નથી,
વીરત્વ સજે તે વીર છે.
સુમત્રે કાતે ઓળખાએ
યોધરાજોના અખાડામાં.

પ્રવેશ ત્રીજો:

અમરકંટકના યોગીરાજ:

(ગૌડ વનની વાદળ ઢાંડી મદન કુળેમાથી નર્મદાતું મનોરમ ઝમ્મ, જાણે અમરકંટકના હૃદયમાથી નિર્જરતુ, વહે છે. ત્યાં-મિરિ વન ને જલને તીરે એક ગુફા છે. ઉપર વૃક્ષોનાં છત્ર છે, લતાઓના તોરણ છે. કૃષ્ણમજરીઓનાં ઝૂમખાં છે. કૃષ્ણપદ્મવનાં ને તોરણ નીચે શુક્રાદારમાં અમરકંટકના યોગી-રાજ ઉભા છે, ને જાણે ત્હેમના ચરણાગવિન્દમાથી ફટતી હોય ત્હેવી રેવાની જલ્મમેરો ઉઠ્યો છે. દાગામગર અટાપટાવાળાં વાઘ ને વાઘણ યોગીરાજને એ પડખે લાડતાં હોય છે.

વનઘટાઓમાંથી એક હયસ્વામી આવે છે, ને અન્વેષી ઉતરી અશ્વને પંખાળી થાગડી વનદરિયાળીમાં રમતો છોડી દે છે. યોગમ શોષતા-નિહાળતા હયસ્વામી જલજરણુ ઓળંગી શુક્રાદારે પધારે છે.)

યોગીરાજ: આવ, વત્સરાજ ભરત !

તું સંકલ્પ કાધો ત્હારથી જ

મહેં જાણ્યું હતું કે તું આવીશ.

પધાર, જગતના ચક્રવર્તી !

(આશ્ચર્યાનન્દથી ક્ષણેક ચક્રિત જેવા ભરતદેવ ક્ષેપ વિસારી યોગીરાજને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરે છે.)

ભરત: (પૃથ્વી ઉપર પડ્યાં પડ્યાં)

સાંભળ્યું હતું એથી અધિકું દીઠું.

દ્વિગના શિખર સમોવડું

મ્હાફં મહમ્ આગળી જાય છે.

(નાનિ યોગીરાજ દાડે છે, ને હૃદય સાથે આપે છે)

હુ ચક્રવર્તી નથી હજી
યોગીન્દ્ર ! તારો-કહાડે સુમેધો
હરન્ભાગનો ગમૃતદીપ્ત આપો
યોગીગજ ને આ, પૌરવસુ !
ઝીણુ ઝીણુ ઝમઝમણું ઝરણ
અમરકટકની આ ગોકમર નર્મલ છે ?
કે મહામામરૂ પી જા, સાખા મગી
બૃથુ ઝપિના આશ્રમ આગળ નમદા છે !
વત્સલ ! જન્મે ત્હારથી જ
તુ નરન ને તુ ચક્રવર્તી

(ધડીક નાનવાયણ બણી ને ધડીક યોગીગજના મુખડ
બરતદે નિહાળે છે તે જોધને)

ત્હારે કહ્યા એ આશ્રયો છે ?
છ વર્ષનો જાનક દતો ત્હારે
પાળતો, પપાળતો, દાત ગણતો
જાન યોગીજાના એ રમકડા છે રમનાના
બરત જટાઝવાયા આશ્રયો તો મહે ચે દીપ છે
આ તો આશ્રયોની મહાકુજ છે.
મુખશીર્ષના સ્વેત જટાગુડનાજા
અમરકટકના યોગીરાજ કહ્યા દતા
અહી તો યૌવનનો તેજજ્વાર નિરખુ ધુ
મુખપ્રભાવથી ચક્રવર્તીના રત્નો ચે ઝખવાય છે
યોગીરાજ (હસતા હસતા)

પૌત્ર આત્માનું છે કે દેહનું ?
 આત્માને જરા ચ્હડી
 લેના દેહ બેયો જરજરગે,
 આત્માના પૌત્રન જળ્યા
 લેના દેહના પૌત્રન દીર્ઘ કાળ જળવાશે.
 સસારીઓને આશ્ચર્યો ભાસે છે
 અમ યોગીઓની એ નિલવન્તુએ છે.
 આવ, વત્સ ! બેસ નિવાપાટે
 જલ ને કૃપાદાર લાવુ યુક્તમાથી

(ભગતદેવ શિક્ષાપાટે વિરાગે છે. યોગીરાજ યુક્તમાં
 જઈ કમડવમા જલ ને પુગીપાનમા ફલ લઈ આની શિક્ષા-
 છાટે દર્બાસન ઉપર જઈ રહ્યા શિવાખગચારે બેસે છે.)

ભરત (આશ્ચર્યથી)
 એલો એ નથી ? યોગીન્દ્ર !

યોગીરાજ. હુ એલો ને હુ ગુરુ.
 મંસાગ તથા એકાન્ત વાસવો,
 ને વળી એકના બે કન્યા ?
 તુ આવે તો ગુરુ ધ્યાપું.
 ત્હારા વચાટપત્રે લખેલું છે,
 તુ જૂરે તો વાગ્યે, કે
 પૃથ્વીનુ વા યોગનુ ચક્રચર્ચાત્વ ત્હારું છે.
 તું આવે તો. વત્સ !
 ગદનતા નિજ બંડાર ઉઘાડી નાંખે

ભરત યોગીન્દ્ર ! યોગીજનો એકાન્તને ૫ વરે છે :
 જમન્નાથે સરજે ॥ જમતનો તિરસ્કાર-

યોગીરાજ   જગતની ને જગજ્ઞોની હાય
 યોગીઓથી સૃષ્ટી-સદી જતી નથી

(યોગીરાજની આનન્દમુદ્રા ઉપર થઇને એક વાદળઢાયા વધી જાય છે.)

ભરતઃ   કાચલ ન દેખાય ને ટહુકો સમજાય
 કૂચવે ન અણુદીઠી હોય ત્હોં યે ફારમ ફારે
 નિર્જન એકાન્ત-રાગીઓના યે જીવનપરિચય
 જગતભરમા એમ ઉડી રહે છે
 પુષ્પો કે નરપુષ્પો છૂપાવ્યા છૂપાતાં નથી
 વિન્ધ્યાટનિને વીધી ઉતરવા અભિલાષ છે.
 તે પછી સાગરમાઝા યે ઝાળગીરા
 આર્યાવર્તની સીમા અસીમ કરવી છે
 જીવનનો એક મન્ત્ર આપશે ?
 જપનો જપનો જાહે.

યોગીરાજ.   સમનકાલનું પ્રજુવેણુ છે કે
 આર્યાવર્તની ને પૃથ્વીની સીમાઓ
 એક થશે, વત્સરાજ !
 આર્યકુલનો ઇતિહાસ અદ્વિતીય છે,
 ને અનુષંગ રહેશે કાલના અન્ત સૂધી.
 શુ સન્યાસીને કે શુ ગૃહસ્થને,
 યોગીને, ચક્રવર્તિને, કે સ્વયં પ્રજુને,
 એક જ છે જીવનનો લક્ષ્ય લોકકલ્યાણ
 પૃથ્વીનો પગમાર અવિભક્ત છે,
 પૃથ્વીવીરનો ગદ્દાસાગરે
 એક ને અખડ છે.

દેશદેશના-પ્રજાપ્રજાના ખંડ
પરમાત્માએ પાડેલા નથી,
એ દિવાલો રાજદ્વારીઓએ રેપેલી છે.
સૂર્ય ચન્દ્ર વાયુ કે વર્ષા
પ્રકૃતિના એ મહામન્તાનો માનતા જ નથી
મનુષ્યમાડ્યા દેશવિભાગ કે પ્રજાખંડો.
તું જે સમારનો સૂર્ય છે,
મનુષ્યજાતિને એક માનજો, એક કરજો:
સારી અવનીનો આર્યાવર્ત બનાવજો.
આત્માની જૂખતરસથી પીડાતુ-પોકારતું,
જા, જગત્ ત્હારી વાટ જૂવે છે.

ભરતઃ પશુ એક જ મહાસપ્તઃ
એક જ્યોતિ, એક કિરણ,
અણુભણુ માર્ગનો એક ભોમિયો,
જીવનનો એક જન્ત્ર યાત્રુ ધ્રુઃ આપજો !

યોગીરાજ યોગીજનોએ સંસાર ત્યાગ્યો,
સંસારની વાનો ઝાઝી ન કરે
પશુ સંસારકલ્યાણને વિસારે નહોં.
મહાવનમાં યોગીજન ફરે-વિચરે,
સમાધિમાં ત્હેનાથી વધુ રહે
ભોલે-હૃદયરે ત્હેનાથી ચિન્તન વધુ માડે.
ત્હારી જગન્નાત્રામાં એક મન્ત્ર ગોખજો:
ગોત્રસમાસ.
સંગ્રામજયથી જે અધિક છે
જયસિદ્ધિનો એ જયમન્ત્ર.

આત્મકુલનો તો એ મહામન્ત્ર છે,
પરગોત્રમાંથી વધુરનો પધારી
આપણા ગોત્રની માતાઓ થાય છે;
દેવાનાં અમૃતથી આપણાં સન્તાનોને
ધરણે છે, ઉછેરે છે:

અન્ય દેશોના ઉત્તમોત્તમને,
અન્ય પ્રજાઓના પ્રમુખ નરરત્નોને
એમ ત્હારા ગણી વર્તજે,
કે પછી ત્હારાંને પોતાનાં ગણી
તે પાળે, પોષે, ને ઉછેરે.

જા, વત્સ ! જા:

પૃથ્વીભરમાં ત્હારો જય છે.
ત્હેં આજે મહારામાં સંસાર જગાડ્યો.
જા: વનાટવિ ને ભવાટવિના માર્ગો
જૂલજૂલામણા છે, જૂલો પડતો મા.

જગતની જૂલજૂલામણીમાં
રણે ! જાણુ ! જૂલો પડતો:
જળે, શર શો, જીવનપન્થે
સીધો, ઇતિહાસને ધડતો.
નદીનું આ વહે ઝરણું,
કિરણ ઉતરે પ્રભાવરણું;
સજન ! એ જાગ્યનું ભરણું:
અમૃતનો આધ જો ! ચઢતો.

જગત સુણુ ! જો ! પુકારે છે,
શું આવે કો ! જુગારે છે !

કરજ એ આર્ય ! તાર છે,
યુગેયુગ ! ઉરે ાડો
વરસ એ મેલુતે તારે
જાંજન જગતે મધધારે
જુને તુજ વાજ બવઆજ
જૂઝ નરસ્ય ના આત્મનુ તો

શાન્ત (ગૂઝ કંઠ પા ૧ કૂના)
આદેશ ! ગુરુદેવ ! આદેશ !
જાત હુ જગતમા પાડો ૧૩ હુ
આજે જાણે સનમમા મહુ કેરિયુ પ્રાધુ
(હરતાજનિ કરી રહી હરતદેવ પાડે પગને જગા માડે છે)

યોગીરાજ તું યોગાશ્રમમા આપ્યો હોન,
મહાયોગીઓની નિરઃ જમાનનો
તે તુ શુરુ થાત
યોગમાગ ખૂને છે,
સસાર તે પામજો !
આર્યાવર્તના ઝેટલાક રાજકુમારો
જગતમા જગતુશુરુ થઈ નીનાજો,
યોગીજનોમા બનાવિની એ રોગનાશુરુ કે
(હરતદેવ આથે બાધ છે એટલે ગૌડનન ગાનના મેધના
સમા ઉચ્ચ મહાશબ્દે)

તવ ઘર્ત્મનિ ઘર્તતા શિવમ્,
પુનરસ્તુ ત્વરિત સમાગમઃ ;
અથિ સાધય સાધયેવિસિતમ્
સ્મરણીયા સમયે વય વય

પ્રવેશ ચોથો:

પોંડરાજેનો રગઅખાડો

(ઉત્તરવિ પીના સીમાન્તે મોતેરી વાદળીઓ ॥ મમદ મમા નિશાળા ને હેમવર્ણા તા નન પી એમ મિસ્ત્રુત કુજને ધન્ય પતાકા ને ધનુષ્યખાખુના તોરણોથી સણગારી છે વચ્ચે થોધ રાજેનો રગઅખાડો છે આયકુનના ને અનન્તી દેરાના તીડર ને અનમેના મહાઆવધિ ગોધરાન્તે એમ દક્ષિગ દિશા ખા પી મધી, ત્રિવિશમા વનમાનામા ઉમરાના બેઠેના છે રગઅખાડાના પ્રિતાર ઉપર કોઈ બીરાગરે પ્રાપ્ત ધનુ રાગને કોઈ સ્વરસરે એમ મમરમરે સમા સુખગનાથો નિરાળેના છે મધ્યમા આયકુનના ને અનન્તીદેશના રણુ નજ, મદિરશિખરે ઉડતા ધનુધન્ય શા ઉત્તુગ લહરતા રાપેના છે બન્ને હાન્યથમ પી વચ્ચે, બાંધી બરગીઓના સમદ સમોનડા, આયરેનાગ્રામી સુખપતિ ઉભેના છે)

આય રેનાનીઓ: આયકુનનો જય હો ।

(મોખરે અવન્તીકુમાર એમ અવન્તીનો સુખટસાધ પધારે છે પાછળ પાછળ વ્યામામરધારી આવે ૭)

અવન્તીના } અવન્તીામનો જય હો ।
થોધરાજે }

(એમ અવન્તીનો ને એમ આયકુલો મેમ ૧૦ ઉદ્ગાતાઓ ઉદ્ગોષન બણે છે)

ઉદ્ગાતાઓ જયતુ ! અરિ ! જયતુ ! જયતુ ! જયતુ ! તારા મદિ ભડ વીરના સૌયં શુ સૌયં હો ! દ્વાપિ ગજમિલના જોગ શુ જોગ ૨

કોઠિ નરનારની ભક્તિ શી શક્તિ હો !

૩ દિ રવિચન્દ્રની કાન્તિ શી કીર્તિ હો !

હસ્તે જલપૂર હો !

પાનને અભય હો !

નેત્રે સુરઅગ્નિ હો !

ભાને જ્યગ્ગયોત હો !

જયતુ ! અવિ ! જયતુ ! જગન્નેધ ! ત્હારા
(ધનુષ્યકાર કરીને)

પંચરત્ના દૂધના દૂધમન યોધરાજે !

જણો છો તે ફરીથી સાબરો

પાવ્ય શરતો આજે ખેડાશે

ત્રણશત્રુ દગ રગઅખાડો હતશે

અખાડ મા ઉતરે ત્હેમના યોધધર્મ,

તીરે ખેડેનાના પ્રેક્ષકનર્મ

આર્યસેનાના ધર્મમૂર્તિ ક્રત્વિજરાજ

રગઅખાડાના મહાઆચાર્ય છે

મહાપરીક્ષાથી અમારબ મડાશે

(ખે આ યોધ ને મે અવન્તીયોધ, સરોવરમા તરતા
નાના શા ઉત્તામનહરે લહરતા, રગઅખાડામા ઉતરે છે
વજ્રાન્વા આયયોધને ને વ્યાધામૃતધારી અવન્તીયોધને
મિરદાવે છે)

ગુણપતિ: શામળા શિલાદડ શા ઉમેલા

આમવીના ચઠ છે પેલા આર

એક ગતપ્રહારે ભામનાના છે

યોધરાજના બાહુબલના વજ્રપાત્ર પારખશે તે

(મહાદગની પદવન્દના કરી આર્ય યોધમન્દ એક મહા
ગદા ઉપાડી, નાથુખ ડગા પગ ફેરવી, દદ પગને જઈ એક
થડચબને મારે છે, ને પાડે છે)

પ્રેક્ષકવૃન્દઃ શાહુનારા

(અવન્તીયોધ ગદા લઇને દોડે છે, જઇને થડને મારે
છે થડ ડોનતું પે નથી)

અવન્તીના } (મસ્કરીમા હસતા હસતા) શાહુનારા
સેનાનીઓ

(ખીજે આર્યયોધ યોધરાજેને વન્દના વન્દી મહાગદા
ફેરવતો થડમાવાએ જાય છે, ને દદ પ્રહારે થડને પાડી નાથુ
કટકા કરે છે)

પ્રેક્ષકવૃન્દ શાહુનારા, યોધરાજ !

(અવન્તીનો ખીજે યોધમન્ નાતિજરાજને વન્દન વન્દી,
મહાગદા પારખી, ઉપાડી, સુરિચર ડગને જઈ, એકસઉગા થડ
દડને વજ્રપ્રહારે ચૂર્ણ કરે છે)

સર્વ પ્રેક્ષકગણુ ધ મ હો ! એ સુભાનાથની મન્દારમાયા
હિદ્ગાતા અવન્તીનાથનો જય હો !

(વ્યાગ્રચર્ગધારી નિજ વ્યાગ્રામ્મર સંકારે છે)

ચાર તાડયબે છેલ્યા નાળિયેર છે,

ચક્ર છોડી યોધરાજે છેલ્યાના છે

(બે આર્યયોધ ને બે અવન્તીયોધ રગઅખાડગા ઉતરે
છે આર્યયોધ તેમ લઇ ચક્ર છોડે છે, થડને અચગ્રાધ પડે છે
પ્રેક્ષકવૃન્દ હસે છે

અવન્તીયોધ તીરછી દષ્ટે તાડમાલા નિરખી રહી ચક્ર
છોડે છે, ને યડને છોડે છે પ્રેક્ષકમેદની અવાજ રહે છે.

ખીન્ને આર્યયોધ સુભટપતિના આશીર્વાદ લઈ દક્ષતાથી
લક્ષ્ય માધી ચક્ર છોડે છે, નાળિયેરને મધ્યમાંથી છેદી ઉપરની
આર્ધ ખોપરી ઉડાડે છે નીચેનું આર્ધ ફળ તાડચડની બેસ-
ણીએ જ બેગી રહે છે)

સકલ }
પ્રેક્ષકગણ } ધન્ય હો ! યોધરાજ ! ધન્ય હો !

(ખીન્ને ત્રિશાલાક્ષ અવન્તીયોધ આગમાં મીટા ભરતો
નેમ લે છે, ને નેમ લેતા લેતા પગ લપસ્યે અગુભિ ઉપરથી
ચક્ર પડી જાય છે)

ઉદ્ભાનાઓઃ આર્યકુક્ષનો જય હો !
હવે આગપરીક્ષા મંડાશે.
લીમડાના થડમાં મારો, યોધરાજને !
ને વીધો સકલ સ્કન્ધજસથી.

(યોધસતુપ્કપ રમઅખાડામાં ઉતરે છે. એક આર્યયોધ
શિયાળાદે લોહમાંગ ઉપાડે છે, ઉપાડતાં સાગમાર નીચે ચાપ
શી દેહ નખી જાય છે. સાંગ ઉપડતી નથી, પ્રેક્ષકમેદની હમે છે.
અવન્તીયોધ આની આર્ધ યોધને છોડાવે છે, ને એ જ સાંગ
ઉપાડના મથે છે, પણ ઉપાડી ઉપડતી નથી.

આર્ય યોધરાજ મહારથી, સુભટપતિને વન્દન વન્દી, એ
જ લોહસાંગ સ્કન્ધકુચી ઉપાડી જઈને નીળટક્ષના થડને
મારી આરપાર વીધે છે.)

પ્રેક્ષકજુનઃ ધન્ય હો ! સુભટરાજને ધન્ય હો !

(ખીજો અવતીયોધરાજ સાંગ ઉપાડી વૃક્ષયડે જઈ
સાંગ ફેડે છે, પણ સાંગ વૃક્ષરાજના થડભાગમાં જ લોકાક્ર
પ્રમે છે.)

ઉદ્ગાતા અર્ધકુલનો જય હો !

(આય સેનાનીઓ ઉત્સાહમાં ડોલે છે, અવતીના
યોધરાજેને આંખપની છાયા મ્હડે છે.)

હવે રથ પરીક્ષા થશે.

પાણીપન્થા, પવનવેગી,

વીજળીધાવત, મનઉડન્તા,

અશ્વરાજે અવતીને ઓળખાવે.

સૌદ પળનું ચોધડિયું છે પ્રત્યેકને.

(એક આર્ધ રથી રાતા અશ્વરાજેના મહારથને ખેડે છે.
અશ્વરાજે અધર ઉડતા શાં વિચરે છે: રથધ્વજ તો જાણે
અન્તરિક્ષચીરતી મહાકટાર શો સોદામ છે. લોકસંધ કુતૂહલ-
લોચને નિરખે છે.)

પછી અવતીનો રથી અટાપટા અશ્વરાજેને રથે રંગઅ-
ખાડો ખેડે છે. બે પળ પછી અશ્વરાજે આસ્થા રહેતા નથી.

ખીજો આર્ધરથી દૂધન્દવરાવેલા સ્વેત અશ્વરાજજોડેસો
રથ ખેડે છે. અશ્વરાજેનાં ડોક લંક પદ પગલી જલનૈકાના અવ-
મવો સમા ડોલે છે, ને વેગ પાણીના પૂર શો ઉછળે છે.)

સક્ષામંડપ: શા ઘોડા ને શો રથી !

ધન્ય હો ! ધન્ય હો !

(અવતીકુમાર ઉડી કવચટોપ ઉતારે છે. મહામંડલની
આંખે એક ખીટમાં રંગઅખાડને ખાંધી-મરી પી ગય છે.)

અનન્તીકુમાર સૂત ! માફતરથ નાવો મ્હારો,
પર્ણવર્ણી અનકાના અશ્વરાજો નાગો
મંદેશના રણધનથી સોદામણો

(પર્ણવર્ણી અનકાના અશ્વરાજોનેડો અનન્તીકુમારને
વ્યાઘ્રચર્મમહેતો માફતરથ યનગનને અશ્વે આપે છે સુભગ
પતિની સમીપે જઈ આવન્તીકુમાર રસપુત્રમા પ્રસપુટ મમેતે
છે, કાલિન્દરાજને વદન વન્દે છ પત્ની સમગ્ર સભામધને
નમન નમી, અશ્વરાજોને હેતને હાથે પપાળા રેનદોરી લઇ,
રથે ચઢે છે યનગનતા ઘોડાઓ રથને યનગનાવે છે, ચાર
પળમા એ અશ્વરાજો પનવેગે ઉડે છે, ધરતીને જાણે રથચક્ર
અડતા જ નથી રણાટડી શો રથ ફૂદડી ફરે છે, ને શીર
મુગટ શો અનન્તીકુમાર માથે સોદે છે)

આર્ધસેનાનીઓ ધન્ય હો ! આવન્તીકુમારને ધન્ય હો !

સભાસધઃ આવન્તીકુમારને ધન્ય હો ! (પડથો ઝીને ડે.)

(અશ્વચિર િન્દાની કિંગીટપના િઓ જાણે પતાગપરીવર િ
ભાસે છે, અશ્વચીરની કતગીઓ જાણે પ્રાગીમાના શી ડાની
રહે છે, આવન્તીકુમારને મુગટ અન્તરિષ્ઠે કાચનચક્ર રચે છે.

મુદ્દર્ત વીત્યે રથ યજાવી મર્મનિજથી નિજેતા શા રગ
જખાડાને નિરખતા અનન્તીકુમાર રથેથી ઉતરે છે રથરક્તિ
ઓ સૂતને સોપી, અશ્વરાજોને ધન્યવાદે આગડી રગજખાડાને
ને સુભગનાયકને નમી, ટોપકનચ પહેરી લે છે સાગરની
લહરી મોગ્ગ મોગ્ગ ઉપર ઉછળતી-ઝીનાતી ક્ષિતિજપાર જાય
નેમ અનન્તીકુમાર માટેની જયધોળણાની લહરી ક્ષિતિજપાર
ઉડતી ઉજ્જવિ િમા જઈ ઝીનાય છે)

ઉદ્ગાતાઓ અવન્તીકુમારો જય હો !

બાધામ્બરધારી અવન્તીના અશ્વો તો મણે વીજળીમયા

મહારથીઃ, પણ જરૂરના છે એ વીજવેગી અશ્વરાજો
જયમ્વાગીઓથી લાગી જવાને કાંતો

(બાધામ્બરધારી બ્રુકુટિનુ કાપચાર મહારી નિદાણા
રહે છે)

ઉદ્ગાતા એ પરીક્ષાઓ આર્યવશ હત્યો,

એ પરીક્ષાઓ અવન્તીદેશ હત્યો

એક મહાગ્ધના એ અશ્વેવ સમા

સરખા છે ઉભય યોધસઘ

હવે છેડની પરીક્ષા છે આજની,

લક્ષ્યવેધી શત્રુબાણુની

પેલા લતામડપની લતામૂલો મહી

માગીની ચકલી ચી ચી કરતી ઉડરો

એને લેયામા વીધવી ને પાડી.

અવન્તીકુમાર લતામડપના ન્યામરાજથી છે.

(અવન્તીકુમાર દક્ષિણાદ્ય લતામડપ મગીપે મિધાવે છે
સિદ્ધ સરિખડા યોધરાજો અખાડામા ઉતરે છે. આર્યયોધ
સુમટપતિની ચરણવન્દના કરે છે, આપને પણુ શ્રદ્ધાવે છે,
બાણુ સાવે છે. લતામડપમાથી ચકલીનો ચીચીકાર સુણી બાણુ
છોડે છે. અવન્તીકુમાર લતામડપમા જઈ એક પીંછુખરેલી
ચકલી ને પીછુ લાગી દાખવે છે સમાજન ચૂક રહે છે.

બાધામ્બરધારીને અવન્તીયોધ વન્દે છે, બાધામ્બરધારી
એ યોધરાજને મિસ્ત્રાવે છે બાણુ યોજી, ચીચીકાર થયે, શર

છોડે છે. લતામડપની લતાડાળીને છેદી શર બાગીને લતા-
મડપની બહાર પડે છે. ઉભય સેનાઓ દસે છે

બીજે આર્યયોધ આર્યપુત્રની નિકટ જઈ ધૂવિ શિરે
ચઢાવે છે, એ ધૂવિથી હાથ પાતન કરે છે ધનુષ્યટંકાર
ગળની, પણુ ચઢાવી, મદાગર સારે છે મધ્યુ શમગમાકાર
શાન્ત થાય છે લતામડપ મહીથી ચી ચી શબ્દ સામગી ક્ષણેક
લક્ષ્ય ધારી જાણુ છોડે છે નાગ મરિખકુ સુમચાગ મારતુ
જાણુ લતામડપમા પ્રવેશે છે અવન્તીકુમાર લતામડપમાં જઈ
શરનીધી ક્ષયનટકની શી ચક્રી લારી ઉત્પુક પ્રેક્ષકજન્દને
દાખવે છે)

અવન્તીકુમારઃ ધન્ય હો ! એ સુમટરાજને ધન્ય હો !

રમિક જેમ રસિકાને દમગાણે વીધે

તેમ ચક્રીતુ હૈયુ જ વીધ્યુ છે.

યશવર્તિની અવન્તીનો યોધરાજ હશે એ ?

આર્યસ ધઃ આર્યકુલનો જય હો !

(અવન્તીના યોધરાજને ઝખવાય છે)

અવન્તીકુમારઃ મહાજગતુની દિશાદિશાઓમા

આર્યકુલની અનન્નરાહિની કીર્તિ

આપોતકટોના શરઆપની જ પાખે

હો છે કે શુ ?

સુસટપતિઃ વીરત્વના મહાકાળ્યોમા યે

આર્યોના યસોગ્ધાન છે જ

પણુ આર્યકુલના અદ્વય કીર્તિયેષ તો

આર્યત્વમન્ત્રોની વેદમહિનાઓ જ છે.

ભારતદેવ દેહના રાજવી નથી,
આર્યકુલના ઉરના રાજવી છેઃ
દેશદેશના દિલના રાજવી છે.

(ખીન્ને અવન્તીયોધ આવી ખાણુને પશુછ મહડાવતાં
એક ચાપ બાગે છે. ખીણુ ચાપ મહડાવી, ચીં-ચીંકાર સંભ-
ળાયે, ખાણુ છોડે છે. સત્તામંડપની લતાઓમાં ખાણુ અદ્ભુત
ધાય છે. સત્તામંડપમાં જઈ ક્ષણેક પછી ખાણુલગ્નકતી પાયવીધી
ચકલી લાવી લોકસઘને દાખવે છે.)

અવન્તીકુમાર: પાય વીધ્યો છે, દેણું નહીં;
આંખ ને દાન વચ્ચેનો
બે તસુનો ફેર પડ્યો.

સુભટપતિ: એટલો તો પવનમહરી ચે પાડે;
શરને એટલું તો ગિનાવે
અવન્તીયોધની નેમ સાચ્ચી હતી.

(યોગમથી ઉતરતા પૂર જેવા યોધરાજો રંગબાજામાં
ઉભરાય છે. વિજેતા યોધરાજોને માથે ઋત્વિજરાજ મન્દારમા-
લાઓ ધરાવે છે.)

સુભટપતિ ને અવન્તીકુમાર મતી વેળા પરસ્પરને વીરવ-
ન્દના કરે છે.)

અવન્તીકુમાર: પરસ્પરના ઝુણ પારખ્યા આપણે
આર્યો આવા મહાશય હોય,
અનુભવથી તો આજે જ જાણું એ.

સુભટપતિ: સગળનોનો સમાગમ એટલે જ

પરંપરા ગુણોની પારખ ને લેવદેવ
આપ પણ આર્યગોત્રી જ છો.

ઋષિવજરાજ અવન્તીના યોગરાજને ચે
હાર્તા જીત્યા જેવા છે
અવન્તીનાથને આમ સીરવન્દના રહેજો
પ્રહેજો ગદ્યદેસમાં ચે નરપુત્રો છે

મુક્ષટપતિ બોયો, સદ્ધુ યોધગજે !
ધર્મયુદ્ધનો જય !

સકલ સેનાનીઓ! ધર્મયુદ્ધનો જય !

(સેનાનીઓ ને લોકમધના જયનાદથી તાડવનનાં મહા
પાદડાઓ ડોની ઉડે છે વેરાતા સુબરો ઉપર અને સ્થિતપ્રજ્ઞ
સદરતા આર્યકુળના ને અવન્તીદેશના રાજધાન્યને ઉપર પૂર્ણિ
માનો ચન્દ્રદેવ દિશ્ણો વરમાવનો ઉગે છે)

પ્રવેશ પાંચમો:

ગંગાદ્વાર

(ગંગાદ્વારની એક અન્ધારગુફાને વિશાલ દ્વારે જે અન્ધારમર્તિ પ્રચંડ દ્રશ્યો દ્વારપાક ઉભા છે. ગુફાના ગિરિ-
દોળાવ ઉપર વનકુંજમાં મેઘાડમ્બર સા સધન ધટાધેરાવે ને
કાલજૂની લટકતી જટા સી વડવાછએ શોકતો વડતો છે, ને
વડલાછાથે ભીપલુમન્યા વડડાંજખીથી પંખો ખાતી એક ડાળને
અઢેલી ઉભી છે. ગુફા ફરતી પાણીની ભૂલભૂલામણીની કુદરત-
ગૂથી જાળ પથરાયેલી છે, ને મંદી લાંબા ધાસ ને ઉચ્ચાં
નેતરજૂથ હોવાં છે. મેઘલી અમાસની અન્ધારી રાતની
કાલિમા સર્વત્ર આગ્રહાયેલી છે. સર્વે મૂક છે પાછળ વ્યાધે
મહાસાગર લહરતો દેખાય છે.

વડડાંજખીએ પંખો ખાતી ભીપલુમન્યા કુંજદોળાવેથી
ઉતરી ગુફાદ્વારમાં જાય છે. ઉપર કુંજમાં એકાએક દીપમાલા
પ્રગટે છે, ને વડની ડાળાડાળીમાંથી દેવાંગના ઉતરે છે: નીચે
પદ્મવપધારીમાં પેઢેલી વસુન્ધરાને કમલપત્રથી પંખો નાંખી
ગીત ગાતાં ગાતાં ઉડાડે છે.)

દેવાંગનાઓ (આશ્વાસનનું ગીત ગાય છે.)

પેલા આમરૂરખે અભંગ

સજ્જની ! સ્વર્ગનાં વાગે મૃદંગ.

ધીરાં હો ! ધીરાં, હૈયાં શાં, વાગે,

જગમાં પડે પડછન્દ:

ધિનિકિટ ધિનિકિટ મધુરાં શાં ગાજે

પેના અભઞ્જને અભગ
સજની ! સ્વર્ગના વાગે મૃદંગ

(સતેવી વસુન્ધરા, ચાકયા જેવી, એક દેવાગનાને અદેલી
બેસે છે)

ઉર-ઉરને આમન્ત્રણ આવે,
ચાલ સખિ ! દેવદ્વાર
પ્રેમનો પારાવાર ડાંસે ત્હા,
પૃથ્વીમા સ્વર્ગ ઉતારઃ
પેના અભઞ્જને અભગ
સજની ! સ્વર્ગના વાગે મૃદંગ

(એક દેવાગનાનો ખભો ટેકવી લયડતી શી વસુન્ધરા
હલીભી ચામ છે લતામડપેથી દિશદિશમાં લટકતી પ્રકૃત્તે
નવરંગ વેવીઓ શી દેવાગનાઓ ફરતો ઘેર રમે છે.)

વસુન્ધરા (પ્રાકૃતિક વીરત્વનો પ્રયત્ન કરતી)
ક્યા છે મહારાં બાણચાપ ?
(હાકતી હાકતી)
ભાવો, દેવાગનાઓ ! મ્હને આપો એ,
દિશાઓ ! મ્હને દાખવો એ.

(ચાકથી ચાકી ગયે ઉભરો ઉતરતા)

અવન્તી ! ક્યાં એ મહારી અવન્તી !
લક્ષ્મીમ્હોરી ને સરસ્વતીશણુગારી,
ને ક્યાં આ અન્ધકારની ગુફાઓ ?
ક્યાં-એ પૂર્ણિમા ? ક્યાં આ અમાસ ?
ત્હા મહારા જીવનનો દિવસ હતો,

અહીં મહારા જીવનની રજની છે.
 ક્યાં એ શિખાના સ્ફટિક ઘાટ ?
 ક્યાં એ મહાકાલેશ્વરની સાયંઆરતી ?
 ક્યાં એ મન્ધવતીની જલક્રીડા ?
 ક્યાં એ મણિમંડિત પુષ્પપરિમલિત
 સૌન્દર્યયૌવનને કુંકુમપગલે સુહાતી
 હપેલીઓ ને રાજપ્રામાદોની હર્મ્યસ્થલિઓ ?
 ક્યાં એ પુણ્ય ને કલ્યાણના કપારા,
 ને ક્યાં આ અધાર એકાન્ત ?

એક દેવાંગનાઃ આકાશની ચુકાઓ જે એવી છે.

બીજી દેવાંગનાઃ વિમાન તેડાવ્યું છે, આજે આવશે.
 પૃથ્વી નક્ષત્રી ચંદ્ર હશે,
 ગજકુમારીને હરમુખસમાંથી ડા નહીં ટેડાયે,
 તેા અમે ઉપાડી જઈશું આજે
 સોહામણા સ્વર્ગને આંગણે
 અમારી દેવપાંખો ઉપર.

ત્રીજી દેવાંગનાઃ ચન્દ્રાનન સરોવરના ચન્દ્રમહેલ કિરતાં
 મહાવન ક્યાં ઓછાં અધોગ છે ?

વસુન્ધરાઃ એ જ બૂલ ખાધી, દેવકુમારિકે !
 મહાગં ચાપખાણુ ઉતારી
 મહાવનના એકાન્તે અડવી મચરી.
 ને ત્રિલોકના પરમ સુભટદેવને જે
 મહાવનમાંથી જતો જવા દાંધો.

ભરતદેવ ! ત્હમરી અપગ્રધણુ છું.
 અવન્તીકુમારીની સરોવરકુંભોમાં
 કોઈ ચે મૃગયા કેમ ખેલે ?
 એ અતિભાવથી ત્હમને અપમાન્યા,
 રનેહને અવગણી જવા ચે દીધા.
 પ્રેમપાશે રોડ્યા હોત,
 ક્રીડામાં પૂરી રાખ્યા હોત,
 અન્દ્રમહેલમાં ઠંઠી કીધા હોત,
 તો દિશાઓ ગાળે છે જેની હાકલથી,
 મલ્લાં જતાં નથી જેનાં યશોમાન
 ઈર્ષ્યાળુ અવનીપતિઓથી,
 તે રાજમુગટ વીરવીરેન્દ્ર
 મ્હારી હાલ થઈ ઉભત.
 દરમુખો એટલા પ્રારબ્ધીઃ
 મ્હારાં એટલાં પ્રારબ્ધ ઓછાં.
 ગંગાદ્વારનાં તીર્થ કરવાં ચે
 આમ સરભ્યાં હશે મ્હારે.

(મહિયરને રક્તધે લટકી ટહેલે છે. નીચે ગુફા ફરતાં
 અન્ધારપછેડાં ઓઢી કેટલાક માણસો આવી પથ્થરશિલા-
 ઓ શા અડોલ ને અમ્યમ સ્થપાઈ ખેસે છે.)

આલમાંથી તારાઓ વીણી વીણી
 મ્હારે ઓઢણીમાં ગૂંથવા હતા;
 ભરતદેવ ! ત્હારો રનેહ પામવો
 એટલો અધરો ને અણમૂલો છે.

એઃ દેવાંગનાઃ ચન્દ્રમા આધો ઉડે છે,
પણ આંખમાં આવી વસે છે.
વસુન્ધરા ! ઉપનિષદોને જૂલી કે સુ ?
આધેમાં આધે, પણ પાસેમાં પાસે.

વસુન્ધરાઃ એ તો પરમેશ્વર,
નહીં કે પ્રીતમદેવ.

ગીજ દેવાંગનાઃ તારા પ્રીતમને પરમેશ્વર માન,
એટલે ઋચ્યા સાચી પડશે
સૂર્યના મનોવેગી પ્રકાશ શો
અધધડીમાં આકાશો ઓળંગી આવશે.
ભરતદેવને તું ઓળખે હ ?

વસુન્ધરાઃ હું મહને ઓળખું છું,
હું તહમને સહુને ઓળખું છું,
ભરતદેવને એથી અધિકા ઓળખું છું.
જાણુ યશ કે આવી ઉભરો અંહી.
આર્યદેશે ઉમેલા સૂર્યનારાયણને
કેણુ ન ઓળખે ?
યુગયુગના યુરધર્મ શીખવનારને
કેણુ ન ધિજાને ?
ગગનની ઝાલરે ઝાલરે
અલેખેલા છે એના તો નામાક્ષરોઃ
આંખ ઉઘાડે તે વાંચે.
મહારા ઉરસિદ્ધાસને વિરાજતો રૂણ,
મહારા કીકીમંડળે નાચતો નટવર,
એને યે હું ન ઓળખું ?

લીપણુમન્થાઃ (ગુફાદ્વારમાંથી બહાર આવીને)

મદ્દાગુફા સંભ્રમ છે

પદ્મણીના નરમેધને કાળે.

વડલે વાંદરાં ઉભરાય એમ

ઉભરાશે દંવ અંદી દસ્યુપરિવાર.

પદ્મણીને નેડી લાવુ ગુફામન્દિરે.

(બીપણુમન્થા કુંજન્દ્રગણે રહે છે. બીપણુમન્થાને આવતી નિરખી દેવામનાઓ વડવામા અલોપ થાય છે, ને પાછળ અન્વહાર મૂકી દેવી દીપમાત્રા હોલવાઈ ગય છે.

લાખા વાસસ્થાને આધારે જગમૂલમૂલામણીનાં ઝૂંબે
દૂતો—એળગતો દસ્યુસંઘ દિશદિશમાંથી આવી ગુફાદ્વાર ઉભ-
ગય છે, વનનાથ માંડે છે.)

એક દસ્યુઃ અહ્યો ! દાદો આવ્યો છે.

બીજો દસ્યુઃ દાદો તો દુઃખ ટાળશે.

દસ્યુસંઘઃ હો સોમદેવ ! આયમી મા જઈશ,

કે જરતી ડાલે લક્ષી રે;

હો સોમ ! ત્હને પોપચેથી પીશ,

કે જરતી ડાલે લક્ષી રે.

હો સોમ ! ત્હારાં કિરણોનાં બાણ,

કે જરતી ડાલે લક્ષી રે;

હો સોમ ! એ તો વીધિ પંચ પ્રાણ,

કે જરતી ડાલે લક્ષી રે.

(એક અગ્નિમૂર્તિ દાદો ને એ દાદાનો સાગરીત એ ગુફામાં
જાય છે, દરમુકુન ત્હેમને, પાયે લાગે છે)

હીપલુમન્થા જગતની ઓ પદ્મણી ।
 ઓ ધડીનાં પડિમાળા વાગે છે
 કે જન્ધારે જીવ ને કાયા જૂદા પ
 ગગાદારનો ઉદાર આપો નથી

વસુન્ધરા એકના મૃત્યુથી અનેક હિમરતા હોય છે
 તો એક મરતુ જ નોમએ
 એક આપાના બલિદાનથી
 દરમુકુબ ઉદરશે આને
 આપેલને એથી અધિકું બહાણું શુ ?
 ચાલો, હું સંજ્ઞા છું મર્યાદા હોમાવા
 હતાશ તો સુપ્રેક્ષણ છે ને ?

લીપણમન્થા મહાયુક્ત યે સત્જ્ઞ છે
પદ્મણીના નરમેધને કાળ.

(જન્મે ઉતરવા માટે છે. ઉપર પણ શિનાઓ જેવા
 દૂટસ્થ અન્ધારપહેડો ઓઢેલા માણસો આવી કામકામ સ્થગાયા
 છે. નીચે ગુફાકારે દસ્યુઓનો વનનાય ચાલતો જ દોય છે)

દસ્યુસ'વ હો સોમ ! ત્હારી ચન્દનીને તીર,
 કે બરતી ડાલે બધી રે
 હો સોમ ! હુ તો પ્રેમનો ગમીર,
 કે બરતી ડાલે બધી રે

હો સોમ ! તારા મણિથી જડવ,
કે ભરતી ડાલે ભલી રે;
હો સોમ ! મહારી મહારાણી લાવઃ
કે ભરતી ડાલે ભલી રે.

(હારે હારે ચાલતી પૂર્ણિમા ને અમાસ સમોવડી વસુ-
ન્ધરા ને ભીષણુમન્થા નીચે ગુફાચોકમાં આવે છે.)

અધોરનાથઃ જળદેવતા ઘોડાઓ ! નિરખો
નરમેધના મહોત્સવની મહારાણી.

(વનનાથ અટકે છે. દસ્યુસંધ વસુન્ધરાના અળહળતા
વર્યસૂદર્શને દર્શનમુખ થાય છેઃ કેાઈક દંડવત પ્રણામ કરે છે.

ત્યાં ગુફાધુમ્મટની એક મહાશિલા એક દસ્યુમાથે ઉપરથી
પડે છે.)

ભીષણુમન્થાઃ દેવી કાપ્યા છે, મહારા વરુઓ !
પત્રણીના નરમેધે ધરપાસે !

(ગુફા ઉપરથી બીજી મહાશિલા પડે છે. દિવાલો કમ્પે
છે, સારી ચે ગુફા ધૂન્ને છે.)

ગુફામાંથી } : મહારે નરમેધ નથી ભેધતો.
ઘોષણા

(ગુફાનો ધુમ્મટ પડે છે.)

અઘોરનાથ: તો પત્ની નહીં ચ્હડાવિયે, મા !, ।

(દામનો સાગરીત ધૂણતો ધૂણતો ગુફામાંથી આવે છે,
પાછળ વિશ્વાસાક્ષ દાદો પધારે છે)

દાદો: જૂલી ગયા ? પૂર ચ્હડી
પૂત્રોને તાણી ગયાં તે ?
જૂલી ગયા ? પુત્રીઓને
મધ્યરો પી ગયા તે ?
જૂલી ગયા ? સાગરભસ્તીમાં
મંધ જેચાઈ ગયા તે ?

(ધીરે ધીરે આખી ચે ગુફા પડે છે, ઉપરનો વડનો
ક્ત્વી-નમી જાય છે.)

અઘોરનાથ: મ્હારી 'પુત્રી' મર્ધ.

લીપલુમન્થા: મ્હારો પુત્ર ગયો. । । ।

દાદો: જૂવો ! ગુફા જમીનદોસ્ત મર્ધ. । ।
સિવાઓ માત્ર પાછળ રહી. । ।
સિવાઓ ! ફાટો, ને માણસ આવ—

(સિવાઓ ફાટી મંદીથી આર્થ ચોધરાવે નીકળે છે.)

લીપલુમન્થા: આ નવો દાદો તો મહાજાદુગારો
જાણે દેવનો દીકરો.

દાદોઃ અધોરનાથ ! ભરતી નહીં ઉભરાય,
પૂર નહીં છલકાય ઢાંઢા બહાર,
મધ્યર નહીં મારે આજ પછી.

લીપણુમન્યાઃ અમારું એ જ વીનવણું છે;
અમારાં બાલકોનો ઉદ્ધાર.

દાદોઃ અન્યનાં બાલક ઉદ્ધારશે,
તો જ તહમારાં ચે ઉદ્ધરશે.

(વળધન્વાને)

વળધન્વા ! સરધારાઓ વરસાવો,
વેલુઅન્ધ વીધો ચેલો,
જલપૂરનો ઢાટ ચમ ઉભેલો.

અખાં વહેવડાવો ભાગીરથીનાં પાણી.

મંગમબહારૂં ખુલ્લું કરો
ભાગીરથી ને મહાસાગરનું.

અધોરનાથઃ ભાગીરથી ન ઉભરાય—

(બાણુધારા વરસાવી વળધન્વા વેલુડાંડો તોડે છે; ભા-
ગીરથી સાગરમાં વહેવા માંડે છે; પૂર છિતરે છે; પટ મંકિરાય
છે; ફરતી પચરાયેલી—વેરાયેલી પાણીની જૂલજૂલામણી મટી
એકપટ ગંગાનદ થાય છે. દાદાને બધો દસ્તુસંધ ચરણવન્દના
કરે છે.)

દસ્તુઓનો મુખીઃ આ તો અબજ જાદુગારો !

નદીને કહે આમ જ,

ને દરિયાને કહે આમ કર:

‘ને નદી ને સાગર એનાં કહ્યાં કરે !
અજ્ઞ, બાપજી ! અજ્ઞ છો અવની ઉપર.
બીજો એવો નથી દીડો.
પરમેશ્વર એવો હોય તો ભલે.

(દસ્યુસંઘ હસ્તાંજલિની પ્રણિપત કરી ઉભો રહે છે.)

વજ્રવંધ્યા: ઓળખો છો એ કોણુ છે ?
આર્યોવર્તમાં ઉગેલો મૂર્ધ, ભરતદેવ

અધીરનાથ: સરજ રહામે તે કાંઈ થયાય ?

ભીષણુમન્યા: મૂજ તો અજવાળાં કરે ને ?

ભરતદેવ: અધીરનાથ ! ભીષણુમન્યા !
જલદેવતાનાં બહાદુર સન્તાનો !
અમરચન્દનનાં આરણ્યું પાડવીશ,
દેવિતુ નરમંદિર ચણાવી સ્થાપના કરજો

(ભીષણુમન્યા વસુન્ધરાને બ્રહ્માં જાણી તેડી લાવે છે,
સ્વપ્નામાં ચાલતી જેવી વસુન્ધરા આવે છે.)

ભીષણુમન્યા: લે, બાપજી ! ત્હારી પદ્મણી.

અધીરનાથ: મંગાદારના દસ્યુસંઘને
નરમેધના શપથ છે આજથી.
દસ્યુઓ ત્હારા ઘસ છે, દેવ

સીપણુમન્થાઃ અમે ને ત્હારી પૂજા માંડ્યું, દાદા !

ભરતદેવઃ નહીં, સાગરનાં સન્તાનો ! કહી નહીં.
મનુષ્યપૂજા ન હોય મહીતવમાં.
પૂજા પ્રભુની, કે પ્રભુના અંશની.
જેનાં કિરણે સાગર સુગંધે છે,
હિરાય છે ને ઓસરે છે,
અમૃતનાથની એ મામપૂજા જ શોભે
સાગરદેવે રમન્તાં જલધોડધાંઓને તો.
તીર્થવાસીને મા પજવશો,
એટલી મ્હારી આણુ માનજો.

(ભરતદેવ ને વસુન્ધરા અન્યોન્યને ઓળખી પરસ્પરની આંખોમાં જ ધડીક અનિગિષ નિહાળી રહે છે. એ નયનદોરે નટવર શા દંડ કંઈ ઉરભાવ નાચી જાય છે. હિસાબ અવાક છે, હિસાબ ગતિમૂલ્યાં છે.)

ભરતદેવઃ (થોડીક વારે આત્મભાન પાછું જાગતાં)
મુલટપતિ ! પૃથ્વીની પગણીને,
અવન્તી દેશની રાજધાનીને
અવન્તીનાથને જઈ સેવેથી આવો.
કહેજો, અવન્તીયજ્ઞ તે પૌરવધાર્તિ છે.

વસુન્ધરાઃ (પલકપલકે ભરતદેવ લાણી, હિંમતી ચક્રાની પાંખ સમી, મીટ ભરી લેતી ને સાળુની ત્રેંથીકાર મંકારતી સંકારતી સ્વગત)
એમ થતું હતું કે

કાણુ જાણે શું મેં કર્યો. |

હારી, હવે અવનતી જવાયો. |

(આર્યસ્થલેટા વસુન્ધરાને લાઈ માલવા માંડે છે ત્યાં
અન્તરિક્ષને વડેલી દીપમાલા પ્રગટે છે, ને દેવાંગનાઓ
પ્રત્યક્ષ થાય છે, ને ભરતદેવને દેવકુલડે વધાવે છે, ભરતદેવ
જયરાધાંશ શા અડોલ રિપતમુદ્રાએ ઉભેલ છે.)

દેવાંગનાઓઃ રાજરાજેન્દ્રનો જન્મ હો !

છે, ને ઉઘાડ્યો આપનાં

રસરાજનીનાં એ રસલોચનો ?

ને નિરખ્યો તડફવી પ્રેમપખિણીના

હિડતા ને હિજળતા એ હિરભાવ ?

પ્રેમદાના પ્રેમને પુરનો પિત્તનરો ?

કે નહીં ખારખે કહી મેં ?

પ્રીછને એ પ્રેમને, હો પૌરવકુલભોર !

આપ ચન્દ્રદેવ, એ ચતુરા છે કે ચાર.

આલકાડિ દિલી જબ કરો હો ઝાકઝોરઃ

એક એને નહીં ઉબલો ? અમૃતના ચોર !

આપ ચન્દ્રદેવ, એ ચતુરા છે ચકોર.

આડું જૂવે, પાછું જૂવે, સંકારે સાળોકોરઃ

અસુખોલી હિડતી કરે આંખડલી મદ્દોરઃ

પ્રીછને એ પ્રેમને, હો પૌરવકુલભોર !

(હેલ્લું ચરણુ ગાતાં ગાતાં સદુ દેવાંગનાઓ વસુન્ધરાને પોતાની પાંખે બેમારી આકાશમાં ઉડી જાય છે. સ્વર્ગે પાછી સિંધાવતી ઉર્વશી પાછળ પુરુષવા તલકેતી આંખે નિદ્રાળી રહ્યા હતા તેમ ભરતદેવ આછી-આછી થતી વસુન્ધરાની પાછળ નિરાશા ને અલિધાપાની લોલવિલોલ નજરો ફેંકતા ભાગીરથી આરે રહે છે.

ભાગીરથીને શ્વામે તીર અવન્તીકુમાર ને તેમના બ્યાધા-મ્મગધારી યોધરાજને આવી પહેંચે છે.)

રાજર્ષિ ભરતઃ—

અંક ત્રીજો

પ્રવેશ પહેલો:

મહાકાલેશ્વરની સાયંઆરતી

અવન્તીનાથ: ઉજ્જયિનીના ભાગ્યવિધાતા ! નમસ્તે.

(અન્તર્ભૂમિમાં મહાકાલેશ્વરજીની સમીપ ચોધરાજને નિહાળી રંગમંડપના ગર્ભદ્વારમાં જ ચંબી લાય છે.

(શિખાને આરે મહાકાલેશ્વરના શિવમંદિરમાં સાયંકાળના આખ પડખા, પ્રકાશ ને અન્ધકારના ઉજ્જમાળા ગાલીચા રા, પથગયેલા છે. રંગમંડપમાં ને જ્યોતિર્લિંગના ગર્ભદ્વારમાં ધેરાશ ગાઢ ગોરભાચેલી છે. પરબલને લણે મહામાયાનાં આવરણ ચઢતાં હોય ને નવબલ્યાંડ સગતાં હોય નેમ એ કિરણગૂંચણીમાં, તેજતિમિરની એ મન્ધિકામાં કંઈ કંઈ સૂજનો તરવરતાં હોય છે.

(મહાકાલેશ્વરજીના જ્યોતિર્લિંગ સન્મુખ ટોપકવચધારી પ્રચંડ ક્રો મહાયોધ હસ્તાંજલિ કરી રહી વિરાજેલ છે.)

મહાયોધ: નમસ્તે ! મહાદેવા ! નમસ્તે !

બલ્યાંડના કલ્યાણનિધિ સિવજી ! નમસ્તે !

આર્પાવર્તના અન્ધકાર ઉતારવા

દિશદિશને દેવવન્દ્યા ખોળે

દાદશ જ્યોતિર્લિંગ પ્રગટ્યાં:

અબલણ ને અનાર્પતા તહો યે હજી,

વજ્રોમાંની કરચલીઓ ને ઝાલરોની પેડે,

સન્તાયાં છે આર્યાવર્તમાં કામકામ.
પડછાયા વિનાનો દિવસ,
અન્ધકારના ઓળા જે વિનાની પૂર્ણિમા,
જગતમાં હિગ્ગે કદી જે ? પ્રભો !

(આશ્ચર્યનયને ને કૌતુકમુદ્રાએ આગનજાલુ અવન્તીનાથ
વીરત્વનીતરતા યોધરાજની આરવી સાંભળી રહે છે.)

મધ્યાહ્નના મહાપ્રતાપી માર્તઙ્દેવનું
મધ્યાહ્નમાં સિંહાસન મંડપ છે,
તેમ મધ્યદેશને પુણ્યઉછંગે
મંડપું છે મહાકાલેશ્વરજીનું દેવતખ્ત.
સૂર્યમાલામાં સૂર્યગજ છે
તેમ આર્યાવર્તમાં છે મહાકાલેશ્વર.
કલ્યાણનાથ ! કાળના જે કાળ !
સર્વજેતા મહાકાલના જે જયપતિ !
'જગતને તદ્દમાદે ચરણું જ સાન્ન્યું' છે.
દુનિયાના વિનશ્વર મહાદેવનામાં
શાશ્વત ને ચિરંજીવ ને કાલાતીત
આપ જ છો એક ભદ્રકાલીશ્વર
સંસારસાગરમાંની તરણુતારિણી દેવનૌકા
જીવનતીર્થની તો એક આપ છો.

અવન્તીનાથ : (ન રહેવાતાં—ન રહેવાતાં અમૂર્ઝાદને)
યોધરાજ ! નમસ્તે !
મહાકાલેશ્વરજી છે મધ્યદેશનું દેવજન.
લક્ષ્મી સરસ્વતી શુદ્ધિ પ્રભા

-સહુ પ્રકૃત્તેલી પુપ્પતાઓ છે
એમનાં દેવમુક્તાં કિરણમંડલમાંથી.
એ ચન્દ્રમૌલીશ્વરને લાગ્યદેશે તમતગતી
ઉજ્જયિની તો ચન્દ્રકલા છે.

ધોધરાજઃ અવન્તીદેવનું રાજવેશુ ખોટું ન હોય.
એ ચન્દ્રયોતનાં છે અમૃતઅજવાળાં
ઉજ્જયિની ને ઉજ્જયિનીવાસીઓનાં.
જેવાં ચન્દ્રકલાનાં કિરણો ઉડે છે,
એવાં ઉડે છે ઉગ્યાં
ઉજ્જયિનીનાં જે લાગ્યકિરણો.
સારૂં જે આર્થાવર્તમાં સોહાગે.

અવન્તીનાથઃ યોધદેવ ! આર્થયોધ જણાવ છે.
ઉજ્જયિનીને જીતવા પધારી
ઉજ્જયિનીને બિરદાવો છો.
ઉજ્જયિનીનાથને જાણુભારે આપો છો.

ધોધરાજઃ અવન્તીદેવ ! ઉજ્જયિનીને બિરદાવવી એટલે
આર્યોને કાળે ઉજ્જયિની જયધર્મ લાખવી.
સારું ન હોય, અવન્તીદેવ !
જીતવાને તો યોગ્ય ન હોય.

અવન્તીનાથઃ યોધરાજ ! આર્યો શું વાહે છે ?
ઉજ્જયિનીને જય, કે ઉજ્જયિનીની મૈત્રી ?

ચોવનજ આયો ઉજ્જયિનીની મૈત્રી માગે છે
 મગ્ગવતીનું ધામ, વદ્ધમીનું મન્દિર,
 મુજનતાના પ્રાસાદ મમી ઉજ્જયિની
 આર્પતાની અરિ ન હો
 આર્પાવર્તમા ઉતારેલી મહામાલા શા
 વેરાયેના તીર્થોની તીર્થગ્ધના
 સદ્ધર્મદિગ્વિજયમા
 બ્રહ્માવર્તના ભરતરાજની મગાથી હો
 આર્પ યોધગણનો એ મહારાપ છે

અવન્તીનાથ અવન્તીની સમસેરો ઠીજળીપાયેલી છે,
 અવન્તીનાં વજ્રચાપ ને શસ્ત્રાયા
 વિશ્વકર્માના ઘડેલા-ભરેલા છે
 એક મહામંત્રામ પછી મળીશુ,
 બેળા ભેસી શોધીશુ ભાગ્યવેખના મન્ત્રો
 પણ યોધરાજ ! આર્યોને જઈ કૂહોળે,
 અવન્તીનાથે આર્પદેવના ઋણિ છે
 કિષ્કિન્ધાની મહાવાનરસેના,
 મહા માસના અણુધાર્યા મેધગોરગ્ધા શી,
 ઉજ્જયિનીને ગમ્ભીર રાતે ઘેરી વળી,
 શિખ્રાનાં પાણી ફોળા ક્રીધા
 મહાકાલેશ્વરનો ખ્વજદડ ઉતાર્યો,
 ત્યાં, અવન્તીયોધગણ આવતા-આવતામા,
 એક આર્પ યોધરાજ પધાર્યો
 મિરિસિખર શો પ્રયક,

મરકરાજ રો ધૂમતો,
વીરમુમટ રો પરાક્રમીઃ
પ્રભઓના પ્રારબ્ધનો ઘડનાર,
અવનીતલવાસી જાણે છઠ્ઠા.
એના રચયકથી ધરણી પ્રૂળતી.

યોધરાજ: એવા નહીં, તે આર્થયોધ નહીં.
આર્યો તો આલના આધાર છે:
પશુ ગૌરવ તો મુણપારખનું.

અવનતીનાથ: ઉખાડ્યું રાખણું એક રક્ષ,
કીધી એની મહામદા,
ને કિષ્કિન્ધાના પશુદળને
દબ્યું-કંઈ દબ્યું એ યોધરાજે !
આલ ને અવનીની વચ્ચે
કાલયક માનવજાતને દબે છે તેમ.
ઉજ્જયિનીને ઉગારી એ યોધદેવે.
દબરો વચ્ચે એક ધૂમતો,
જલમોજાઓ વચ્ચે જાણે જ્યનીકા.

યોધરાજ: આર્યો તો અમૃત પી અવતર્કો છે.
દેવદાનવના સાગરમન્થનકાલે
દેવોએ પીતાં વધેલું અમૃત
અર્ધકુલને પાયું હતું અમરનાથે.

અવન્તીનાથઃ દુઃસ્મનના દુઃસ્મન શુ તો દોસ્તી
સાંધે અવન્તીના અવન્તીપાલો.
આ તો અવન્તીપાલ જ નહીં,
દેવકુલનો જાણે દેવપાલ.
અવન્તીને ઉગારી એ અસ્તિત્વે.

યોધરાજઃ હા, કપટ, પીડના ધા,
દુઃસ્મનના દુઃસ્મન શુ મૈત્રી,
પાંખ કાપી ઉગ્રડવાં ને વીધવા.
એ આર્યનીતિ નથી, અવન્તીદેવ !
ઉત્તમિનીને ઉગારી છે તે અપનાવવા.
અવન્તીને આર્યો અખંડ વાંછે છે.
દ્વિષ્કિન્ધાની વાનરસેના
અવન્તીની દ્વારે ખંડિત કરે,
દ્વારખંડયેલો યે એ ચન્દ્ર જીતયો
આર્યોને તો અપયશ જ છે.
ઉત્તમિનીની પૃથ્વીમાને જીતવાના
આર્યોના છે વીરઅલિસાપ.
અસ્તંગમિતમહિમા ઉત્તમિનીને જીને,
આર્યોનો યે મહિમા તો
એટલો ઓસરી જામ થશનુવાગથી.
અવન્તીના મધ્યાહ્નના સૂર્યથી
અભાવર્તના મુગટને વધાવવો છે.

અવન્તીનાથઃ સરજ રક્ષામે યે ઉધારી આંખે ચાલો
એવા છો આર્યરાજ, યોધદેવ !

બાણુચાપ ને ટોપકવચ તો
 અવન્તીયોધરાજેનાં ચે છે અન્યેયઃ
 મુરજની કિરણુવેલ સમી
 સોનાવેલે શણુગારેલાં.
 પશુ આર્યોનાં તો શસ્ત્રઅસ્ત્ર જ ન્યારાં.
 ભંરતદેવને ભાષે ભાર્યાં છે
 દૈયાને નાથતા ઋણુપાશઃ
 ને સિંહને ય જાણે નાથે છે
 મુજનતાના એ ઋણુદોરથી.

ચોધરાજઃ એ જ, અવન્તીદિવ ! આર્યતા.
 પીરત્વ ઓછાં નથી આર્યોનાં,
 મૌજન્ય એથી સવિશેષ છે.
 અને એથી જ છે, અવન્તીદેવ !
 જગનભરમાં આર્યત્વનો દિગ્વિજય.

અવન્તીનાથઃ એવા આર્યત્વનો સદા જય હો !
 આટઆટલાં પખવાડિયાંથી મોરચા માંડ્યા છે,
 નથી એફકે સુન્દરીનું અપમાન,
 નથી એફકે નિઃશસ્ત્રીને શસ્ત્રામન,
 નથી એફકે પુરજનને મૈન્યપીડન.

ચોધરાજઃ બહાવર્તનાં એ બહાયોધઃ
 યુદ્ધ આદરતાં ચે પરમ બાહબુ.
 રણમંથ્રામે એમનાં તો ધર્મયુદ્ધ.

અવન્તીનાથઃ એવાથી તો જ્ઞાતુ ચે મારે

ચૌરરાજ (હિસાહપ્રદેશાથી વડાણી આ ધ્રુજતા હીને)
 આગ્નનમાહુ છે, અવન્તીદેવ !
 આર્યોના અરિ થવાને ચોઅ છે
 રમરણે મચી ગાખતે આ ચોધવેશુ
 મધ્યાવર્તના મહારાજની અવન્તીદેવ
 ભગતગજના ચે પૂજનીય થશે

(ચોધગજ અલોપ થાય છે ગગમડપના
 ગર્ભદારને માપતા અવન્તીનાથ એક જ, માન-
 વસ્થાંશ શા, રહે છે

ચોધરાજના રીગશબ્દને જાણે જોવી વર્ષ
 દિગન્તમા પ્રસંગવતી જેની મહાકાલેશ્વરની સાપ-
 આન્તી ગર્ભદારમાંથી ગગમડપમાંથી ને શિવ
 મન્દિરમાંથી પૂરની પેઠે વહતી આકાશમા ગાજ
 રે છે)

પ્રવેશ બીજો:

અક્ષાવર્તમાં અહસભા

(સરસ્વતીને તીરે અક્ષાવર્તમાં એક સપ્તન
કુંજમાં સૂર્યમંડલ સમી તેજસ્વી અહસભા
મળી છે. ગ્રહો ને ઉપગ્રહો સમા જગદ્ગતતા
ઋષિ મુનિ યોગી તપસ્વી ને ઋષિકુમારો એકઠા
મળેલા છે. ઉપર વૃક્ષશાખાઓ વીંઝણો નાંખે
છે, કુંજધટા સૂર્યતાપને નિવારી લે છે, ને
દર્ભ કુશ શણ ને કિનના તેમજ હાયાના ગાલી-
યાઓ ઉપર અક્ષાવર્તસ્વી બાહણો વિરાજેલા છે.)

અમાત્ય: તપોધન પુણ્યપ્રભાવી ધર્મતેજસ્વી
આ અહસભાની સમીપે
મહારાજ પૌરવદેવની વિરમિઓ બે છે:
દેવપાવન પુરુવંશનું ધર્માસન
કંઈ રાજનગરીમાં સ્થાપનું:
અને વિન્ધ્યાટવિના મહાવનની સીમાઓ
આર્ધજનોએ ઓળંગવી કે નહીં ?

(કુલપતિ કણ્વ ને વસ્ત્રધારિણી ચક્રાન્તલા, મા-

ત્રિન્પાત્રમના બહુપરિવાર સાથે, પધારે છે. બહુસભા
હબી થાય છે, સહુ પરસ્પરને વન્દન વન્દે છે.)

અમાત્યઃ (આગળ આવીને શિરસા વન્દી હસ્તાન્જલિ
કરી રહીને)

રાજમાતુશ્રી ! પ્રથમું છું.

પૌરવકુલનો જય હો જગતમાં.

શકુંતલાઃ (પૂર્વરમણો અડાં થયે આછી વિપાદછાયા
મુખચન્દ્રિકા હિપર ને કંઠમાધુર્યમાં પડ્યા પડી)
મન્ત્રીશ્વર ! કલ્યાણ થાવ.

પૌરવપુરમાં કુશળ વર્તે છે ને ?

પુરવંશનું ધર્માસન તો પુણ્યવન્તું છે ને !

અમાત્યઃ આ બહુર્પિઓના આશીર્વાદથી
ને આર્યોના આર્યત્વના ઓજમ્થી
સુખ ને કલ્યાણ પ્રવર્તે છે પુરુષશ્રીમાં.
આપના મહાનુભાવ પુત્રોત્તેવ તો
કલ્યાણચરત્રવી પિતૃઓનાં યે પુણ્ય
પ્રભુપ્રભાણાં કરશે.

કવ્યઃ ઋષિપુત્રારો ! ગાવ એ

બહુગાનભર્યો ભારતમહિમા.

આર્યાવર્તની શુશ્રુઘૌરવી બહુસભામાં

ગાવ એ ઇતિહાસનાં બહુગાન,

ભાવિ અને જુતકાલનાં.

ચાર ઋષિ.- (ઘણસલા સન્મુખ આવીને)

કુમારે ! સપ્તસિન્ધુ ! ઘણાવર્ત ! તક્ષશિલા ! ને નલીન્દ !
 ગંગાતટના પવિત્ર ઋષ્યાશ્રમ હો !
 પંચવટી ! જોધીસત્ત્વ ! જન્મનાશનાં ગેાપીતત્ત્વ !
 આચાર્યો કેરાં પુનિત જન્મતીર્થ હો !
 ગાઓ-ગાઓ મળી સર્વ ભારતનાં ઘણગાન.

ગાઓ એહ ગુણવાર્તા,
 ગુણપૂજક જનનાં નરનાર હો !

ઉપનિષદ ! યોગમયતા, ભાગવત ! ભક્તિપરામાણુતા
 દર્શનો ! લોકકૃતુકર શુદ્ધિપ્રામદભ્યે;
 વેદસંહિતા ! અગમ્ય અગોચર
 વાણીમાંના સહુ વાણીપર ભાવેઃ
 ગાઓ-ગાઓ મળી સર્વ ભારતનાં ઘણગાન.

ગમનકમ્ભાવત ગીતે, પૃથ્વિકુંજ પડ્યો પાડીને,
 ઉદ્ગાતા ઓ !
 કાલગુફા વીધી સખ્દઆણુથી
 વિપુલવૈભવી ભવ્ય કાવ્યથી ગાઓઃ

ગભીર-ગભીર ઘેરે નાદેઃ
 ધીરે ધીરેઃ
 ગાઓ એ મહાકથા વિ.

તપસ્વી: (અહમભાને)

ઋષિજનો ! યોગીગણે ! તપસીઓ !
 કુતપતિ કણ્વ નૈષ્ઠિક અહચારી છે,
 અહસભાને અહાસને તે જ શોભે
 પૌરવવશની માતા દેવી શકુન્તલા પે,
 શૂવનના કેટલાક વર્ષો શિવાય,
 આજન્મતપસ્વિની જ છે
 અહસભાને અર્ધ અહાસને તે શોભે.
 નિરાળે અહાસને, અહાવર્તના મહાઅતિથિઓ !

(અહનેજથી અહણોના મુર્ખસૂર્ય ઝગારા
 મારી રહ્યા છે એવી નક્ષત્રમંડલિ સમી અહ-
 સભા ગોઠવાય છે.)

કુણ્વ મન્ત્રીશ્વર ! આર્યત્વના અનતાર
 મહાગજ ભરતદેવનો આમન્ત્રેલો
 આ અહસમાજ મળ્યો છે અહી
 શો સન્દેશ છે પુરુષપ્રદીપનો ?

અમાત્ય: અહવર્યસ્વી આ અહસભાને
 મહારાજ ભગતદેવે ચગણ્વન્દના ફહારી છે.
 તપોધન-શાનધન-ચારિત્રધનવન્તા
 અહરાજને અશ્વમેવર્મા આમન્ત્ર્યા છે
 ને બે આર્યપ્રશ્નોના નિર્ણય વિનંયા છે
 એક આર્યત્વનું ધર્માસન ફહા રચાપત્ર ?

મે: વિન્ધાટવિ ઝોળંગવી કે નહીં ?
 ચંગાદારના નરમેધને અટકાવી
 અસુરો દનેથી અમરકન્યક્રઓ છોડાવવા
 મહારાજ સ્વયં પાતાલમાં પધાર્યા છે.

બ્રહ્મસભા: જ્ય હો એ પૌરવકુલનો,
 જ્ય હો એ જયકિરીટીનો.
 દેવો તીર્થો અને 'બાહણોનો તો
 પૌરવવશ પરમહિતસ્વી જ છે સદા.

તપસ્વી: યજ્ઞમહોત્સવત્રસ મે આશીર્વાદ દેવા
 બ્રહ્મસભા પૌરવપુરમાં આવશે:
 આર્યત્વના પરાક્રમયજ્ઞમાં
 કુલપતિ કૃષ્ણદેવને આચાર્યપદે સ્થાપમે

બ્રહ્મસભા: કુલપતિ કૃષ્ણ જ આચાર્યપદે ગામે—

તપસ્વી: દિનના તેજસ્યયજ્ઞમાં દિવાકરની પેઠે.

કૃષ્ણ: દેવોની દેવવાણી છે કે
 ગંગાયમુનાના મહાપ્રવાહ અવરોધી
 બરતદેવ સવાસો અશ્વમેધ કરશે
 ચકુન્તલા ! તહમારો પુત્રદેવ,
 દસરથના સમ્યન્દ્રજીની પેઠે,
 તહમને ચે પરાક્રમોથી વિસરાવશે.

ચોગી-૬: આર્યકુલની કીર્તિનાં દુંદુભિ
ભૂમંડલમાં ભરતદેવ વગડાવગેઃ
ને એ જયવ્રોના મહોત્સવોના આચાર્યદેવ
કુલપતિ કવચ મુનીશ્વર
દેવમંડલમાં તે જાણુ કરગે.

મુનિ વિન્ધાટવિ ઝોળંગવાનો પ્રભ વિદ્યુત છે.
આર્યોની ભસ્તીને ઝોટ નથી
ત્રિકાલના ઝાંખા સૂધી ચે.
મૃજનકાલથી ચાર-ચાર ફોટ માંડ્યા છે
હિત્તર અને દક્ષિણ વચ્ચે.
નર્મદા ને તપતિના મહાનદ,
વિન્ધ્યા ને વિન્ધ્યાપાદના ગિરિવરો,
હિલા છે વેરાચેક્ષા આંતરીને.
હિતરાષ તો ઝોળંગવા
અન્ધકારમાં પ્રકાશ પાડવાને કાળ.
જાવ, ને જય કરો, આર્યકુલ !

શાસ્ત્રચેત્તા (સ્મૃતિનો શ્લોક ભણીને)
આસમુદ્રાતુ ચૈ પૂર્વાત,
આસમુદ્રાતુ પશ્ચિમાત,
તયોરેવાન્તરં ગિર્યોઃ
આર્યાવર્તં વિદુઃ શુધાઃ

કણું મૃગ ફરે એટલો આર્યાવર્ત;
મેમતીર્યથી અવન્તી અને ગંગાદાર.
પુરુવંશનો એટલો આર્યદેશ.

ચોગી-૬: મહીપાલને મહીની અવવો ફરી ?
લોકપાલને લોકસીમાઓ ફર્યાંથી ?
નિઃસીમ ને નિરવધિ છે
આર્યકુલનો આર્યાવર્ત તો:
પૃથ્વી જેટલો પથરાતો
ને વ્યોમ જેટલો વિસ્તરતો.
ભરતવંશ જગતભરમાં હલારાજે.

કુલ્ય: શાઓ એક છે, ધર્મ એક છે, સાદિન્ય એક છે,
મંરકૃતિ એક છે, ભાવનાઓ એક છે,
જીવનવિધાન એક છે:
ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વડિલોનો વારસ
વિધવિધવર્ણો આર્યદેશ એક જ છે.
રૂમઝૂમતી સાગરમેખાથી શોભતો
આર્યાવર્ત દેશ નથી, ખંડ છે,
રહેના ભાગે પ્રાન્તો નથી, દેશો છે:
એક જ આર્યદેહના એ અવયવો છે.
એ જ પરવો, ને એ જ ઉત્સવો:
એ જ મુખદુઃખના દિલાસા ને વિમામા.
એક જ મેઘની એ અનેક ધાગ્યો:

એક જ પૌરવકુલના મહાવક્ત્રાની
દૂર-દૂર પથરાતી ને ઉગતી એ વડવાઈઓ.

શકુન્તલાઃ ભરતદેવના હાથમાં ચક્ર છે,
ભરત દેવના પગમાં પદ્મદોષ છે.

કુણ્ડલ: ભરતદેવ સાગરને ઓળંગશે,
ને મહાસાગરનાં મહાજલમાં ને
ભવતરણી તરાવશે.
દેવમાયા સમી તપસ્વિની શકુન્તલાએ
ચક્રવર્તીનાં સક્ષણુ ભાખ્યાં તે ભાખ્યાં.
ધરતીના દૂરદૂરના છેડા સુધી,
સાગરના મહાઆરાઓ સગી,
દિશાકાળની પાળ પર્યન્ત,
આર્યદેશ વાધતો વિસ્તરશે.
આર્યત્વ વિધિનું વિધાન છે,
આર્યત્વને અવરોધ નથી કાંઈ
નદનો ગિરિરાજનો કે સિન્ધુપગથારનો.
અગસ્ત્ય મુનિએ સમુદ્ર પીધો છે,
વિન્ધ્યાટવિ વમ્રાવવા કાળે ને
એમને વિનતિ વિનવીએ.
ખોલો ધ્વજસભાના ધ્વજદેવો !
આર્યકુલની ત્રિશલની મહાગાથા:

(કુણ્ડલ ત્રણે ઉચ્ચારાવે છે, ધ્વજસભા ઉચ્ચારે છે)

સહનાથયતુ, સહ નૌ મુનક્તુ,
સહવીર્યં કરવાવહૈ;
તેજસ્વીનાવધોતમસ્તુ;
મા વિદિષાવહૈ.

એ ગાળો, ને ઉજવળો જગત્પાત્રા.

ચોગીન્દ્ર: ,ળીલો પ્રશ્ન કપરો છે.

શાસ્ત્રવેદ્યા: શાસ્ત્રાનુસાર નિર્ણય ઉતારલો.

મહાજ્ઞાની: આમાં તો અનુભવની આજુ—

તપસ્વી: ભવિષ્યઘટના મહાસાગરની પાર
આથે ને આથે આંખડી પરાધી
આર્થત્વની પાટનગરી સ્થાપલો.

કુલુવ: મહાજ્ઞાના: ચેમ ગતા: સ પથ્યઃ;
મહાજ્ઞાનના મન પૂછો-પૂછાવો.

(બહુસંખ્યાને કિનારેથી એક તરફ ઉડે છે.)

તરુણ: મન્ત્રજ્ઞાન ને મહામહામંડપ
રાજમહેલમાં નિરનિરાળાં દોષ છે:
તેમ સુરસ્વતીતીરે ધ્વજાવર્તમાં મન્ત્રરાજધાની,
ને યમુનાતીરે પૌરવપુરમાં
ધર્મરાજધાની સ્થપાય તો !

એકે છેડથી અવાજ:—

વિદ્યા ને ધનમાં ને ઝઠાપણમાં
એ ગરીબ છે, બાલક છે.
સસાદની એની ધૃષ્ટતાને
ન સાંભળવી, તુચ્છકારવી.
બહસલાનું અપમાન—

(બહસલામાં તોફાનીસાગરના ખજાજાટ
દો ડિજાટ થઈ રહે છે.)

તપસ્વી: બહસલાને તો ત્હમે અપમાનો છો.
સદુક્તિઠ વચન બાલકનું મે સ્વીકારું,
અયુક્તિઠ વચન વેદનું મે વર્જવું:
બહસલાનો એ ધર્મમન્ત્ર છે.

કવિ: તપસ્વીરાજ સામ્યું બાળે છે.
ગરીબ કે તવંચર, સાક્ષર કે નીરક્ષર,
મુવાન કે ટૂંકના બેદ
આર્પત્વભજતી બહસલામાં નથી:
યુક્તઅયુક્તનો એક જ બેદ છે.
એ યૌવનટૂંકનું વચન જ સાચું છે,
એમની અપ્રતીપાતળી મુચના
એ બહસલાનો નિર્જીવ થગે.
એ યૌવનટૂંકને મન્ત્રીશ્વરજીને સોંપીશું.

આર્ય રાજનીતિમાં કેળવશે.

પૃથ્વીનો દીર્ઘદ્રશ મન્ત્રીશ્વર યશે એ.

તપરવી: તો સરસ્વતીતીરે મન્ત્રરાજધાની,
ને યમુનાતીરે ધર્મરાજધાની સ્થાપવી.
અંહી બ્રહ્મપુરી, ને ત્યાં ધર્મપુરી.

કણ્વ: આર્યકુલની એ સનાતન પાટનગરી તીવડશે
આર્યોનો પરમ રાજમન્ત્ર લોકસંગ્રહ છે.
બ્રહ્માવર્તમાં ને પૌરવપુરમાં,
મન્ત્રલવનમાં ને ધર્મલવનમાં,
એ મહામન્ત્ર રજાશે ત્યાં સૂધી
પુણ્યમહોર્યા જ પ્રકુછશે
આર્યો આર્યદેશ ને આર્યપાટનગરી.

તપરવી: મહર્ષિનાં વચન મિથ્યા નહીં ભય.
કાળનાં વાદળ ગડગડીને જશે,
તોફાનના અંઝાનિલ અમદારને શમશે,
આર્યત્વની એ પાટનગરી નહીં મટે.
અશ્વ નખળા અરવારને ઉચલાવે:
આર્યત્વને ચૂકશે તો
અવર્ત ઝીલતા આર્યવંશ ને કે એમ
ઉચલાવી નીચે નાંખશે
એ જગદશરિવની પાટનગર.
મન્ત્રીરુઃહ ! સાંભળ્યાં ને
પરસ્થાના જાણે ચે મહાનિર્ણય ?

અમાન્યઃ શિરઝા સીકાર્દં છું અલસભાના અગ્રાદેશઃ
ત્રિકલહિતસ્ત્રી ને ઇતિહાસનિર્ણયાત્મક છે ને.
આર્યત્વની યુગદર્શિની છે આ અલસભાઃ
ઉગતા-આવતા ઇતિહાસોને ઝડપારી.

યોગીન્દ્ર. અલસભાને એક વિચાર છે.

કૃષ્ણઃ યોગીજનના તો પુરુષાર્થે જ દસો.

યોગીન્દ્રઃ ભરતદેવે નરમેધ અટકાવ્યાઃ
મોક્ષતીર્થ ગંગાદ્વાર ને હિમાલયતટ—
તીર્થરાજેનું પરિત્રાણ કીધુંઃ
અવનીમાં આર્યત્વ વિસ્તાર્યુંઃ
આર્યાવર્તના કૃપાયેલા અવધવો સાંધી માંધી
આર્યદેશનો અખંડરૂપ સ્થાપ્યોઃ
દેવ તીર્થ બ્રાહ્મણોને અભયદાન દીધાંઃ
પૌરવકુલનો ધર્મધ્વજ પૃથ્વીમાં પરવડે છેઃ
અલસભાએ એ વિચારવું ધટવું નથી ?

મહાશાનીઃ વિચારકોને તો વિચારવું જ ઘટે ને ?
ભગ્વતદેવનાં રચયક, સૂર્યચક્ર શાં,
મહોદ્ધાં અજ્ઞેય ચક્રચક્રિત છે,
મેડતાં ધરતીને ધરતીકમ્પ થાય છે.
૭ વર્ષના બાલ યુવરાજ
સિંહ બ્યામ વરાહાદિને

વનના મહાવૃક્ષે બાંધતાઃ
 આજે મહાઅનાયોને એમ બાધે છેઃ
 વૃક્ષની ડાળે-ડાળે રહડતા ને રમતા
 આજે પૃથ્વીવડલાની ડાળે-ડાળે
 રહડે છે ને રમે છે
 પૃથ્વીલોકનો એ પુરુષોત્તમ.

ચોડીન્દ્રઃ અશ્વમેધના યજ્ઞમહોત્સવપ્રસંગે
 રાજર્ષિનું મહાગિરદ
 એ લોકપાલને જઈ સલા આપે તો ?

બ્રહ્મસલાઃ ગિરદ આપો, ગિરદ આપોઃ
 રાજર્ષિનું ગિરદ આપો.
 કુલપતિને કહો, બ્રહ્મદેવો !
 રાજર્ષિનો મુગટ પહેરાવશે.

કૃષ્ણઃ બ્રહ્મસલાની જેવી જાણીતા
 ભરતદેવથી રાજર્ષિપદ શોભશે,
 પુષ્પપરિમલિત ને પ્રભાવનું થશે.

રાકુન્તલા. પુરુષંચનો ને આર્યકુલનો
 આજે પુનરુદ્ધાર સ્થપાવો
 સલાવર્તની આ બ્રહ્મમહાસલામાં.

મન્ત્રીધરઃ ભરતકુલની રાજમાતાના પદકમલ સમીપે.

મુનિરાજઃ બોલો શ્રી ભરતકુલનો જય !

(આકાશ ગંગાવતી વ્યક્તમુલા ભરતકુલના જય-
ધ્વનિથી ગાજી રહે છે, ને કુરુક્ષેત્રના મહારાજા-
પગથાર ઉપર એ જયધ્વનિના પડવાની તરંગ-
ગાવધિ, યુગના યુગ સૂધી, ઉછળતી પ્રમગી
રહે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો:

ઉદ્ધિપિનીના નગરચોક

(મોતી માણેક લીલમ હીરા: નાનારંગી રત્નમણિઓથી ઝળહળતી, ઉદ્ધિપિનીના નગર-ચોક ફરતી, લક્ષ્મીજલકાવી દુકાનો છે, ને એ લખપ્પજીઓની ને એ કાટિપ્પજીઓની દુકાનોએ સાપ્પોનો વ્યવહાર ચાલે છે. સાતમાત માળના કુખલવનોની અગામીઓમાં લનામંડપો માંડેલા છે. નગરચોક વચ્ચે સ્ફટિકપાળનો જલકુંડ છે, બેઠામાંડવો છે, ને જલકુંડની મધ્યમાં ચોગમ લતાતોરણશોભિત, અવન્તીના યશપ્રતાપના દંડ શો, જયસ્થંભ છે. એ જયસ્થંભ ઉપર દિશદિશના આલમાં કીર્તિસ્તુરતો અવન્તીનો રાજપ્પજા ઉડે છે. જલકુંડ ફરતી માણણોની ને ફલફલથી લચીનમી જતી મહેકતી દુકાનો છે.)

એક યુવતિ: લીધાં ? કુંકુમ ને મેંદી ?

ને કેશસંસ્કારના ધૂપ ?

—ને સાંભળ્યું ? કાલે સ્વયંવર છે;

દેશદેશના દેશનાથો પધારેલા છે,

રાજકુમારી હજી નથી આઆં.

તો સ્વયંવર કોનો કરશે ?

બીજી આર્યમેનાના યોધરાજોનો.

યુવતિ: અખાડામાં જીત્યા છે ને અવન્તીકુમારોને ?

આ તો દેવપૂજની સામગ્રીઃ
પૂર્ણિમા પૂજવાની છે ને અમારે ?
પણ દેવવાણી કહે છે ને કે
સ્વયંવરને મુદ્દતે રાજકુમારી પધારશે ?

પહેલી યુવતિઃ સફને રાજકુમારી વરવી છે,
કાષ્ટને રાજકુમારી રક્ષવી નથી.
એ દહાડે તો, સાંભળ્યું ને ?—

બીજી યુવતિઃ સાંભળ્યું ટોપકવચધારીનું પરાક્રમ,
શત્રુસ્વામી યોધરાજનું વીરવીરત્વ,
ને જયફારતી ઉજ્જિનીનું ઉગરવું.
અવન્તી શું એવી અનાથ થઇ
કે પરની રક્ષી રક્ષાય,
ને પરની ઉગારી ઉગરે ?

પાહેલી યુવતિઃ પર હતા એ ? કે પોતાના ?
કહે છે ને ઓળખ્યા જ નથી કાષ્ટએ !

(બન્ને યુવતિઓ ભય છે.)

એક મુન્દરીઃ કહે છે કે અવન્તીકુમારી
અન્ધારમુખા દસ્મુઓમાં નથી,
તેજોવદના દેવાંગનાઓમાં છે.
આર્થસુભટોએ હિગાર્યા નરમેધમાંથી.

બીજી આર્યસેના તો સેના જ નથી,
મુન્દરીઃ મહાજનનો સમાસમારંભ છે.
શું લીધું ? પુષ્પનો પંખો ?

પહેલી પૌરવપુરના અશ્વમેધનો રાજઅમ
મુન્દરીઃ અવન્તીનાથે શા માટે બાંધ્યો હશે ?
ચન્દનવાડીમાં કાલે વાદળ ઘેરાયાંતા ને;
ફૂલ ન ઉતર્યાં, ને જરા નીંજયા યે નહીં.
ફૂલપંખો ને ફૂલચાદર વિના
એમને તો હિંમ જ આવતી નથી.

(બન્ને મુન્દરીઓ ભય છે. ઉપર ઉડતા
વિમાનો આવે છે.)

એક માનિનીઃ ઉત્તરમાં ગાન્ધાર અગ્રહ ને સપ્તમિન્ધુ,
પૂર્વમાં અયોધ્યા મિથિલા ને ભદ્રવતી,
પશ્ચિમમાં સુરાત્ર ને સિન્ધુદેશઃ
એ દેશોમાંથી દેશપતિઓ પધાર્યા છે;
જાણે આલના યે થંભ,
જાણે દેશદેશના રત્નમૂલતા દિપાળ.

બીજી સ્વયંવરમંડપ તો નગરસોહામણો છે.
માનિનીઃ અવન્તીના માનનો જાણે માંડવડો.
ઉજ્જયિનીના હિંગમમાં જાણે
સાગર ધ્રુવગ્રો ને આભ ઉતાર્યો.
હાર મેખલાઓ કલ્પગીઓ ફૂલમુખરોના
મણિજળમટ ને તારકતમગાટથી

નમનઆંજતા મંડપથભો તો મળે
રતનખચિત નવરંગ ચીર ઝોડીને
સ્વયંવરમાંડવડે દેવાંગનાઓ ઉભી !

પહેલી દેવાંગનાઓ મે પધારશે સ્વયંવર.
માનિની. દેવ તો ઉતર્યાં તા કાલે ચન્દનવાડીમાં,

બીજી કહે છે દેવપતિ હતા,
માનિની કાઠએ ઝાળખ્યા નથી, પારખ્યા નથી,

પહેલી ચન્દનવનમાં નાચ ઉભરાયા;
માનિની: નાગને નેતરે બાંધી કુંવરીને વરી જવા.
દેવપતિએ ગરૂછ છોડ્યાને
તે નાગસંઘ ન્હાસી ગયો,
પાણીના પૂરની પેઠે.

(વસુન્ધરા તે દેવાંગનાઓનાં વિમાન
નીચાં ઉતરી નગરમન્દિરની અગાસીને દેવશિ-
ખરે ચંભે છે, ને સહુ ઉતરી અગાસીમાંના
હતામંડપે સિધાવે છે.)

એક દુર્ગમિનીની હલેલીઓ તો જાણે
દેવાંગના: રસિકતાનાં સરોવરો.

વસુન્ધરા: પણ કાંઈ અમરાવતીનાં અમૃત
અવ ન્તાને આંગણુ ઉતરે ને હો ?

બીજી દેરશે હવે અવની જરી ભરી
 દેવાંગનાઃ અમરાવતીના અમૃતના ઢૂવાસ.
 સોહાગિણીઓના આ તો સોહાગ
 • ઝળકે છે ઉજ્જવિનીને ભાગ્યદેશે.

ત્રીજી દેવાંગનાઃએ તો સૌભાગ્યદેવાના સોહાગ.

પહેલી પુણ્યપાવના ગાર્હસ્થ્ય અગ્નિ વિનાનાં તો
 દેવાંગનાઃ એ સૌભાગ્યદેવો ને એ સૌભાગ્યદેવીઓ. યે
 જેવાં પાણી વિનાનાં વાદળાં.
 એ તો ગાર્હસ્થ્ય અગ્નિનાં સોહાગ.
 નગ ને નાર જગતમાં છે,
 એ અગ્નિવિહોણાં, તો જાણે
 વનમાંના વૃક્ષરાત્રીની યડમથલાઃ
 વામુમ્હેરી, વણુપ્રકુલ્લી, વણુકળી.

બીજી ગાઓ એ પ્રેમહૃતાશનું ગીત.

દેવાંગનાઃ સખિ ! હૈયાના દેવહૃતાશના પ્રકાર
 ધરધરમાં કરશે ઉજાસ.

ધરમાં ને પુરમાં પ્રકાશ એ પ્રકાશરો;
 અનિત્યને નિત્ય કરી-કરીને ઉજાળશે;
 રસિકોનાં પૂંશે એ આસ-અભિલાષ
 હૈયાના દેવહૃતાશ.

નરના આત્મા માંહિ નારીના નેહ છે;
નારીના આત્મામાં નર કાજે રનેહ છે;
દૈતમાં અદૈતના એ રામ ને હિલામ
દૈયાના દેવહુતાશ.

અખિ ! દૈયાના દેવહુતાશના પ્રદાશ
ધુમધુમમાં કરશે ઉભાસ.

એક આર્યાવર્તની આર્ષસુંદરીને તો હવે
દેવાંગના અદ્વિતીય ભાખશે જગતનો ઇતિહાસ.
વસુન્ધરા ! તહારી વેદનો એ વસ્તાર.

બીજી અમરાવતીના ચોકમાં યે
દેવાંગનાઃ પેલા ઋષિકુમારો ગાતા હતા,
મુણાવોને તે વસુન્ધરાને.

વસુન્ધરાઃ—પશુ લોભવાનમાં એ વિમાનો
રોનાં રહામાં મળ્યાં હતાં ?
જાણે ઉડતું આંખાવાડિયું !
મંહી કાપલો બોલતો હતી.
ચમકતાં નયનમણિઓ તો જાણે
મન્દાકિનીમાં તરતો હોડીઓમાંના અમૃતદીપ.

ત્રીજી પાતાળદેશમાંના અન્ધારરાજ્યમાંથી
દેવાંગનાઃ ભરતદેવે દેવાંગનાઓને છોડ્યી,
દેવલોકમાં પાકવી તહેમનાં એ વિમાનો.
પુરુષ દેવધર્મિલો છે,
ભરતદેવ તો દેવસમર્પેલા છે

દેવી શકુન્તલાને ઋષ્યાશ્રમમાં સોંપ્યા
તે પૃથ્વીપ્રભાતની પુણ્યધડીથી.

પહેલી વસુન્ધરે ! શકુન્તલાના મનોરથો અનુસાર
દેવાંગના: દેવભોમનાં દેવજીવન તહને દાખ્યાં.
ગસિકાઓની રસવિશુદ્ધિ,
જીવનના ઉલ્લાસ ને આનન્દ,
કલાધરોના કલાવિધાનની પવિત્રતા,
ધર્મના વિધિવિધાન, સંસ્કરતીઉપાસના:
ઉદારતાની ભવ્યતા, બલિદાનનું વીરત્વ:
કુલહિત, દેશહિત, લોકહિત,
સેવાના ગદન-ધેનું રાજમાર્ગ;
દેવોનાં દેવત્વનાં મૂલ્યતરંગો
નયણે નિરખ્યાં, આયુષ્યમાં ઉતારજો;
દિલને દાખ્યાં, સંસારમાં વિરતારજો.
અવન્તીની આ પાટનગરી.
બ્રહ્મર્ષિને: આદેશ છે કે
વસુન્ધરા છે યોગિની સરિખડી;
અલક્ષની કુવતિઓના યૌવનધર્મ દાખવી
અવન્તીનાથને સોંપજો.
અમારે સૂજવી છે તહને રસયોગિની.
દેવોએ તહને દેવવિભૂતિઓથી સજ
ભાન્તકુલની માતા થવા.
તહારા જીવનથી નવકુમ મંડારો
આર્યોને: યશ છે સૂર્મ સમેાવડો:
અન્ધારિણી, પળે, દિશાઓઝખાટતો.

આર્તુલની આર્પાઓનો યશમાનુ જે
 ઉગ્યો નથી ધૃતિહામના આભમા મીલે
 માભજ એ દાનપ્રસિદ્ધ યજ્ઞોગ્યાન
 અવન્તીના એકકઠિ એ ગાય સપિઝમાગે

મહારિકુમારે આ એ આર્પા ઉરઉજ્જવળી,
 ભરતકુલ ફેરી કીર્તિકૌમુદી,
 ગમિની, રસવિનોન, ગુણગર્વિણી
 આમીમદસુહાગી, કુનધર્મિની,
 દિશદિશ સ્ફુરતી આર્પદેશની
 સુ યશસુચન્ધ વિગની
 અહો ! એ આર્પા ઉરઉજ્જવળી

અન્દ્રેવની અન્દ્રિકા સમા
 ગાઓ ઝોના જ્યોત્સ્નાધવન
 પરમ પુરુષમાન તે !

એક આયકુનની આર્પાઓના પુરુષમાન
 આમના ગાય છે તે ગાશે સદા
 દેવાગનાઓ દેવલોકમા ય તે
 આપણે જે જીલોને એ આજ !
 આર્પગૌરવી આર્પાવર્તની આર્પા, વસુન્ધરા !
 ધૃતિહાસમા જે અદ્વિતીય જ રહેશે
 માલજ ત્હારા આર્પવચના લાભવેષ

(દેવાગનાઓ ગીત ઉપાડી લે છે)

દેવાંગનાઓ. ઓત્વપ્રધાન, સતીત્વનિધાન; .

અમરમોહન, સૌન્દર્યસેહન;

અયિ ! ગુણિયત્ત કુવરસિદ્ધા દેરાં અમ આરતરત્નો !

ગીતા—મુમતાઝ તણાં પત્નીત્વ;

કુન્તાનાં કૌશલ્યાનાં જીજ્ઞાનાં માનત્વ;

વનગ્રી શકુન્તલા; મહેલગ્રી સંયુક્તા;

શાહાનશાહી મંદુકિતિની લક્ષ્મી નૂરજહાં;

એ રસકુંવરીઓની અમૂલ્ય વિલાસવિભૂતિ,

અજમરંગી સૌભાગ્યશીલા હો !

દર્મદેવી, લક્ષ્મીમાર્ષ; ચાંદબીબી, અહલ્યાબાઇ;

ભરતભૂમિની વજ્રઅંગ વીરત્વમૂર્તિઓ;

ગાર્ગી લીલાવતી સરસ્વતીના

આત્મજ્યોત મનીષાપ્રભાવ;

યશોધરાના સ્વામીવતસહચાર;

મહારાણીજી મીરાં દેરા પ્રેમભક્તિવર્ધ્યા મન્યાસ;

ગાઓ સૌનાં જ્યોત્સ્નાધવલ પરમ પુણ્યમાન હો !

નર્મદિકુમારોઃ (આશ્ચર્યચકિત મૂકવાયા અન્તરિક્ષે નિહાળી
રહ્યા હતા તે ગીતધારા આજળ ઝીલી લઇને)

પુરપુરમાંની સતીચિતાઓ,

જૌહરની જગપૂજ્ય જવાલાઓ;

અનુપમ ને અદ્વિતીય, યશને યશદાયિની;

પ્રભાપાવની, પુણ્યસાવિની;
 ઇતિહાસને સમૃદ્ધિવલકારિણી;
 કુલકુલ ને વ્યોમવ્યોમ પ્રશશિની સૌદામિની;

ભરત ભૂમિની પુણ્યપુત્રીઓ;
 જયતના સુન્દરીસંધે ઇન્દ્રધનુ સરિખી;
 નારીકુલની દેવમધુરી વસન્તિકા;

અમૃતતવની ચેતનભરી ચિનગારીઓ;
 પ્રભાપ્રારબ્ધની સોહાગણુ વિધાત્રીઓ;
 કવિકુલના ઉરવાસી કાવ્યમૂર્તિઓ;
 અહો ! એ આપ્યાં ઉરઉજ્જવળી.

ગાઓ એ જગજ્યોતિઓનાં પુણ્યલોક પુણ્યમાનઃ
 ગાઓ એ મહાકથા વિ.

(નગરચોકમાં કાલાહલ થાય છે.)

વસુન્ધરાઃ અવન્તિમાં આ કાલાહલ શાનો ?

(ઉન્મત્ત મદજરતો એક માડો હાથી
 બજારમાં ધૂમડી ધૂમતો આવે છેઃ પાછળ
 કાંકરા મારતો બાલપરિવાર પોકરતો હોય છે.)

અવન્તીનાથના રાજસિંહાસન રો
 આ તો જ્યલંકા હાથીઃ
 ગંડરથલથી મદનાં મોતી વેરાય છે,
 આંખમાંથી હિન્દુતાનાં બાપ્પખિન્દુ ટપે છે.

(અવન્તીના એક યોધને શંદપાશમાં પેરાવી હાથી ઉછળે છે. એક અધરાજને શંદનો સપાટો મારી દોળા પાડે છે. રાજમાર્ગની અટારીઓ ને ઝરખામાં અવન્તીની કુતવધૂઓને યુવતિઓ ને સુન્દરીઓ રોળે મળે છે.)

દેવાંગના: અવન્તીના વીરોનો અરિ લાગે છે.

(માર્ગમાં એક બાલક બેઠું રહતું હતું. તે બાલકને શંદવેલમાં લઈ શંદને સિંહાસને બેસાડી ઝરખે ઉભી કુતવધૂઓને સેપે છે, ને કુતવધૂઓ હસતી હસતી બાલકને સત્કારી જયલંકાને કુંકુમચન્દને વધાવે છે.)

દેવાંગના: અવન્તીનાથનો હાથી ને !

ગાંધી—ગાંડો ત્હે એ કાણો છે.

(શંદના ઉછાળા ઉછાળતો જયલંકા હાથી નગરકુંડના વેલતોરણોને શંદનો ચામુક મારી તોડે છે, ને શંદની નલિમ્મ ભરી ભરીને જલકુંડનાં પાણી દશદિશમાં ઉછળે છે.)

ચમુન્દરા: નાગરિકામા આ તો તોફાને મ્હડયો.

જયલંકા ! અવન્તીમાં એ

ત્હારો જય સ્થાપવો છે કે શું ?

(સૈનિકોએ પાછળ હાથણી છોડી હતી
તે આવ્યે શંદમા શંદ ગૂથી ધડીક રમે છે.)

એક   હજીગિનીના હાથીઓ યે, નવદમ્પતી શાં,
મુન્દરી.   શી વિલાસરમણા રમે છે !

બીજી   ધડીના જ છે એ જેલ, જો !
મુન્દરી   સંસાર એટલે રસરમણા જ નથી.

પહેલી   મંસાર એટલે રસવાડીઃ
મુન્દરી.   વાવો, ઉછેરો, બોમવો—આવડે તો.

(થોડી વારે પરસ્પરને શરો મારી
હાથી ને હાથિણી છૂટાં પડે છે. જ્યલંકા જમણે
વિદેરે છે. બરછી પરશુ અંકુશ લઈ કેટલાક
સૈનિકો ફરી વળે છે, ને પહેલો જ મા વાગે
હાથી ઉશ્કેરાય છે.)

વમુન્દરાઃ મહેને મોકલો તો વશ કરી આવું.
હાથી હેતથી વશ થશે,
ગિરિશિખર શો સ્થૂલ એ પશુપતિ મે
પશુખલથી નહીં વશ થાય.

(અવન્તીનો એક ગોધરાજ આવી
પગમાં પાશ નાંખે છે, ને ધારે છે કે જ્યલંકાને
શરો જમલંકા ગોધરાજ ઉપર ધસી શંદથી

ઉજાળી ચુલાંટ ખવરાવી ખીલી લે છે, ને તેના
આયુષો દિશદિશમાં ઉગાડે છે.)

એક યુવતિ: રણુગારવિહોણી સુન્દરી
ને આયુધવિહોણે યોધરાજ:
બન્ને અડવાં ને અપશુકનિયાં.

ખીજ સુન્દરીને રણુગારી સુન્દર ચી કરવી ?
યુવતિ: અસુન્દરને રણુગારવાની હોય.
મૃતિસુન્દર તો રણુગારને ચે રણુગારે.

(જલકુંડમાં જઈને જમદંડા અવન્તીના
કીર્તિરથંભને ઉખાડી સંદંમાં ફેરવી દિગાડે છે.
અવન્તીના જમદંડના જાગી રડકા કરે છે.
અવન્તીની અટારીએ ને અગાસીએમાં લાલા-
કાર પ્રવર્તી રહે છે.)

એક સુન્દરી: અવન્તીનો મથદંડ !
ઉજ્જિનીની રાજકીર્તિ ને લોકકીર્તિ !
ક'હારે રથપારો પાછી નગરચોામાં !

(એક અગ્નિયો કિરીટધારી સુભદ્રદેવ
નિઃશસ્ત્ર નગરચોાના અખાડમાં ઉતરે છે.
લોકરંધ્ર સૌ યંબી જાય છે, જણે કે આગમ
ઉચું: વર્ષાદેશમાં શી નદનધારએ
ઉપર વડસાવે છે. દખાતા ઝરણા

સરેવરજલના ઉછળાટ સો, વરસાદની ઝમ-
ઝમતી ઝડીઓ નેનો, ચોધરાજ શબ્દોચ્ચાર કરે
છે. જલ જાણી જલસંકા પળેક વિભાસણમાં
પડે છે.

(અવન્તીના ચોધરાજ નગરચોકમાં
મળે છે, નિહાળે છે.

(ફલ વેચનારીઓની જાળ લઇ
જલસંકાને ફિરીટધારી એક ફલ આપે છે, તે
ઝીલીને હાથી એક ચોધરાજને તાડીને મારે
છે. ચોધરાજની અવદશાને અટારીઓમાંથી
યુવતિઓ દસે છે.

(ફલ વેચનારીની જાળ કાઢવી ચાર-
પાંચ સામઠાં ફલ ફિરીટી હાથી સન્મુખ નાંખે
છે: ઝીલવા જતાં જલસંકા મંઝાય છે, હારે
છે, અન્તે ઝીલે છે. ખાતાં શંદ વિવશ થાય છે.

(માર્ગે જતી માલખુની ફલજાળ લઇને
જલસંકાની શંદને પુષ્પહાર ધરાવે છે, કમલ-
પુષ્પે સન્માર્જ પાંદડીઓથી શંદને પંપાળે છે.)

અવન્તીના ! શાસ્ત્રાચ ! શાસ્ત્રાચ ! નવજીવાન !
ચોધરાજો ! જન્મ આજે ત્હારો છે કે જલસંકાનો !

એક સુવતિ: હે ! ચન્દનવાડીનો વીરભદ્ર તો નહિ આ ?

(બે કાને પુષ્પકુંડળ પહેરાવી કાન પંખાળવા જાય છે: જયલંકા લાડકે છે. ચારે પગમાં પાણીની છલકો છાંટી ઠંડા કરે છે.

(ઝોટલા અટારીઓ ને અગાસીઓમાં સુન્દરીઓનો સૌન્દર્યસંઘ દેખરાય છે.)

સુન્દરીઓ: કિરીટધારી સુભટદેવ ! ધન્ય હો !

(સુભટદેવ જયલંકાનો પગ પંખાળે છે, ને હાથી તે સહેજ વાળે છે કે એ પાયરથબે પગપાંદડી મૂકી જયલંકાને રકન્ધે સુભટદેવ, ૧સરીછલંગ જરી, કુદી બેસે છે.)

ચોધરાઓ: શાહ્યાય ! વીરેન્દ્ર ! શાહ્યાય !

(ગંડરચલને પંખાળવા જતાં જયલંકા ફરીથી વિક્રે છે, કિરીટીને પશુવા શુંદ ગંડ-ચલે ફેરવે છે. સુભટદેવ પીઠપાટે ચતો પોરી જાય છે. ભયચકિત દિલકંઠ કુલવધૂઓ કુતુહલોચને સુભટદેવને નિહાળી રહે છે.

(શુંદશાખા દૂર જતાં ૨ળી સુભટદેવ જયલંકાના ગંડરચલને પંખાળે છે, મદકણુ અણુ કમલની પાંદડીઓ

જ્યક્ષંકા ઝરી જતા મદમૌક્તિકને લેવા દે છે,
જીવાઈ વચ ચર્ચ રહે છે. સુભટદેવ બીજા
ફળ ખાવા આપે છે, ફૂલ-હોડથી શણગારે છે,
પીકપાટે ફૂલચાદર પાથરે છે. પછી આલ-
દમલેથી ખેરતા તારકમણિ ચો ઉતરે છે.)

વસુન્ધરા હાથીને વચ કીવો કિરીટધારીએ :
જ્યક્ષંકાને જીત્યો જ્યસેનાનીએ.
ગાંડા હાથીને ચે વચ કરે
એવી છે એની વચકરણી વિદ્યા.

(જ્યક્ષંકાની ઉર્ધ્વવર્તુળા શુંદના ફણા-
કમલ ઉપર એક બાલિકાને એક પગે ઉભી
રાખી ચતુર્ગત ચતુર્ગત નચાવતો કિરીટી સુભટ-
દેવ અવન્તીના રાજમાર્ગે જ્યક્ષંકાને દોરે છે.)

ચાંદ્રરાજો . કિરીટધારીનો જય હો !

એક માનિની : કાલે ચે કા કિરીટીદેવે
વાદળાં શી વિખેરીને વાળા હલી પાછી
દિગ્દિગ્ધાની કપિસેનાની ભરતી.

(સારી ચે ઉજ્જયિનીનો લોકમંથ એ
જયધોપ વધારી લે છે, ને પ્રતિધોપ કરે છે.

અમીલ શલાલ પુષ્પો-પુષ્પહારોની વૃષ્ટિ અવ-
ન્તીની સુન્દરીઓ અન્તરિક્ષથી કરે છે.

(આકાશમાં દેવાંગનાઓ ને વસુન્ધરા
દેવપુષ્પોં વરસાવી-વધાવી અલક્ષ લણી ઉડી
જાય છે.

(જાણે પૃથ્વીમાં જ સમાપ્ત ગયો હોય
એમ એ સુલટદેવ એકએક અદસ્ય થાય છે.)

એક સુન્દરી: આજે જ્યલકાને જીત્યો
તે કાલે સ્વયંવર જીતશે.

બીજી સુન્દરી: અવન્તીની સુન્દરીઓનાં દિલ જીત્યાં,
ને અવન્તીમાં દિગ્વિજયનો ડોકો દીધો.

પાંડુલી સુન્દરી: એ તો કાલનો જ કિરીટધારી :
ઉજ્જયિનીનો અજાયબો રક્ષપાલ :
મહાકાલેશ્વરનો અવતાર.

(અવન્તીની હસ્તીનોખત વાજે છે.

(વૈદ્યકમલિની સરિખડી શુંદને છેડે
પ્રયુક્ત પચકોપમાં લક્ષ્મી શી બાલિકાને રમા-
ડતો જ્યલકા, ડાલતા મેઘખંડ ગો, રાજમાર્ગે

આગળ સંચરે છે, ને અદ્ય ચાલે છે. પાછળ
વાતો કરતો ને વેસતો સીસમાજ રહે છે.)

એક પ્રાણા: દેલાસને સિખરે જ્યધ્વજ માંડગો
ને અલકામાંથી યજ્ઞપ્રભાને પરણ્યા,
ત્હારે રાખ્યો હતો અવન્તીનાથે
અવન્તીનો વશમૂલો એ જ્યસ્થંભ.

પ્રવેશ ચોથો:

અવન્તીના સ્વયંવરમંડપ

(ઉજ્જયિનીના રાજમહેલના ચોકમાં પુષ્પો રત્નો ધ્વજ-પતાકાઓ ને પલ્લવતોરણોથી બાલાન્તર ચણુગારાયેલો સ્વયંવરમંડપ રચેલો છે, પ્રમુખસિંહાસનને જમણે પડખે ઋષિમંડલને કાજે ને ડાબે પડખે સ્ત્રીમંડલને માટે વ્યવસ્થા છે. વચ્ચે વચ્ચે સેથી સમી પગથીઓ કારી મંડલાકારમાં નૃપાલો ને પૃથ્વીપાલોને માટે સિંહાસનો માંડેલાં છે, મહોત્મવર્ના વસ્ત્રાભૂષણોમાં સજ્જ વેત્રવતીઓ ને પ્રતિહારિકાઓ કામ કામ, રત્નદીવીઓ શી, ઉભેલી છે. ફરતા અવન્તીના સૈનાનીઓ ને લોકસમાજ, અને સ્ત્રોમની યે પાછળ રાજમહેલનાં મીનાકારી છળ અરૂખા ને ગોખ, ને ઉચ્ચે ધ્વજ-ગોબી લતામંડપોથી લારેલી અગાસીઓ ઝૂકેલી છે.

(રાજકુટુંબ ને રાજપરિવાર સાથે અવન્તીનાથ સ્વયંવરમાં પધારે છે.)

વેત્રવતીઓ ને
પ્રતિહારિકાઓ } : અવન્તીનાથનો જ્ય હો !

અવન્તીનાથ: (રાજઅમાત્યને)

અમાત્યવર ! આકાશવાણી જોદી ન હોય.
આવશે લાખ્યું છે, પણ અત્પ્રહાર સધી,
સ્વયંવરના કુસ્માણ્ણુમુહૂર્ત પર્વન્ત,
અવન્તીકુમારી નથી પધારી.

અમાત્ય: દેવવેણુ જોદાં ન જ પડે.

વાયુમાંથી પ્રગટશે, આભમાંથી ઉતરશે,
સ્વયંવર મિથ્યા નહીં જ યાય.
આર્થયોધને યે ધન્ય છે ને કે
અરિજનના યે યશની વ્હારે ધાયા.
સેનાનીઓ ને પુરજનો, મહારાજ !
સારો યે અવન્તીદેસ,
ક્રીતક્રીર્તન આય છે એ યોધદેવનાં.

(પોતાના વ્યાધયર્મધારીઓ અંગાથે
અવન્તીકુમાર પધારે છે.)

કુમારસંઘ: મહારાજનો જન્મ હો !

અવન્તીકુમાર: (આગળ આવીને)

દેવવાણીને આધારે સ્વયંવર આદર્શ;
દેવો સાચ્યા હશે કે જોદા ?
કે ભરતરાજે છોડાવીને સન્તાડી ?

અમાત્ય: દિશદિશમાં દેવો છે, અવન્તીકુમાર !
દિશાઓ સાંભળે, દેવો સાંભળે,

ને અકારણ અનન્તનાં વેર અન્ધાધઃ
એવું ઓછું મા ઉચ્ચરિયે.

(સન્ધ્યાસમયે એક પછી એક ઉગતા
ને પ્રકાશતા તારાઓ સરિખડા પૃથ્વીપતિઓ
પધારે છે. પ્રતિહારિકાઓ ને વેત્રવતીઓ પ્રત્યે-
કનો જય ઉચ્ચારે છે, અવન્તીનાથ પ્રત્યેકનો
થયાથોમ્ સત્કાર કરી સિંહાસને બેસાડે છે.
સભામંડપ ભરાઈ રહ્યો)

અવન્તીનાથઃ ભગવાન માર્તન્દેવ ચા મહોન્મસ
ને દિવસ સરિખડા સ્ફોર્જવલ
પૃથ્વીપુષ્પના પૃથ્વીપાલો !
યશપગલે આવી અવન્તીને રોલા આપી;
અમરોના અવનીઅવતંસોને પધારે
અવન્તી યે આજે
સ્વર્ગોદ્ધાન શી પ્રજુહો રહી છે.

એક નૃપાસઃ અવન્તી અવનીનો યજ્ઞેશ છે,
મધ્યદેશ મહીતલનાં મુગટરૂપ છે,
ભરતરાજની પૃથ્વીપરિક્ષતી ભરતી
અવન્તીનાથે ઝીલી-ને ખાળી છે.
અવન્તીનાથની આમન્ત્રણા તો
રુદ્રનાં સન્માનભરી જ હોય.

(કુલપતિ કણ્વપ્રમુખ ઋષિમંડલ પધારે
છે. વેતવતીઓ! બલસમાજનો જય ઉચ્ચારે
છે. અવન્તીનાથ સ્વયંવરમંડપના રાજદાર મુધી
મત્કારવા જાય છે, રાજમંડલ ઉમું થઇ ઋષિ
મંડલને સન્માને છે.)

અવન્તીનાથ નિપોધનોના અશુભનાં તપપગલે
અવન્તીનાં પાપ ધોવાશે,
પુણ્યમંગા વહેશે ગળપ્રભમાં.

કાવ્ય: અવન્તીનાથ ! સુર્વમંડલ મમા
મહીપાલ ને નૃપાલમંડલના જે
દર્શન તો ધર્મદર્શન જ છે.
બ્રાહ્મધર્મપાલોથી રાજધર્મપાલો,
વિચારવા કરતાં કરવું કપરું છે એટલા,
પૃથ્વિમન્દિરે અધિકા યજવન્તા છે.

(મહીપીમમાજ ઉડી આવી અર્ધપાદે
સતકારી પૂજાઅર્ચનાદિ કરી પુણ્યમાલાઓ
ધરાવી ઋષિમંડલને રાજમિહામનને જમણે
પડખે સ્થાપે છે.)

વેતવતીઓ ને } : ધર્મકિરીટી યોધદેવનો જય હો ।
પ્રતિહારિકાઓ }

અવન્તીલોકના હૃદયસિંહાસનવાસી
મુલટપ્રભુનો જય હો ।

(સેનાનીઓ ને નગરમહાજનો એ
જયધોપણા ગ્રીષ્મ લે છે.)

સેનાનીઓ: સુભટ્ટેવનો જય હો !

(સ્વયંવરમંડપની બહારનો લોકસંઘ એ
જયધોપણા ગ્રીષ્મ લે છે.)

લોકસંઘ: સુભટ્ટેવનો જય હો !

(અવન્તીનાથ સિમતવદને પધારી ધર્મ-
દિરીટી સુભટ્ટેવને અભિવન્દે છે.)

અવન્તીનાથ: સૌજન્યથી પરાક્રમથી વસ્ત્રથી દેવત્વથી
અવન્તીના ઉરઉરમાં વસ્યા છે;
અવન્તીને અર્ધસિંહાસને વિરાજ્યો;
દેવ સમ હીખાવ્યો દિશામંડલને.
અવન્તીલોક કે અવન્તીનાથ
અન્ન શા દિરભાવે સતકારે ?

ધર્મદિરીટી } સ્વર્ગાર્થિત આ આર્યમંડલમાંના
સુભટ્ટેવ }
કાષ્ઠ થે રાજર્ષિ એ કરત;
એ યયસાહસો કે એ હરિતગ્જય.
અભિલાવ આપનો ચિરંજીવ રહે
એટલી જ મહારી તો છે વિનતિ.

અવન્તીનાથઃ વીરોત્તી વિનતિ મિથ્યા નથી જતી.

ક્ષત્રિયકુલનાં—સુભટદેવોનાં પરાક્રમે

પૃથ્વીમાં પૂજાએ ત્હાં સૂધી તો

ચિરંજીવ જ છે, યોધદેવ !

અવન્તીકુલનો આપ પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ.

સુભટદેવઃ અવન્તીના કુમારો એવા પરાક્રમી હો !

સભાજનઃ તથાસ્તુ ! તથાસ્તુ !

અવન્તીનાથઃ દેવવાણી છે કે સ્વયંવરમુહર્તે

અવન્તીકુમારી પૃથ્વીમાં પધારશે.

મહોત્સવનું એ કથાણુમુહર્ત

આપને વીરપગલે આની પહોંચું છે.

ધર્મકિરીટી { : દેવકેશુ કૃણશે, અને

સુભટદેવ

મહોત્સવનાં કથાણુમુહર્ત પૂરાશે.

(એક પડખે અવન્તીનાથ ને બીજે
પડખે અવન્તીકુમાર એમ ધર્મકિરીટી સુભટ-
દેવને લઇ જઈને અર્ધ સિંહાસને બેસાડે છે.

(મંગલ ગીત ગાતી ગાતી, પ્રકૃતિદેવી
નન્દનવેલીઓ મમી, દેવકૂલડે શણુગરાયેલી
દેવાંગનાઓ, કૂલમંડલિ સમી, આકાશમાંથી
હિરે છે. વચ્ચે કૂલહિન્ડોળા સમી વસુન્ધરા

દેવાંગનાઓઃ મંદિરી આલ કેરી આલરો

સુન્દરી ઉતરે સંસારમાંઃ

જીવનના રહવારમાં, કંઈ સ્વર્ગના શણગારમાંઃ

સંદેશી આલ કેરી આલરો વિ.

માથે છે માલા મન્દારની,

હૃદયે છે હારશણગારની,

દેવોનાં દેવપૂજના ભારનીઃ

ઉગ્યો જગમાં સૌભાગ્ય કેરો ભાણુ હો !

મનુકુલનું ઉતરે મહાકલ્યાણુ હો !

અમૃતના કુંભ ભરી લાવિશ,

દૈયાની હેલમાં રસધારનેઃ

પામે ભરથારને, આર્પના મંસારનેઃ

મંદિરી આલ કેરી આલરો વિ.

(મૂર્છાવશ થી વિસ્મયચકિત સ્વપંચર-
સભા સ્તબ્ધ થઈ નિહાળે છે કે શું અદ્ભુત
ઉતરે છે. વસુન્ધરાને ઓળખ્યે અવન્તીનું
રાજકુટુંબ ને રાજપરિવાર સત્કારાર્થે સમીપે
મંચરે છે. કટપટ્સદીધાં દેવભૂપણે વિભૂષિત
વસુન્ધરા અવન્તીનાથને ને અવન્તીકુમારને
આલિવન્દી માતાની રહોડમાં જઈ ભરાય છે.
રાજમાતા કુંવરીનું મસ્તક મૂઘે છે, ને પાંખમાં
લે છે; ને એમ મહુ સ્વપંચગમંડપની મધ્યમાં,
ચન્દ્રમંડા શાં, પધારે છે.)

અવન્તીનાથ: (દેવાંગનાઓને)

દેવબોમમાથી દેવપરિવાર
આજે અમારે આંગણે ઉતર્યો,
સ્વયંવરને દેવપગલે પાવન કીધો:
ઋષિ હુ દેવકુલનો હું.
અવન્તીની ખોગમેલી
રાજલક્ષ્મી ને રાજકીર્તિ સી
અવન્તીકુમારિકાને યે પાછી આણી:
દેવોના દેવત્વથી શયુગારીને.

- એક દેવાંગના: આર્યકુલના રામેશ ભરતદેવે
જંગાદારના નરમેશ અવરોધ્યા,
ને ત્રણાઓદણીધારિણી અવન્તીકુમારીને
દરકુપાશમાંથી છોડાવી સંરક્ષી.
ખંડી આર્યસેના તો લાવતી હતી
અવન્તીકુમારીને અવન્તીદારે જ:
પથ અન્તરિયાળ દરથુ કરવાનો
દેવાંગનાઓને દેવઆદેશ થયો.

અવન્તીનાથ: એમાં જ અવન્તીનાં સૌભાગ્ય હશે.

દેવાંગના: વસુન્ધરાના જીવનયુગથી
નવસર્વજ્ઞતાની મહારથાપના
વિશ્વવિધાત્રીએ નિર્મેલી છે.
વસુન્ધરા પૃથ્વીમાં સ્વર્ગ ઉતારશે
એવો દેવલોકનો વિધિમન્ત્ર છે.

આર્યોવર્ત અમરાવતી જનસે.
 તેજલોકમાંના દેવલોકમાંના ષલ્લલોકમાંના
 પુણ્યપ્રભાળા જીવનયોગ દાખવવા કાજ
 તેથી જ દેવી વસુન્ધરાનો
 આટલો દિવ્વાસ કીધો હતોઃ
 તપસ્વિની શકુન્તલાના મનોરથો પૂરવાને માટે.

અવન્તીનાથઃ દુશ્મન હો તો ભરતદેવ સમા હતો !
 સુહૃદ હો તો દેવી શકુન્તલા સમા હતો !.
 અવન્તીનો યશ એમણે અક્ષય સાચ્યો,
 ને દેવિભૂષણે ભૂષણુવન્તો કીધો.

અવન્તીકુમારીઃ મહારાજ ! રાજસિંહાસને કાણુ છે ?

અવન્તીકુમારઃ કિષ્કિન્ધાની વાનરસેનાને વિદારનાર !
 ચન્દનત્રાડીના ચોરોના ન્યાયમન્ત્રી !
 જવલંકાને જીતનાર જયનાથ !
 અવન્તીના લોકહૃદયના હૃદયેશ,
 એ તો ધર્મકિરોડી સુભટદેવ.
 વસુન્ધરાની વરમાળને યોગ્ય
 પશકમથાળી ને પરમ યશચિરંજીવી.
 એકમુખે સારો અવન્તીદેશ
 એમનાં યજોગ્ધાન ગાય છે.

(કણ્વ ઋષિ ષલ્લાસનેથી ઉડી ગય-
 વરમંડપની મધ્યમાં, વિધાત્રીના પુણ્યપુરોહિત
 સરિખાડા, પધારે છે.)

અવન્તીનાથઃ કુવર્પાત દ્વવને વન્દીતે, કુમારી !
આશીર્વાદ લે અભર્ષિના.

(અવન્તીકુમારી ને દેવાગનાઝા કુ-
પતિને વન્દન વન્દે છે.)

કુવ્વ વસુન્ધરાને આશીર્વાદ દેવા જ આગો છુ
હે આર્યકુવની માતા થજે,
વિશ્વમ રૂપિની વિધાતા થજે.

અમાત્ય (મહેજ દીકરતા કહે)
અભવર્ચસ્વી ! શા આ અભવાશ્વ !

કુવ્વ અવન્તીનાથ ! જાણો છો
અવન્તીને રાજસિંહામને
આત્મારે કાણુ વિરાજેય છે ?

અવન્તીનાથઃ અવન્તીના લોકહૃદયનો હૃદયેશ.

કુવ્વ (શબ્દમોજાઓથી મહામંડપ ઉછળતો ઉભ-
રાય એવી મિહગર્જના કરીને)
અવન્તીના ગજકુવના કીર્તિપુરુષ
નિષ્કલક ને તેજોજ્જ્વલ ગમ્પનાર,
આર્યકુવનો ત્રિકાલતેજસ્વી સૂર્યરાજ,
પૌરવમદીપ ભરતદેવ છે એ.
ટોપકવચના પડદા ઉતારાવો,
ને ઝાળખો એ યશદેહી અમરને.

(રાજસભા વિસ્મયચકિત થાય છે.)

હિતારો, ભરતદેવ ! અન્ધારપછેડા શા
 'એ કવચ ટોપ ને કિરીટઃ
 અન્ધકારમાંથી યે આંખો ઝોળખાય છે
 દેવહવિભૂષ્યા યતકુંડ જ્યેષ્ઠી .
 આર્યધર્મના પ્વજદંડ સરિખપ્પ,
 નરલોકના લોકસ્થંભ સમોવપ્પ,
 અડગ અડોલ ને રૂંઝોગત,
 ઝોળખાવ નૃલોકના લોકમંધને.

(ટોપ કવચ કિરીટનાં આવરણ હિતારી
 ભરતદેવ સ્વયંસ્વરૂપમાં પ્રગટ થાય છે.)

અવન્તીકુમારીઃ (હરિણી શી છેડતે પગલે સિંહાસને ચઢીને)
 અવન્તીને સિંહાસને વિરાજે છે,
 યશકીર્તને અવન્તીલોકની જીભે વિરાજે ફા,
 મહારે યે હૃદયસિંહાસને, હૃદયનાથ !
 અખંડ એમ વિરાજ રહેજો.

(વરમાળ આરોપી જીવનવન્દના કરે છે.)

કણ્વઃ તહારા પુત્રદેવનો દિગ્વિજય નિહાળવા
 ત પરિવતી ચકુન્તલા ! પ્રત્યક્ષ થા.

(વલ્લભધારિણી તપરિવતી ચકુન્તલા
 અન્તરિક્ષમાંથી પ્રત્યક્ષ થાય છે. કણ્વ મુનિને
 સર્વસ્ત વન્દના વ દી ભરતદેવ ને)

જઈ શકુન્તલાની ચરણવન્દના લે છે. ઉભયને
શકુન્તલા એક એક પાંખમાં લઈને માથું પ-
પાળી મૂકે છે.)

અવન્તીનાથ: પૃથ્વીપ્રીતિન મહારાજ ભરતદેવ !
અવન્તી સ્થામે, યુદ્ધે છતાં ચે
આટઆટલા અવન્તીકુલને ઉપદ્રવ ?

ભરતદેવ: (સ્મિત કરતાં કરતાં)
આર્યકુલનો તો એ ઇતિહાસ જ છે.

અવન્તીનાથ: હું હાર્યો; શીરોના શીરત્વથી નહીં,
આર્યકુલના આર્યત્વથી હું હાર્યો;
સુજનતાથી, મૌમનસ્યથી, મદ્ભાવથી.
લાવો, ઓ પૃથ્વીપ્રીતિત યોધગણ !
યશઝમાળો એ આર્યોનો જયધ્વજ.
અવન્તીનાથને, અવન્તીકુમારીને,
અવન્તીલોકને હૃદયચોકે રોપ્યો છે,
એમ રોપેા અવન્તીના સ્વયંવરમંડપે,
અવન્તીના રાજમહેલના રાજચોકમાં.

(અવન્તીકુમાર આર્યધ્વજને આગમ્વણે લાય છે.)

અમાત્યવર ! છટો કરો
આર્યોના અશ્વમેધનો અશ્વરાજ.
પૌરવપુત્રના તીર્થરક્ષાના અશ્વમેધને
અવન્તીનાથ દવે અવરોધશે નહીં.

મહોજસુ ભરતદેવનુ ચક્રવર્તિત્વ
અવન્તીના રાજમહેલમાં જ સ્થપાશે.

(દુરની મેઘર્મજના સમુ આથેથી
આર્યધ્વજનુ ગીત મંજાયા છે. સુભટપતિ,
વજ્રધન્વા, મહારથી, મોધરાજ વિગેરે મહા-
સુભટોથી, વીંટળાલા આર્યયોધા જેથી ઘેરાયેલા,
મક્તિજરાજની કરસાખાઓમાં આર્યધ્વજને
લઇને આર્યધ્વજનુ ગીત ઘોરવતો આર્યસેના
થોડેક કાળે આવે છે. મોખરે અવન્તીમાં
આલતા હોય છે.)

આર્યસેના: હો ! આર્યોના આર્યત્વનો ઝુડો !
દિશદિશમાં ફરકાવો, હો આર્યો !
જગજગમાં ફરકાવો, હો આર્યો ! આર્યત્વનો ઝુડો !
હરે હો ! આર્યત્વનો ઝુડો !

ઓ દિનપ્રગટતા સૂર્ય ! અને ઓ ચન્દ્ર !
રાત્રિ ઉજળવળતા !
ઓ નવલખ, તારકમંધ ! અને ઓ ધ્રુવ !
નિશદિન ચળક તા !

એ સાક્ષી સામ્વત પૂરજો !
નથી સંતુ અમ, નિર્વૈય હો !

હર અમી અખાંડ, લવમય પ્રચાંડ,
 અરિ અધર્મનો કોટી:
 ધર્મધ્વજ ફરકાવો જગ, જગ જૂવે વાટ, હોટી !

હો ! આર્યોના આર્યત્વનો ઝુંડો !

૨

હો ! વીરોના વીરત્વનો ઝુંડો !
 જૂમિ ભરી ભરી સ્થાપો, હો વીરો !
 વીરત્વનો ઝુંડો !
 હરે હો ! વીરત્વનો ઝુંડો !

એ પુણ્યશુક્રનો, પૃથ્વીતલની પ્રદક્ષિણા કરશે હો !
 એ પ્રેમવર્ણનો, મહાભોજ મહાડીને સાગર ધૂમશે હો !

મહામૂર્ચ કેરી પાંખ શા
 સ્ફુરી તેજ ને કલ્યાણ, હા !

શુભનો સુહાગ. ધ્વજમન્ત્રહાક
 સિંહચન્દ્ર ગગનગિડે .

વીરધ્વજ સ્થાપો જૂમિ ભરી,
 જૂમિ જૂવે વાટ, હોટી
 હો વીરોના વીરત્વનો ઝુંડો !

૩

હો ! આઘણના ઘઘત્વનો ઝુંડો !
 જનતામાં પૂજી પૂજવો, હો આઘણ !
 ઘઘત્વનો ઝુંડો !
 હરે હો ! ઘઘત્વનો ઝુંડો !

ધન મમ જીવન વરસન્તો હો !
 ઉરભૂમિ ફલદ્રુપ કરન્તો,
 વડી દેહની ને આત્માની
 જમની ભૂખતરમ ફેડન્તો !

ઝહી દિશામ્નય તણે ચિખ
 કંધ શીતયતા વગમે વિરલ :

ખજખટલ્યોઠ થું ઘલલોકના પરમ તેજકુરો !
 ઘલખજ પૂજો, જનકુલ ! જન ભૂવે વાદ, ઉઠો !

હો ! આઘણના ઘઘત્વનો ઝુંડો !

૪

હો ! દેવોના દેવત્વનો ઝુંડો !

નખનલ વન્દી વન્દાવો વિરાટે દેવત્વનો ઝુંડો !
 હરે હો ! દેવોનો

કંઈ ઋષિ મુનિ યોગી તપસ્વીનાં

પૂર્વજન્મગત્રા પાડન્તો !

ને વેદવેદનાં દેવગાન કાલાતીત કંઈ ગાજન્નો !

સાવિત્રી ને વિદ્યાત્રીના,

ભક્તિ કવિતા લક્ષ્મીના,

પદ ભવ્ય જાણે પાથર્યા;

નભનભ સુહન્ત ધ્વજદ્વજ ઉડન્ત,

કંઈ દિગ્ધાજની શુંદો !

દેવધ્વજ વન્દે વિરાટ, વિભુ જૂવે વાટ, ઉડો !

હો ! દેવોના દેવત્વનો ઝુંડો !

દિશદિશમાં ફરકાવો, હો આર્યો !

જગજગમાં ફરકાવો, હો આર્યો !

આર્યત્વનો ઝુંડો !

હરે હો ! આર્યત્વનો ઝુંડો !

અવન્તીનાથઃ શેષો એ ચક્રવર્તીનો ન્યધ્વજ

અવન્તીના વિશાળા ઉરમહેલમાં.

મેરુ શો મંડાશે મહી ઉપર,

ને દેવધ્વજ શો લહરશે દિક્મંડલમાં.

જગતનું પરમ સત્ય આર્યત્વ છે.

કવિ: (ઉદ્ગાતાની પેઠે ગગનકમ્પાવત શબ્દે)

આર્ય દેશમાં એકચક્ર સ્થપાયું.

ભરતદેવ ને વસુન્ધરા તપસ્વિની શકુંતલાના
ચરણોમાં બિરાજે છે.)

કુણ્ડવ: તપસ્વીનાં જ સન્તાનો
તપોધનના પુણ્યફાલ લક્ષુરો.
શકુંતલા ! ભરતદેવનું ચક્રવર્તી
એ તો તારા જીવનતપનું જ ફાલ:
તારા જીવનસર્વસ્વનો ધર્મવિજ્ઞ
તારું મોરેલું જીવન આજે મૂ.

શકુંતલા: પુણ્યપિતાના પુણ્યાવતાર ભદ્રવ:
દિગ્વિજ્ઞને ક્રોધો, ને સ્વાંવચેત્યો.
વસુન્ધરા ! દેવાંગનાઓએ મિત્રું છે,
સ્વર્ગ પૃથ્વીમાં ઉતારજો.
પૌરવકુલદેવ ! સાગર જ્ઞાને,
ને સાર્વભૌમને સિદ્ધાસને ભજો !
દેવના ધર્મના લોકકલ્યાણ
પરમ વિશ્વપાલ થજો !
હો, આર્યકુલનાં મુલ !
જગત સકલ આર્યવંશીજો છે.

કુણ્ડવ: આજે આર્યકુલની પૂર્ણિમા છે:
આર્યવંશના મહાસા માયે
ભરતદેવ શો ચન્દ્રગપે છે:
આર્યોની પૂનમનીતી ડાલે છે.

(ચાગ ઋષિકુમારે આગળ આવે છે,
ને પૃથ્વીના પુષ્પશાળાઓ પાસેથી આશીર્વાદ
માગે છે)

ઋષિકુમારોઃ આપો એ આશીર્વાદ, સજનસજની હો !
ભાણો એ ઠંથાણુમન્ત્ર, ભાગ્યજનની હો !
ચિરંજીવ-ચિરંજીવ હો !
અમ ભગતભૂમિ હો !

રસવન્તી પુષ્પવન્તી પુષ્પવન્તી હો !
સુકલવતી જીવનવતી આત્મવતી પ્રભુપનોતી હો !
અમ ભગતભૂમિ હો !

આપો એ આશીર્વાદ, સજનમજની હો !

પ્રેયમ્કોડથી અભિગમ, પ્રેયસત્રસ્યાની વિશ્રામ-
પ્રેમધામ, પૂર્ણકામ, શ્લેષકામ, ગુણુગ્રામ હો !

પ્રજપ્રજની પાવનકારિણી
પૃથ્વિભૂષણ ભવનારિણી

ખંડખંડની ઉદ્ધારિણી,
મત્સ્યોદ્ધની કલ્યાણિની હો !

જીવનમાદ્યવન્તી, સજનહેતુમિદ્ધિવન્તી

વિરાટને કિરીટ તિલકટીલડી સમ હો!
 ઇતિહાસની અનસ્ત પરમ પૂર્ણિમા અમ હો !
 મનુષ્યકુલની પ્રકુલ નિત્યવસન્ત હો !
 અમ ભરતભૂમિ હો !

ભાષો એ કલ્યાણમન્ત, ભાગ્યજનની હો !
 ગાઓ એ મહાકથા વિ.

ઋષિમંડલિ ભારતવું રક્ષણ ને ભારતપ્રસાર
 ને લહમને ને લહમારા જેવાઓને
 રાજમંડલિ સોખ્યા છે, ભરતદેવ ! વિધાતાએ.

કૃષ્ણઃ જગજ્ઞો ! મુણ્ણો આર્યકુલનો મહાખોલ;
 જગતને આર્યાવર્તનો સનાતન સન્દેશ તો
 લોકકલ્યાણકારી આર્યત્વ જ છે.
 અમૃતઆયુષી નિત્યપૂજ્ય આર્યત્વ
 ત્રિકાલને ચે જીતશે જગતમાં.
 જમ ! ભરતકુલનો ચિરંજીવ જમ !

